

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Ústav etnologie

Petr Janeček

PRAŽSKÁ POVĚST V 2. POLOVINĚ 19. STOLETÍ

(Na příkladu sběrů Popelky Biliánové)

RIGORÓZNÍ PRÁCE

Vedoucí: Doc. PhDr. Bohuslav Šalanda, CSc.

2006

OBSAH

Abstrakt

Summary

1. Úvod	8
2. Dosavadní výzkum pověstí	11
2.1. <i>Definice pověsti</i>	
2.2. <i>Datace pověsti jako folklorního žánru</i>	
2.3. <i>Démonologická pověst</i>	
2.4. <i>Typologizace a klasifikace pověstí.</i>	
2.5. <i>Systematická katalogizace pověstí</i>	
2.6. <i>Dobová definice pověsti</i>	
2.7. <i>Interpretace pověsti v prezentované práci</i>	
3. Dosavadní studium problematiky	32
3.1. <i>Dobová kritika</i>	
3.2. <i>František Páta - Rehabilitace pověstí Popelky Biliánové</i>	
3.3. <i>Miloš Pulec - Folkloristická analýza pověstí Popelky Biliánové</i>	
3.4. <i>Marie Štěpánková - Etnografická činnost Popelky Biliánové</i>	
3.5. <i>Karel Krejčí - Pověsti jako součást literární Prahy</i>	
3.6. <i>Vít Vlnas – Pověsti jako produkt doby</i>	
3.7. <i>Angelo Maria Rippelino – Pověsti jako součást pražského genia loci</i>	
4. Pražské pověsti	45
4.1. <i>Pražské pověsti v dobových kronikách</i>	
4.2. <i>Hlavní sbírky pražských pověstí</i>	
5. Pražské pověsti Popelky Biliánové	51
5.1. <i>Biografie autorky</i>	
5.2. <i>Literární činnost autorky</i>	
5.3. <i>Teoretické zázemí autorky</i>	
5.4. <i>Otázka autenticity pražských pověstí Popelky Biliánové</i>	
5.4.1. <i>Miloš Pulec</i>	
5.4.2. <i>Podpora autenticity části pražských pověstí Popelky Biliánové</i>	
5.5. <i>Pramenná analýza pověstí Popelky Biliánové</i>	
5.5.1. <i>Přehled pražských pověstí ve sbírkách Popelky Biliánové</i>	
5.5.2. <i>Literární pověsti Popelky Biliánové</i>	
5.5.3. <i>Identifikace informátorů ve sbírce pražských pověstí Popelky Biliánové</i>	
5.6. <i>Pražské pověsti Popelky Biliánové jako doklad dobové mentality. Fenomén nacionalismu a dobového historismu.</i>	
6. Závěr	127

7. Přílohy	131
7.1. <i>Nepublikované pověsti Popelky Biliánové</i>	
7.1.1. Svatojánské pověsti	
7.1.2. Kamenný mládeneček na Martinském kostele	
7.2. <i>Další texty Popelky Biliánové</i>	
7.2.1. Ženské zjevy v našem bájesloví	
7.2.1. Podrobná zpráva o strašidle	
7.2.3. Ořech a Krteň	
7.2.4. Na Bábě	
7.3. <i>Pramenné a terénní poznámky Popelky Biliánové k pražským pověstem</i>	
8. Bibliografie	158

Prohlašuji, že jsem tuto rigorózní práci vypracoval samostatně,
jen s použitím uvedených pramenů a literatury.

V Praze dne 18. února 2006

Poděkování

Rád bych touto cestou poděkoval vedoucímu své práce, panu Doc. PhDr. Bohuslavu Šalandovi, CSc., a konzultantce, paní Doc. PhDr. Ludmile Sochorové, CSc., za cenné rady a připomínky při psaní této rigorózní práce. Poděkování náleží i pracovníkům všech archívních a knihovnických institucí, jejichž služeb jsem při své práci využíval, v první řadě manželům Bílkovým z Literárního archívu Památníku národního písemnictví, stejně jako všem ostatním, kteří mi při přípravě této práce jakýmkoliv způsobem pomohli.

Abstrakt

Cílem rigorózní práce je analýza problematiky domácí orální narativní tradice na přelomu 19. a 20. století, se zaměřením na lokální pražské pověsti, jejich charakter, genezi a funkci. Případová studie sběrů vyšehradských a podskalských pověstí pražské spisovatelky Popelky Biliánové si klade za cíl nejen analyzovat lokální korpus dobově tradovaných folklorních látek, ale v širším smyslu představit i roli pověstí a zacházení s nimi v českém semi odborném diskurzu 2. poloviny 19. století.

Základními prameny použitými v rigorózní práci jsou jednak vlastní rukopisy autorky, uložené v autorčině pozůstalosti, tak i komplet její literární tvorby tématicky se vztahující k problematice pražských pověstí. Sekundární literaturu pak představují sbírky pražských pověstí dalších autorů, pragensie a další relevantní teoretická literatura, převážně z oblasti folkloristiky, etnologie, literární vědy a historiografie.

Po teoretickém úvodu sumarizujícím a konfrontujícím teoretické, metodologické a klasifikační přístupy k pověsti jako folklornímu žánru, následuje kritický přehled dosavadního studia problematiky. Sbírkou pražských pověstí Popelky Biliánové je zařazena do genetického vztahu s ostatními sbírkami pražských pověstí a jsou charakterizováni její následovníci a pokračovatelé. Stručně je představena i osobnost a teoretické zázemí autorky.

V hlavní části práce je analyzována otázka folklorní autenticity pražských pověstí Popelky Biliánové, provedena kritika pramenů, ze kterých Biliánová při své práci čerpala, a vytvořen seznam informátorů, jejichž výpovědi autorka využívala při tvorbě svých textů.

V závěru práce jsou pak pražské pověsti Popelky Biliánové i jejich autorka zařazeny do dobového společenského a kulturního kontextu.

Pražské pověsti ze sbírky Popelky Biliánové jsou prezentovány jako svébytný typ folklorních narací, podstatně odlišných od jiných sbírek pražských pověstí - na rozdíl od nich totiž obsahují jen minimum beletrizovaných látek převzatých z dobových kronik či literatury. Velkou část sbírky totiž tvoří lokálně typické, autenticky verbální látky ve formě démonologických (numinózních) pověstí (pověrečných povídek), které Biliánová získala od místních informátorů.

Přes tuto autenticitu jsou texty Biliánové částečně ovlivněny jak dobovým chápáním pověstí, tak i souvislostmi s národním hnutím, sentimentálními motivy autorky i jejími archeologickými a historickými znalostmi. Výsledkem je tak svébytný soubor textů, který prošel zajímavým interpretačním vývojem a který je pozoruhodným dokladem mentality druhé poloviny 19. století a jejího náhledu na lid a lidovost, stejně jako na práci s folklorním textem.

SUMMARY

Presented study analyzes local oral tradition in the second half of the 19th century with particular interest in Prague local legends, their character, genesis and function.

The case study of Prague local legends, collected by Czech writer Popelka Biliánová, has two main goals: to analyse and classify these oral texts, and to connect their interpretation by their collector to Czech national movement, ethnic stereotypes and archeological, historical and mythological studies of the period.

Prague local legends collected by Popelka Biliánová represent, unlike other Prague local legends, which were heavily influenced by medieval chronicles or literary tradition, in its larger part authentic oral texts. None of the collectors of Prague local legends before and after Biliánová's period, with possible exception of Biliánová's predecessor, historian Josef Svátek, was able to collect such authentic local folklore tradition. Biliánová's Prague legends could be classified as a folklore genre of superstitious legends and have relatively recent origin: some derive from Catholic pious legends connected to local churches and holy places (the oldest of them stemming from the 17th and 18th century), some are quite recent individual memorates.

Although Biliánová's Prague legends were collected mainly for support of Czech national movement, they had very complicated interpretations during almost hundred years of their existence as a literary phenomenon. Now are Prague local legends by Popelka Biliánová regarded both as part of Prague's *genius loci*, as well as representation of a unique collection of authentic local superstitious oral literature.

1. Úvod

Pražské pověsti tvoří do jisté míry nezastupitelnou součást symbolického obrazu Prahy – Prahy historické jakožto historického centra země Koruny České, Prahy národní jako metropole českého národa, a konečně i Prahy jako moderního velkoměsta. Určitý korpus narácí je s tímto symbolickým obrazem Prahy spjat takřka fundamentálně a trvale – můžeme zmínit např. „národní pověsti“ – pověsti o prvních Přemyslovcích, pověst o založení Prahy a věštbách kněžny Libuše, či pověst o založení Nového města Karlem IV. – tedy svého druhu pověsti etiologické, které jsou v desítkách různých podob neustále nově interpretovány a aktualizovány. Tyto narace tvoří součást obrazu nejen Prahy, ale prostřednictvím symbolického významu tohoto města i součást svébytné historické imaginace celého národa. Problémem ale dosud zůstává otázka geneze těchto látek. V pověstním repertoáru Prahy totiž nalezneme pestrý konglomerát historických pověstí a pověstí typicky zcela lokálních, většinou majících charakter legendárních, etiologických, heraldických a démonologických podání. Některé z nich můžeme interpretovat jako pověsti čistě regionální, jiné jako svébytnou lokální synkrezi se syžety celoevropskými. O jistou standartizaci kolektivního vnímání pražských pověstí se zasloužil především Alois Jirásek, jehož vlivná sbírka *„Staré pověsti české“* se, především prostřednictvím školní četby, stala nedílnou součástí kolektivní pražské imaginace. Po Jiráskovi již mnoho dalších takto vlivných sbírek nevzniká, proces vývoje pražské pověsti sice – především prostřednictvím sekundární literární a umělecké interpretace – pokračuje, ale základní korpus látek zůstává v podstatě stejný.

Přesto ale existuje sbírka pražských pověstí, která, ačkoliv vyšla deset let po vydání sbírky Jiráskovy, si své místo v kolektivním obraze Prahy našla. Jedná se o sbírku *„Z tajů pražských pověstí“* svérázné pražské autorky Popelky Biliánové, která obsahuje numinózní podání převážně z oblasti Vyšehradu a Podskalí. Této sbírce, která, převážně zásluhou literárních historiků a bohemistů Karla Krejčího a Angela Maria Rippelina,

dnes patří též neodmyslitelně k svéráznému obrazu Prahy, bude věnována pozornost v naší práci.

Cílem rigorózní práce je analýza problematiky domácí orální narativní tradice v 2. polovině 19. století, se zaměřením na lokální pražské pověsti, jejich charakter, genezi a funkci.

Případová studie sběrů vyšehradských a podskalských pověstí Popelky Biliánové si klade za cíl nejen ukázat korpus dobově tradovaných folklorních látek, ale v širším smyslu i roli pověstí v odborném a veřejném diskurzu 2. poloviny 19. století a dobové zacházení s pověstmi.

Základními prameny použitými v práci budou jednak vlastní rukopisy autorky, uložené v autorčině pozůstalosti, tak i komplet její literární tvorby, tématicky se vztahující k problematice pražských pověstí.

Sekundární literaturou budou pak další sbírky pražských pověstí, pragensie a relevantní teoretická literatura, převážně z oblasti folkloristiky, etnologie, historiografie a literární vědy.

Po teoretickém úvodu sumarizujícím a konfrontujícím rozdílné teoretické, metodologické a klasifikační přístupy k pověsti, následuje kritický přehled dosavadního studia problematiky. Sbírkou pražských pověstí Popelky Biliánové je zařazena do kontextu autorčiny tvorby a do genetického vztahu s ostatními sbírkami pražských pověstí, a jsou charakterizováni její následníci a pokračovatelé.

V hlavní části práce je analyzována otázka folklorní autenticity pražských pověstí Popelky Biliánové, provedena kritika pramenů, z kterých Biliánová při své práci čerpala, a vytvořen seznam jejích informátorů.

V závěru práce jsou pak pražské pověsti Popelky Biliánové i jejich autorka zařazeny do dobového kulturního kontextu.

Důvodem k výběru našeho tématu je především fakt, že pražským pověstem Popelky Biliánové nebyla dosud věnována – i přes jejich nesporný význam pro studium tradičních forem domácí orální narativity – příčinná odborná pozornost. Výjimku tvoří několik prací zmiňujících tuto problematiku spíše okrajově, a především série studií folkloristy Miloše J.

Pulce, který byl přesvědčen o jejich folklorní autenticitě. Na jeho metodický odkaz budeme v této práci částečně navazovat.

Pražská pověst nebude v práci interpretována jako „pouhý“ narativní výtvar lidové kolektivní imaginace, který je pasivně sbírán daným odborníkem, ale poněkud volněji jako zcela specifický otevřený druh textu, který může být vypravěčem i posluchačem, popřípadě sběratelem, interpretován různými způsoby a často i zcela rozdílně. Pověst je tedy v práci chápána jako volný narativní útvar schopný mnoha žánrových interferencí, který může být – jak tomu v případě celé řady historických podání ostatně je - akcentován i vyšší literární tradicí.

2. Dosavadní výzkum pověsti

Pověst, ačkoliv patří k základním prozaickým folklorním žánrům zkoumaným slovesnou folkloristikou¹ (vedle *pohádky*, *memorátu* (vyprávění (povídek) ze života), *humorky* (humoristického vyprávění ze života), *anekdoty* a tzv. *malých folklorních žánrů* (*příslaví*, *pořekadel*, *pranostik*, *hádanek*, *nápisového folklóru*))², představuje zároveň jeden z klasifikačně nejproblematičtějších folklorních žánrů. Typologizaci slovesného folkloru byla sice věnována značná pozornost již od počátků etablování folkloristické disciplíny v 19. století, ale největší důraz byl přitom tradičně kladen na žánr pohádky.³ Pověst patřila vždy k žánrům v tomto ohledu relativně opomíjeným – ačkoliv je již od dob bratří Grimmů považována za jeden ze dvou hlavních druhů lidové prózy (vedle pohádky),⁴ dosud neexistuje mezinárodní souborný katalog pověstních látek, ani jejich závazná typologizace. Jedním z důvodů tohoto stavu je především obtížnost uchopení konceptu pověsti, jeho žánrová nestabilita a interference s ostatními folklorními žánry.

¹ - Základ evropského, potažmo světového studia pověsti položili již bratři Grimmové v práci *Deutsche Sagen, herausgeben von dem Brüdern Grimm*, Berlín 1816, 1818. Z dalších badatelů je nutné zmínit Wilhelma von Sydowa, z oblasti centrální Evropy pak především W. E. Peuckerta a L. Petzolda, F. Rankeho a L. Röhricha, aj.. Oblasti katalogizace pověstního žánru se věnovali R. Christiansen, J. Krzyzanowski a L. Simonsuuri, aj.. Z domácích odborníků se pověsti věnovali J. Polívka, V. Tille, J. Jech, V. Karbusický, J. Komorovský, D. Klímová, J. Pospíšilová, O. Sirovátka, B. Šalanda, M. Šrámková aj. Z odborníků věnujících se současnému studiu moderně chápané pověsti jmenujme alespoň J. H. Brunvanda, R. W. Brednicha či L. Dégh. Přehledová práce o bádání nad pověstí viz PETZOLD, L.: *Einführung in die Sagenforschung*. Konstanz 1999.

² - Jako autoritativní typologizaci prozaických folklorních žánrů v domácím prostředí zde používáme identické dělení uváděné v přehledových pracích KARBUSICKÝ, V.: *Československá vlastivěda. Díl III. Lidová kultura*. Praha 1968, a LEŠČÁK, M. – SIROVÁTKA, O.: *Folklor a folkloristika (O ludovej slovesnosti)*. Bratislava 1982.

³ - Vedle zakladatelských prací bratří Grimmů je nutné zmínit autoritativní AARNE – THOMPSON: *The types of folktale (A classification and bibliography)*. Helsinky 1928 a *Motif Index of Folk Literature* (THOMPSON 1955), z domácího prostředí pak TILLE, V.: *Súpis českých pohádek*. Praha 1929 – 1937 a POLÍVKA, J.: *Súpis slovenských rozprávok*. Martin 1923 – 1931. Strukturalistický přístup uplatňuje významný PROPP, V. J.: *Morfologie pohádky a jiné studie*. Jinočany 1999.

⁴ - Dle KLÍMOVÁ, D.: Příprava katalogu českých pověstních žánrů. In: *Slovenský národopis*, XI/2-3, 1963, str. 439 - 486.

2.1. Definice pověsti

Nad velmi obecnou definicí pověsti panuje v odborné literatuře poměrně shoda, a většina odborníků chápe pověst jako svébytný žánr orální kultury.

Stith Thompson, jeden z nejvýznamějších specialistů na výzkum orální narativity 20. století, zdůraznil obecnou nutnost studia folkloru „*We begin to see the oral tale as the most universal of all narrative forms, and to understand its relation to the literary stories of our own civilization. (...) Yet the subject is by its nature of great importance to all serious students of literature, of anthropology, of psychology, and of art in general,*“⁵ který vnímá jako „... *an important art, vital to most of the race and underlying all literary narrative forms,*“⁶ na druhou stranu ale zmiňuje značné problémy při klasifikaci jednotlivých druhů orálních žánrů. Tyto klasifikační problémy vyplývají jednak z inherentní nedostatečnosti jakékoliv žánrové klasifikace, ale například i ze směšování a důsledného nerozlišování emického a etického hlediska. Zároveň ale zdůrazňuje i nutnost alespoň rámcové žánrové klasifikace pro odborná studia narativity.⁷

Thompsonova definice pověsti zní takto: „*For another general narrative pattern used all over the world, the German term „Sage“ has been widely adopted. English and French attempts to express the same idea are „local tradition“, „local legend“, „migratory legend“ and „tradition populaire“. This form of tale purports to be an account of an extraordinary happening believed to have actually occurred. It may recount a legend of something which happened in ancient times at a particular place – a legend which has attached itself to that locality, but which probably also be told with equal*

⁵ - THOMPSON, S: *The Folktale*. Berkeley 1977, str. vii.

⁶ - Cit. d., str. viii.

⁷ - „*To divide it (the folktale – pozn. P.J.) into categories according to origin or from or content, but although such a close examination of the stories undoubtedly teaches him much, he must realize that the men and women who tell them neither know nor care about his distinction (...). Much useless effort has taken place devoted to the establishment of exact terms for the various kinds of folktale. (...) Sometimes these are accurate and sometimes not, but from the very beginning anyone who discusses the folktale inevitably uses them and wishes his reader to be able to use them too.*“ Cit. d., str. 7.

conviction of many other places, even in remote parts of the world. It may tell of an encounter with marvelous creatures which the folk still believe in – fairies, ghosts, water-spirits, the devil, and the like. And it may give what has been handed down as a memory – often fantastic or even absurd – of some historical character. (...) It will be observed that they are nearly always simple in structure, usually containing but a single narrative motif.”⁸

Pověst, v anglosaském antropologickém diskurzu obvykle označovaná jako (*local*) *legend*, tvoří specifický žánr narativity, vedle úžeji chápaného *folktale* (pohádky)⁹ a *myth* (mýtu), žánr, který ovšem geneticky s oběma těmito žánry souvisí. Všechny tyto typy orální kultury pojednávají o minulosti, a mohou být chápány evolučně, tvoří jakousi abstraktní chronologickou řadu.¹⁰ Zatímco *mýty* pojednávají o vzdálené minulosti dané kultury a o původu věcí, *pověsti* jsou chápány jako jakési recentnější *mýty*, které se někdy mohou zakládat na historické skutečnosti.¹¹ *Pohádky* se odehrávají v zcela abstraktním „bezčasí“, bez vazby syžetu na historické vnímání času. Děj všech těchto typů je přitom členy dané kultury vnímán jako reálný.¹² V kulturně antropologické tradici nejsou pověsti přesněji definovány oproti ostatním orálním žánrům, jako je tomu v analytictější preciznější a deskriptivnější tradici Evropy; je zdůrazňována spíše jejich příbuznost s nimi: „*Legends are very similar to myths but usually deal with a more recent period of time. (They are – pozn. P.J.) ...stories that describe heroes and heroines who are usually responsible for the origin of a culture or society.*“¹³

Pověsti jsou však v antropologické intelektuální tradici definovány velmi obecně, jednak již zmíněnou chronologickou opozicí proti mýtům:

⁸ - Cit. d., str. 8 – 9.

⁹ - Oproti tomuto dělení navrhuje THOMPSON 1977 používat termín *Folktale* obecně pro veškerou prozaickou narativitu: „*Although the term „folktale“ is often used in English to refer to the „household tale“ or „fairy tale“ (the German Märchen)..(..).it is also legitimately employed in a much broader sense to include all forms of prose narrative, written or oral, which have come to be handed down through the years.*“ Cit. d., str. 4.

¹⁰ - „*Though these categories derive from our own culture, they provide a useful framework for organising this material. All three deals with times past.*“ ROSMAN – RUBEL (1995), str. 213.

¹¹ - „*Myths deal with the remote past, often with the time of the origin of things, both natural and cultural..(..) As the time period becomes less remote, myths fade into legends, which are sometimes thought to have a basis in historical fact.*“ Cit. d., str. 213.

¹² - „*To the tellers of these stories they constitute accounts of real people and real events.*“ Cit. d., str. 214.

¹³ - CRAPO 1996, str. 397.

„...legends deal with the less remote past, just beyond the fringe of history“¹⁴, jednak svojí integrační funkcí pro danou kulturu: „Legends are retold to justify the claim of a people to their land and their integrity as a people.“¹⁵ Pověsti, stejně jako pohádky, obsahují, díky svému vztahu s hodnotovým rámcem dané kultury, jistý druh morálního kodexu: „They are concerned with morality and usually také the form of demonstrating what happens to individuals who violate the moral code of the society.“¹⁶

Antropologická tradice sice, podobně jako tradice folkloristická, i vznik variant a migraci látek: „Each time a story is retold, it comes out slightly differently. Variations are included, different episodes are included, and eventually different versions of the same story develop. A story may spread from one society to another over a wide area, and in each of these societies a somewhat different version of the story will be found“ i nutnost sběru látek: „Anthropologists are interested in collecting all the versions of a single story told in a particular society“¹⁷, ale klasifikaci a typologizaci látek nevěnuje takovou pozornost.

Seriózní výzkum evropské pověsti započali již „duchovní otcové“ folkloristické disciplíny, bratři Grimmové. Do současnosti vznikla v evropském prostoru řada dílčích studií, obecných prací i souhrnných katalogizačních děl, které prohloubily jak definici tohoto žánru, tak i jeho klasifikaci.¹⁸

Tak například německý folklorista Lutz Röhrich zmiňuje značné problémy vyvstávajícím při obecné definici pověsti (*Sage*), vyplývající z rozdílného etického (vědeckého) a emického (populárního) vnímání tohoto žánru¹⁹, a na exaktní definování pověsti de facto rezignuje; pověsti definuje spíše klasifikačně, výčtem jejich jednotlivých druhů. Používání obecného

¹⁴ - ROSMAN – RUBEL 1995, str. 219.

¹⁵ - Cit. d., str. 219.

¹⁶ - Cit. d., str. 220.

¹⁷ - Cit. d., str. 221.

¹⁸ - Přehled základních evropských folkloristických studií viz pozn. 1.

¹⁹ - *Noch nicht einmal die Definition dessen, was „Sage“ genannt werden soll, ist umstritten. Bei den Bemühungen, „Sage“ zu definieren, zeigt sich ein terminologisches Tohuwabohu: wissenschaftliche Begriffe und Kunsttermini einerseits, volkstümliche Bezeichnungen andererseits.* RÖHRICH, L.: *Sage und Märchen (Erzählforschung heute)*. Freiburg 1976, str. 31.

termínu *pověst* je dle jeho názoru problematické.²⁰ Metodicky přínosné je dle něj na druhou stranu rozlišování termínu *pověst* od termínu *legenda* - *legenda* má vždy explicitně vyjádřený náboženský obsah.²¹

Velmi originální, podnětný, ale pro potřeby práce s konkrétním materiálem často příliš generalizující je přístup folkloristy Wilhelma von Sydowa, který rezignuje na tradiční klasifikaci pověstních žánrů německé (a potažmo i české) folkloristické tradice a rozlišuje *fabulát*, tj. pověst s rozvitým syžetem (blízkou *místním* či *historickým pověstem* tradičního dělení) a *memorát*, epizodu individuální (která zahrnuje nejen *vyprávění ze života*, ale i *démonologické pověsti*).²²

Jiří Polívka, autor rozsáhlého *Súpisu slovenských rozprávok*²³, je příkladem autora s ryze klasifikačním pohledem na folklorní žánry. Ve svém dělení vrací ke klasickému systému klasifikace folklorních žánrů Aarneho a Thompsona, přičemž látky rozděluje dle hlavního nositele děje. Pověst chápe jako samostatný folklorní žánr, který tvoří samostatnou skupinu, od ostatních žánrů (dle jeho dělení *pohádky báchorkovité, povídky novelistické, humoristické, žertovné, anekdotické, legendy, zvířecí látky a bajky*): „Pověsti konečně jsou vesměs skupinou samostatnou.“²⁴ Ve svém soupisu dělí pověsti (dle jeho číselné klasifikace č. 148 – 183) na velký počet typů, z nichž k některým přiřazuje jen jednu látku, k některým (jako „*Pověsti bájeslovné*“, „*O čarodějníkovi*“, „*Pověsti historické*“, „*O pokladech*“, „*Strašidelné pověsti*“) přiřazuje látek více.

Václav Tille v duchu své koncepce o primární závislosti orálního podání na literatuře²⁵ odmítá jakýkoliv způsob rigidní klasifikace folklorního materiálu: „*Staré dělení na „pohádky“, „pověsti“ a tak dále je právě tak*

²⁰ - „Die unterkategorien der Sage liegen oft ebenso weit auseinander wie die Unterarten des Märchens. Was z. B. haben „historische Sagen“ und „dämonologische Sagen“ eigentlich gemeinsam? Dennoch rechnen wir sie stillschweigend zu ein und derselben Erzählkategorie.“ Cit. d., str. 31.

²¹ - „Legende“...(…)meint im Deutschen nur die Heiligenlegende und die fromme Erzählung.“ RÖHRICH, L.: Sage. Stuttgart 1966, str. 1.

²² - Cit. dle KLÍMOVÁ 1963, str. 439.

²³ - POLÍVKA, J.: *Súpis slovenských rozprávok*. Martin 1923 – 1931.

²⁴ - POLÍVKA 1923, str. ii.

²⁵ - „...ztratil jsem nadobro víru ve zvláštní pohádkový svět vytvořený „lidem“. Nabyl jsem přesvědčení, že látky ústního podání jsou původu knižního a velmi různorodé. Jen útvar, v kterém vyprávěči látky podávají, má svoji hodnotu, buď osobitostí vyprávěče, neb vlivem několikerého přenášení v té vyprávěné podobě.“ TILLE, V.: *Soupis českých pohádek I*. Praha 1929, str. IV.

*zbytečné, jako rozeznávání pohádek mytických, legend, satir apod.*²⁶

Domácí folkloristka Dagmar Klímová vysvětluje množství rozdílných teoretických pohledů na pověsti jednak rozdílnou orientací badatelů touto tematikou se zabývajících (ve výstižné zkratce – *historiků*, registrujících prakticky pouze pověsti historické, a *etnografů* a *religionistů*, zohledňujících i další pověstní žánry),²⁷ jednak zajímavou teorií *pověstních žánrů*, která rezignuje na přesné dělení těchto žánrů a naopak akcentuje obecnou jednotu folklorní prózy. Dle této teorie lze vysledovat užší sepětí několika folklorních žánrů (obvykle chápaných jako samostatné) – historické a místní pověsti, démonologické pověsti, memorátu a humoristické povídky – do širšího celku, charakterizovaného svojí vazbou na lokalitu a individualitu jejich vypravěče.²⁸

Domácí přehledové práce typu *Folklór a folkloristika* z roku 1982²⁹ tematiku pověstí z edukativních důvodů neproblematizují: jasně definují pověst jak jejím obsahem, tak i formou. Obsahově lze pověst jako folklorní žánr například dle této práce vymežit – 1) *historičností* nebo *lokalizací* jeho děje³⁰ spojenou zároveň s jistou 2) *fiktivností* podání, a 3) *kritériem subjektivní autenticity - pravdivosti* podání pro její interprety/recipienty.³¹

Co do formy je pak pověst definována 1) *epičností*, 2) *důrazem na postavy* (aktanty) a vyhraněnou 3) *morální polarizací* děje.³² Autoři na jednu

²⁶ - Cit. d., str. IV.

²⁷ - „Z pojetí těchto dvou směrů – studia historického a studia mythologického, vysvětlíme si ono kolísání ve vymezení pojmu pověst, jak se s ním podnes v literatuře setkáváme. Pro badatele, školené historicky, je pověst představována především vlastní pověstí historickou, kdežto badatelé, kteří přicházejí do styku s lidovou kulturou jako celkem, ve starší době mythologové, kulturní historici, později etnografové atd., zastávají koncepci širší.“ KLÍMOVÁ 1963, str. 444.

²⁸ - „Domnívám se rovněž, že pověsti ve vlastním smyslu (historické a místní) tvoří s pověrečnými povídkami, s některými typy vyprávění ze života a s některými typy humoru (škádlivkami města obcí) užší jednotu, neboť všechny tyto povídky jsou součástí znalosti vypravěče o minulosti jeho obce a blízkého známého okolí, jsou jakoby zrcadlem jeho zájmů, jeho životních názorů a charakteristických životních situací. Obtíž je jen v tom, že nám až dosud chybí společný souborný název. Vypomáhám si obvykle pojmem pověstní žánry, zejména pokud se odvolávám na literaturu, s odlišně chápaným vymezením slovesných druhů.“ Cit. d., str. 444.

²⁹ - LEŠČÁK – SIROVÁTKA 1982.

³⁰ - „... povesti rozprávajú o niečom pamätihodnom, o tom, čo sa odohrálo v minulosti. Kde sa v povesti rozprava o nejakej dejinnej udalosti alebo postave, hovoríme o povesti historickém (dejinnej), kde sa rozpravá převážně o lokalitě, pamätnom strome, hore alebo hrade, nazývame tieto povesti miestne, lokálne.“ Cit. d., str. 181.

³¹ - „Ludia si rozprávali a rozprávajú povesti jako niečo pravdivé alebo aspoň pravdepodobne. Rozpravač a posluchač verili a veria, že rozprávána událosť sa skutočne stala“. Cit. d., str. 181.

³² - „Medzi základné vlastnosti povesti patrí epickosť a doraz na postavy. Povesti podávajú minulosť jako lidské činy, dobré i zlé, odvážné i zbabelé. Majú vždy dej, hoci aj menšieho rozsahu, v ktorého centre stojí clovek.(...). Z toho vyplýva, že dejinné udalosti a činy sa v nich mierajú podľa ludovej moralky, že nadobúdajú mravný a

stranu pozitivisticky zdôrazňujú nereálnosť podání pověsti vzhľadom k „faktické“ historickej realite zkoumané historiografií,³³ na druhou stranu ale zdôrazňujú možné vnímanie povestných látok jako interpretační alternativy subalterních či deklasovaných vrstev na záznam dějinných událostí, tedy interpretují pověst jako „lidové dějiny“ či dokonce jako „lidovou filozofii dějin“: „V povestiach ľud rozpráva o tom, jako videl a vidí vlastnú minulosť i siesta, kde žil a žije, a čo z toho všetkého sa udržalo v jeho paměti jako najzaujímavejšie a najcennejšie. Povesti sú básnickým obrazom a ľudovou filozofií dejín. V protiklade k oficiálnej historiografii sa v povestovej tradicii uchoval autentický ľudový obraz a výklad dejín. Nemecký badateľ H. Bausinger označil ľudove povesti za dejiny videne „zospodu“, očami prostého človeka.“³⁴ Autoři dále zmiňují relativní simplicitu povestního textu a variantnost jeho formy: pověsti mohou existovat jak v podobě textu s komplikovanějším syžetem, tak i v podobě stručnější: „V autentickom ústnom podání majú povesti zvyčajně jednoduchú stavbu a podobu. Zväčša rozvíjajú jednu dejovú epizodu a vystupuje v nich úzký okruh postáv. Pretože povesti žijú predovšetkým ako forma poznania a do popredia vystupuje ich funkcia informatívna (poetická funkcia je druhotná), niektoré povesti podáva rozprávač len ako jednoduchú referenciu, iné zasa ako skutočnou poviedku. Záleží to od témy, ale aj od rozprávača a situácie. Na rozdiel od subjektívnejšej a emocionálnejšej formy poverových poviedok alebo memorátov prevažuje v miestnych a historických povestiach objektívny štýl.“³⁵

Přehledová práce *Československá vlastivěda (Díl III. – Lidová kultura)*³⁶, chápaná jako celostní shrnutí poznatků dobové domácí etnologie, definuje pověst podobným způsobem. I zde je zdůrazněno emické chápání

sociálny význam. Mravná a sociálna polarita sa ostro vyhracuje, dobré postavy a skutky sa kladú do protikladu ku zlým osobám a činom.“ – Cit. d., str. 182.

³³ - „To, že ľudia povestím verili, ešte neznamená, že reálny obsah povesti skutočne zodpovedá faktom. Kde badatelia konfrontovali mnohé povesti s historickou skutočnosťou, dospeli k poznatku, že niekedy sa výklad povesti skoro úplne shoduje s realitou a inokedy sa s ňou rozchádza, niekedy sa zase sčasti kryjú a sčasti rozchádzajú. Pomer medzi skutočnosťou a povestou je tedy rozličný a voľný. V povesti nemožeme vidieť zrcadlový reflex minulosti, nie je ani faktografickou kronikou, ktorá by verne a podrobne zaznamenávala, jako a kedy sa dej odohral.“ Cit. d., str. 182.

³⁴ - Cit. d., str. 182.

³⁵ - Cit. d., str. 186.

³⁶ - KARBUSICKÝ 1968.

pověsti vypravěčem i posluchači jako popisu určité reality („...vypravěči i posluchač chápou pověst jako povídku o reálné události, neboť v ní bývají udány konkrétní místa děje, čas i osoby“).³⁷ Žánr pověsti je postaven do opozice proti pohádce menším důrazem pověsti na zábavnou a uměleckou funkci oproti rozvíte funkci deskriptivní a didaktické (ovšem podmíněné dobou, ve které byla látka sebrána). Autoři zmiňují i nerealističnost pověstního podání a poměrně složitý vztah pověstí k historické realitě, i vztah pověstí k celku lidové duchovní kultury: „(Pověst – pozn. P. J.) Je zároveň výraz lidových vědomostí o světě, představ o souvislostech věcí a vztahů, pověrečných představ i básnivé fantazie.“³⁸ Metodologicky velmi cenný je i postřeh dobové podmíněnosti termínu „pověst“: „Pojem pověsti, tak jak ho dnes chápeme, se vyvinul v minulém století. (...) Je nutno uznat, že takto se rozdílnost funkcí jeví hlavně v 19. a 20. století, kdy se oba druhy (tj. pověst a pohádka – pozn. P.J.) začaly zkoumat, a že jejich autentická funkce v dávnější minulosti musí být teprve předmětem bádání.“³⁹ Autoři varují i před zjednodušenou domácí lidovou představou, folk-konceptem vnímání pověsti: „Proto si nelze představovat vznik pověstí jen jako prvotní zprávu o události, kterou potom lidové podání vyzdobuje fantastickými výklady a podrobnostmi.“⁴⁰

Obecnější dobový intelektuální pohled nabízí encyklopedické dílo *Malá československá encyklopedie*⁴¹, které definuje pověst takto: „Druh folklórní epiky, většinou prozaický, jehož reálný základ je obohacen bájevitou činností lidu o rysy často fantastické. Spojuje se s určitou dobou, místem nebo osobou a úzce souvisí s lidovými mýty. Místní pověsti se váží k významným nebo nápadným místům v kraji (hřbitovy, sochy, hrady), Na takových místech se často údajně objevují vybájené bytosti (vodník, upír, bílá paní). Historické pověsti se vztahují k jednotlivým obdobím národních dějin, k významným historickým i domněle historickým událostem a osobám (o praotci Čechovi, o Libuši).“⁴²

³⁷ - Cit. d., str. 269.

³⁸ - Cit. d., str. 269.

³⁹ - Cit. d., str. 269.

⁴⁰ - Cit. d., str. 269.

⁴¹ - Kolektiv: *Malá československá encyklopedie. Svazek V.* Academia, Praha 1987

⁴² - Cit. d., str. 50.

Ačkoliv nebyl odborným folkloristou, podal poměrně zajímavou definici pověsti, postavenou částečně na opozici proti jinému folklornímu žánru – pohádce, i spisovatel Karel Čapek. Ve své pro studium orální kultury stále podnětné práci „Marsyas čili na okraj literatury“⁴³ hovoří o pověsti takto: „Pověst je vždy lokalizována historicky nebo místně; vztahuje se k určitému hradu, řece, skále nebo osobě. Každá pověst má svůj pevný vztah ke skutečnosti; ať je sebefantastičtější, má určité znaky toho, že jest nebo původně byla předmětem víry. Pověst se od pohádky liší zásadně tím, že v pověsti není zrušena relevance pravdivosti a reality. Proto je pověst jakožto ústní podání daleko fixovanější a neměnnější nežli pohádka; zůstává prostší a přísnější, neboť nepřipouští libovolného obohacování a nastavování, přídavek či motivického křížení...(..)..charakter pověsti je v jádře historický..(..) Rozdíl pohádky a pověsti je radikální a přímo noetický: pověst se vydává za raport o skutečnosti třeba mýtické, ale existentní a místně nebo historicky datované v našem světě.“⁴⁴

2.2. Datace pověstí jako folklorního žánru

Otázka datování folklorního žánru patří k problematickým a v odborné literatuře mu v současnosti není věnována větší pozornost.

Pověst je obvykle považována za žánr s poměrně mladou orální tradicí. Za nejstarší vrstvu látek lze považovat podání s kořeny ze 17. a 18. století, vycházející velmi často z barokní legendistické a exemplistické tradice či sociálních antifeudálních krizí raného novověku: „Historická hlbka povest'ovej tradicie je pomerne plytká. Len málokterým povest'am možeme dokazat tradovanie v súvislej autentickéj ludovej tradícii tri alebo čtyři storočia. Väčšina českých a slovenských povestí pochádza ze 17. a 18. storočia a odrážajú sa v nich historické udalosti a sociálne pomery vrcholného

⁴³ - ČAPEK, K.: *Marsyas čili na okraj literatury*. Praha 1971.

⁴⁴ - Cit. d., str. 99.

*feudalismu.*⁴⁵ Pověsti, jejichž děj se odehrává v obdobích ranějších, nemůžeme hodnotit jako podání z těchto období skutečně pocházející - většinou je jejich původ daleko mladší: „Povesti, které sa viažu k dávným časom (například „stare“ povesti české o počiatkoch naroda a státu alebo veľkomoravské povesti) sa vyskytujú jen ojedinele a zvyčajne vznikaly sekundarne podobením literatury a osvety.“ (...) „Táto pomerne plytká historická retrospektíva povestí by sa azda čiastočne mohla vysvetliť krátkou a prerušovanou kontinuitou ľudovej paměti a tradície. Hlavnou príčinou je však to, že v povestovej tradícii sa udržiavali len tie události a postavy, ktoré si ešte uchovali aktuálny životný, mravný a sociálny význam pre posluchačov, Keď ztratili putavosť a zmysel, nastúpili na ich miesto nové, aktuálne události a postavy a rozpráveči si ich dosadili do starších dejových schém.“⁴⁶

Samotné texty pověstí většinou podrobnější časové údaje o období svého děje postrádají: „Povesti sa pritom vyhýbajú presnejšiemu alebo približnému lokalizovanou dvojím príbehoch a motívov, všetky sa odehrávajú v minulosti, „dávno“, „za starých čias“, „za čias roboty“, „keď prišli Turci“, atd., chýbí jim historická postupnosť.“⁴⁷

2.3. Démonologická pověst

Démonologická pověst, pomineme-li její v odborné literatuře značně variující označení, patří k nejrozšířenějším folklorním žánrům.

Röhrich⁴⁸ nabízí, vedle tradičního, zobecnělého pojmu *Dämonologische Sagen* pro tento typ pověstí i dvojici alternativních označení *Aubergläubische Erzählungen* a *Sagen von übernatürlichen Wesen*. Problematická je, podobně jako u ostatních pověstních žánrů, typologizace démonologických pověstí. V německé tradici je poměrně běžná typologizace

⁴⁵ - LEŠČÁK – SIROVÁTKA 1982, str. 183.

⁴⁶ - Cit. d., str. 183.

⁴⁷ - Cit. d., str. 182.

⁴⁸ - RÖHRICH 1976, str. 32.

dle výskytu hlavních nadpřirozených postav v nich vystupujících.⁴⁹

Domácí tradice označuje tento žánr podobně: nejrozšířenějším označením v domácím prostředí je *pověrečná povídka*, kterému se ale v následujícím textu budeme snažit vyhybat, kvůli jeho dle našeho názoru přílišnému etickému zabarvení.⁵⁰ Jako alternativní označení se používají termíny *démonologická povídka* či *pověrečná pověst*. Vedle výše uvedených uvádí Karbusický (1968) a Leščák – Sirovátka (1982) i termíny *věrská povídka* a *strašidelná povídka*, Šalanda (1989) používá název *numinózní pověst*. Démonologická pověst bývá někdy označována dokonce jako folklorní žánr v domácí orální kultuře nejrozšířenější.⁵¹ Tento žánr je obvykle klasifikován jako samostatná kategorie – jak pro své rozšíření, tak i pro své osobité vlastnosti: „*U nás se v posledních desetiletích pověrečné povídky pokládají za osobitou skupinu, nebo mají některé osobité vlastnosti: převážně námětové, ale i výrazové a přednesové. V porovnání s historickými a místními pověstmi se v nich uplatňuje subjektivnější a emocionálnější způsob podání.*“ (...) „...v klasifikaci lidové prózy je pokládáme za samostatný druh, třebaže velmi úzce souvisejí jednak s pověstmi (hlavně místními), jednak s vyprávěními ze života.“⁵² Někdy bývá démonologická pověst přiřazována k širěji chápaným pověstem.⁵³ Tento druh klasifikace má své opodstatnění kvůli žánrové interferenci tohoto folklorního žánru s tradiční pověstí: „*Pretože miestné aj historické povesti obsahujú často rozličné nadprirozené, fantastické prvky (...), prelínajú se miestné a historické povesti s povesťami poverovými, s démonologickými poviedkami, alebo sa s nimi krížia.*“⁵⁴

⁴⁹ - „*Mann kann sie (Dämonologische Sagen – pozn. P. J.) inhaltlich leicht untergliedern nach einzelnen Figuren: Hexen, Riesen, Zwerge, Teufel, Wassermann usw.*“ RÖHRICH 1976, str. 32.

⁵⁰ - Termín *pověrečná povídka* příliš poukazuje na etické, hodnotící hledisko badatele zkoumající úpadkové lidové formy myšlení (tedy „pověry“, vycházející z osvícenského konceptu *Aberglaube*). Z ontologického hlediska je poměrně vhodné použití termínu *numinózní pověst* – motiv strachu je totiž skutečně pojímán článkem všech těchto narací. Termín „démonologická“ má tu nevýhodu, že může být nevhodně interpretován (démonologie je definována jako druh magie či poddruh teologie zabývající se démony). Možná nejvhodnější by tedy bylo použití pojmu *démonická pověst* (tj pověst o démonech).

⁵¹ - „*Nejrozšířenější a nejbohatší vrstvu tradičního vyprávěčského repertoáru tvořili povídky o nadpřirozených bytostech a úkazech.*“ KARBUSICKÝ 1968, str. 278.

⁵² - KARBUSICKÝ 1968, str. 277 – 278.

⁵³ - „*V širším smyslu řadíme k pověstem i pověrečné povídky. Spolu s historickými a místními pověstmi patří k širšímu okruhu pověstí. Odborníci v některých zemích je považují jen za jednu část pověstí.*“ KARBUSICKÝ 1968, s. 269.

⁵⁴ - LEŠČÁK – SIROVÁTKA 1982, s. 181.

U démonologických pověstí lze obvykle vysledovat užší souvislost s duchovní kulturou a vazbu na náboženskou vrstvu života člověka. Zdůrazněna je u nich numinozita, ireálnost: *„Pověrečné povídky souvisely bezprostředně s tehdejší úrovní poznání a s věrským systémem vesnického člověka; s jeho představami o životě, o přírodě, o osudu a smrti člověka. Vyrůstaly z názorového světa vesnického člověka, byly jeho vyprávěčským odrazem, ilustrovaly ho a zároveň ho potvrzovaly rozličnými příběhy, které se podle vypravěčů „skutečně“ staly. V pověrečných povídkách je postavený každodenní život a obvyčejný svět proti světu nadpřirozenému, proti tajemným úkazům, silám a bytostem. Všechny pověrečné povídky čerpají svůj konflikt ze střetnutí reálného a ireálného světa. Základní představy a epické motivy českých a slovenských pověrečných povídek mají prastaré kořeny.“*⁵⁵

Démonologické pověsti lze na obecné rovině, bez použití podrobnější klasifikace, rozdělit na několik námětových skupin: *pověsti o démonických bytostech*, vyskytující se obvykle v přírodě, ale i v lidských obydlích, dále velmi rozšířené *pověsti o revenantech* (navrátivších se mrtvých), o *lidech nadaných nadpřirozenou mocí*, a konečně volně související *pověsti o ukrytých pokladech*.

Takto chápaná démonologická pověst se tedy liší od úzce chápané místní nebo historické pověsti jednak svým námětem (převaha numinózních a nadpřirozených prvků), jednak intimnějším vztahem interpreta k vyprávěné naraci (popis osobní, individuální zkušenosti).

2. 4. Typologizace a klasifikace pověstí

Poměrně rozsáhlý pověstní fond a regionální i obsahové rozdíly jednotlivých látek vedly badatele již dávno k potřebě přesnějšího rozdělení pověstí na jednotlivé typy.

Co se týče základního, hrubého dělení na jednotlivé pověstní žánry, které jsme nastínili v předcházejících kapitolách, panuje v odborné literatuře opět poměrná shoda. Jak jsme viděli, lze rozlišit tzv. užší a tzv.

⁵⁵ - KARBUSICKÝ 1968, str. 278.

širší chápání pojmu pověsti. Širší chápání zahrnuje vedle vlastních pověstí i démonologické pověsti, užší se omezuje pouze na vlastní pověsti. Další dělení ale působí metodologické problémy, jelikož se nám nabízí velké množství kritérií, dle kterých můžeme pověsti dělit.⁵⁶

V domácím prostředí je běžné následující dělení: vlastní pověsti můžeme dělit na *místní*, a pověsti, které kolují v *širším regionu* (kraj, národ). Místních pověstí je ve folklórním podání co do počtu nejvíce, pověstí s širším dosahem je méně, nezřídka je jejich rozšířenost způsobena zpětnou vazbou četby literatury či školní výuky. Zásadní metodologickou otázkou, zda-li jde v případě takto zpětně ovlivněných pověstí o stejný žánr jako u pověstí lokálních, v této případové studii řešit nebudeme, ale její problematičnosti si přesto budeme vědomi. Tématiku místního versus krajového podání sumarizuje např. Leščák a Sirovátka: *„Regionálna a lokálna diferenciacia povestí je veľká. Povestová tradícia je totiž dostredivá: v každém dedině koluje obmezený a vyhraneny repertoár povestí – podľa okolností dvadsať, tridsať až patdesiat miestných a historických tém. Len časť z nich poznajú aj v onych dedinách a len niektoré žijú v širšom regione. Povesti sa tedy vyznačujú uzkou topikou, môžeme o nich povedať, že takmer všetky majú miestny charakter.(...) Až literatúra a po nej novodobé kultúrne, osvetové a komunikačne prostriedky rozšírili mnoho povestí – povodne lokálnych alebo regionalných – z ktorých sa stali povesti všeobecné a celonárodné. Medzi takéto zovšeobecnené povesti patria napríklad povest, o Janošíkovi, o Blaníku, o Kozinovi.“*⁵⁷

Jednotlivé pověstní žánry lze v domácím prostředí poměrně dobře charakterizovat tématicky, jelikož lze vysledovat v širším fondu místních a historických pověstí několik poměrně dobře odlišitelných námětových cyklů. Tématicky lze rozlišit *etiologické pověsti* (pověsti o původu) a typově s nimi příbuzné *pověsti etymologické* (toponymické, názvové pověsti). Metodologicky sporný korpus látek, které jsou tradovány primárně v písemné podobě, tvoří skupina *starých pověstí českých* či *národních pověstí*⁵⁸, lze vyčlenit i pověsti

⁵⁶ - „Man kann differenzieren nach inhaltlichen, formalen und funktionellen Begriffen. Dennoch bleiben eine Reihe von Termini unbestimmt und problematisch.“ RÖHRICH 1976, str. 32.

⁵⁷ - LEŠČÁK – SIROVÁTKA 1982, str. 183 – 184.

⁵⁸ - „K najstarším dejinám sa viažu povesti o pohanském době, o Velkomoravském risi a okruh tzv. starých

válečné, katastrofické. Velká pozornost byla v našem prostoru věnována pověstem antifeudálním a jejich specifické variantě, *zbojnickým pověstem*.⁵⁹ Lze vymezit i specifický žánr *pověstí o loupeživých rytířích a pověstí o náboženském útlaku protestantů*. Osobitý okruh představují *sociálně-utopické pověsti a proroctví* s rozličnou tematikou: o poslední válce a věčném míru, příchodu vyvoleného krále⁶⁰, o konci světa, o spasiteli, který přijde na svět, a podobně. Specifická a pro naše studium klíčová je pak problematika *městských pověstí*, které však nebyla v domácí odborné literatuře dosud věnována dostatečná pozornost – kromě několika sbírek městských pověstí se této otázce věnoval především Miloš Pulec.⁶¹ Jako zvláštní skupinu lze vydělit profesní pověsti, nejvýrazněji zřejmě *hornické pověsti*. Specifickou formu, vyplývající z odlišného kulturního vzorce, mají pak *židovské pověsti*.

Klasifikace typů pověstí má tedy v domácím odborném diskurzu dlouholetou tradici a jednotlivé typy jsou poměrně přesně vymezeny.

2. 5. Systematická katalogizace pověstí

Vytvoření specifického systému katalogizace pověstí se odborníci věnují již delší dobu. Po vzoru velkých Aarneho a Thompsonových katalogů, věnovaných pohádce, jejíž srovnávací studium dosáhlo vrcholu vydáním obsáhlého Thompsonova katalogu, se pozornost folkloristů obrátila na druhý grimmovský základní folklorní žánr – tedy pověst.

Vedle zakladatelských prací bratří Grimmů se pověstí zabýval především německý badatel W. E. Peuckert, který připravil i jejich rozsáhlou

pověstí českých, zaznamenaných v nejstarších písemných dokladech a pamíatkach. Všetky tieto povesti sa zvažča udržiavali prostredníctvom literatury alebo vznikli až neskor.“ LEŠČÁK – SIROVÁTKA 1983, str. 184.

⁵⁹ - Viz např. KRAMAŘÍK, J.: Česká pověst antifeudální. In: *Český lid* 1956, str. 97 – 100, Lidové pověsti z Čech o zabírání poddanské půdy vrchností. In: *Český lid* 1957, str. 93 – 98., MELICHERČÍK, A.: *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*. Bratislava 1952, či SIVKA, A.: *Ondráš z Janovic*. Ostrava 1958.

⁶⁰ - Viz např. interdisciplinárně pojatý KOMOROVSKÝ, J.: *Král Matej Korvín v ľudovej prozaickej slovesnosti*. Bratislava 1957.

⁶¹ - Kromě dvojice článků věnujících se problematice geneze pražské pověsti (PULEC, M.: Podání o zahynutí kněžny Drahomíry. In: *Český lid* 48/3, 1961, str. 106 – 117, PULEC, M.: K sběru místních pověstí z Vyšehradu a Podskalí. In: *Český lid* 51/3, 1964, str. 139 – 153). se Pulec dotkl i problematiky současného stavu pražské pověsti (PULEC, M.: Jak žijí pražské pověsti. In: *Český lid* 48 1959, str. 49 – 59), pražské pověsti za doby Protektorátu (PULEC, M.: Podání o Pérákovi. In: *Český lid* 52/3, 1965, str. 158 – 164) a komparaci městských pověstí Prahy a Krakova (PULEC, M.: Pověsti Prahy a Krakova. In: *Český lid* 50/2, 1963, str. 82 – 91).

bibliografii.⁶² Některým démonologickým postavám a lokálnímu podání obecně se věnuje oddíl „F“ Thompsonova monumentálního motivického indexu.⁶³ Prvním samostatným katalogem pověstních látek je až Christiansenův mezinárodní katalog *Migratory Legends (migračních pověstí)*, který shrnuje démonologické a lokální látky. Pokud pomíneme dílčí studie, druhým takovým katalogem je až rozsáhlý návrh na třídění démonologických podání finského badatele Lauriho Simonsuuriho. Historické pověsti se věnuje katalog holandské lidové prózy J. R. W. Sinninghema.⁶⁴

V domácí tradici lze vysledovat trend k vytvoření katalogu pověstí (pokud ponecháme stranou pozoruhodně kvalitní dotazník pro studium pověstí pro Národopisnou výstavu československou 1895 a Polívkovy a Tilleho katalogy pohádek, které některé pověstní látky obsahovaly) minimálně od roku 1954, kdy byl publikován Horákův návrh na utřídění pověstí.⁶⁵ Interní návrh profesora Horáka se přidržel tradičního střeoevropského dělení na démonologické, místní a historické pověsti, základní klasifikační jednotkou je u něj postava. Historické pověsti pak třídil chronologicky (dle metodologického vzoru Augustina Sedláčka)⁶⁶. Kvůli projektu Československé vlastivědy pak byla vypracována domácí základní terminologie, iniciovaná na konferenci ve Smolenicích v roce 1959 a dokončená roku 1961: *„Čeští a moravští folkloristé se dohodli na koncepci, která jako pověsti označuje jen pověsti historické a místní, kdežto tzv. pověsti démonologické pokládají za samostatnou skupinu lidové prózy a označují ji termínem pověrečné povídky. Folkloristé slovenští podrželi jednotnou koncepci lidové prózy, jak to odpovídá tradici slovenské vědy od dob štúrovských. Celou lidovou prózu zahrnují pod pojem rozprávka, kterou dále člení na podskupiny podle tematiky. První skupinu, vývojově nejstarší, tvoří démonologické rozprávky, po jednotlivých druzích vlastních pohádek (o zvířatech, pohádky fantastické atd.) přicházejí historické rozprávky.“*⁶⁷

⁶² - Dle KLÍMOVÁ 1963, str. 439 – 440.

⁶³ - THOMPSON 1955.

⁶⁴ - Vše dle KLÍMOVÁ 1963.

⁶⁵ - HORÁK, J.: *Návrh pro utřídění pověstí*. Interní tisk ÚEF ČSAV 1954.

⁶⁶ - Více o Sedláčkově interpretaci pověstí viz v následující kapitole 2.6.

⁶⁷ - KLÍMOVÁ 1963, str. 442 – 443.

Nejpodrobnějším a nejpodnětnějším domácím návrhem na katalogizaci pověstních látek, který se však omezuje pouze na démonologická podání, zůstává obsáhlý *Návrh hesláře českých pověrečných povídek* Dagmar Klímové z roku 1963.⁶⁸

2.6. Dobová definice pověsti

Pro snadnější analýzu dobového vnímání žánru pověsti, s kterým operovala i Biliánové při svých sběrech, je vhodné si připomenout i dobovou definici pověsti. Pod jejich vlivem totiž Popelka Biliánová pracovala a právě ony ovlivnily výslednou formu, s jakou své pověsti zapisovala.

V první řadě musíme uvést, že v době, kdy Biliánová pražské pověsti sbírala, byl žánr pověsti vnímán poměrně volně. Důkazem toho mohou být například i pověsti Karla Chalupy, uveřejněné ve stejné sbírce společně s pověstmi Biliánové.⁶⁹ Zatímco Chalupovy pověsti můžeme označit jako literárně upravené, silně beletrizované texty, pověsti Biliánové se svou stručností značně odlišují. Nesporně velký vliv na výslednou podobu textů Biliánové, a to jak z hlediska výběru látek, tak i na práci s textem, měla nepochybně dobově vlivná Svátkova sbírka pražských pověstí.⁷⁰ Jelikož ale Svátek v úvodu své práce pověst nedefinoval (zmiňuje jen vazbu pověsti k určitým lokalitám a její relativní dějovou jednoduchost)⁷¹, musíme se zaměřit na jinou dobově vlivnou sbírku historických pověstí Augustina Sedláčka,⁷² pro Biliánovou zřejmě největší dobové autority ohledně sběru pověstí.⁷³

⁶⁸ - Cit. d., str. 465 – 481.

⁶⁹ - BILIÁNOVÁ, P. – CHALUPA, K. „*Z tajů pražských pověstí I.*“ Praha 1904.

⁷⁰ - SVÁTEK, J.: *Pražské pověsti a legendy*. Praha 1883.

⁷¹ - „...jsou toho důkazem i četné ty skazky zašlých věků, jež se k památným budovám a místům pražským víží..“ SVÁTEK 1883, str. 3. „...a to ve způsobě, jak je lid pražský prostě vypravuje, bylo cílem při sestavování sbírky této...“ SVÁTEK 1883, str. 4.

⁷² - Sedláček, A.: *Sbírka pověstí historického lidu českého v Čechách, na Moravě i ve Slezsku*. Praha 1894.

⁷³ - Význam Sedláčkovy sbírky pro domácí bádání o pověsti sumarizoval Lužik: „(Sedláčkova sbírka – pozn. P.J.) představuje v české literatuře knihu dnes sice polozapomenutou, přesto však ojedinělou a výjimečnou. Je totiž naší jedinou knihou, která s tímto literárním a folklorním žánrem v takové šíři a v tak obsáhlém a zasvěceném výboru nejen seznamovala, ale především o něm poučovala. Nemáme dosud knihu, která by

Toto Sedláčkovovo dílo, podobně jako historické a erbovní pověsti obsažené v jeho monumentální práci o hradech⁷⁴, stejně jako jeho další práce, byly pod značným vlivem romantického pojetí folkloristické práce, představované u nás Karlem Jaromírem Erbenem. Sedláček nezapře vliv dobové grimmovské mytologické teorie: „*Nebylo mým úmyslem poříditi úplnou sbírku (...) nýbrž vybrati jen takové pověsti, jichž původ z lidu anebo z jednotlivých stavův byl patrný. (...). Snahou mou bylo upravit se v myšlení lidu a doby po způsobu nedostizitelného vzoru K. J. Erbena blahé paměti...*“⁷⁵ Podobně jako před ním Svátek, snaží se i Sedláček rekonstruovat ideální, původní verzi látky, poplatnou dobovým estetickým měřítkům, čili „*vypouštěti nechutné příměsky jednotlivých spisovatelův a domoci se jádra, jak vyšlo z lidu...*“⁷⁶ Sedláček vymezuje jako základní znaky pověsti, podobně jako současní autoři *lidovost, vazbu ke konkrétní historické osobě nebo místu, polofiktivnost*, navíc ale přidává imperativ *stručnosti a věcnosti* podání: „*Pověst je to, co se povídalo a v řeči lidské nezaniklo, nýbrž šťastnou náhodou se zapsalo, aby bylo potomstvu dochováno. Pověst není totožná s báchorkou (tj. v dnešní terminologii „pohádkou“ – pozn. P.J.), ve které se vypravují výmysly lidské fantazie, nýbrž obsahuje v sobě konkrétní vypravování některé příhody, která se zběhla skutečně, která však od prvního zpravodaje neb očitého svědka prošla ústy tisícera lidí a několik pokolení, ztratila přitom všelijaké podrobnosti, které se myslí lidu nelíbily, udržela novou spojitost příběhů a jich příčin a ustálila se konečně jako výtvor, který je naplňován poezií a naplňován vypravováním skutečného příběhu.*

Pověst se váže obyčejně k určitým a známým osobnostem aneb místům a rozeznává se tím od pohádky a báchorky, která si libuje ve vylíčení sil a úkazů přírodních a bojování jich mezi sebou. Takzvané mytologické pověsti jsou vlastně pohádky a báchorky a tak jen po německém způsobu jmenovány. Sice nelze upřít, že i v pověstech se nacházejí mytologické příměsky, jako například kuň, který vede pány ku Přemyslovi, jehož

poskytovala tolik informací o českých historických pověstech, o jejich tématech, osudech, životě a proměnách, jako sbírka Sedláčkovova.“ Lužík, R. (doslov), in SEDLÁČEK 1998, str. 343. „*Sedláček se pokouší knižní verzi historických pověstí rekonstruovat do jejich ústní podoby, v jaké si je asi vyprávěl český lid.“* LUŽÍK 1998. str. 345.

⁷⁴ - Sedláček, A.: *Hrady, zámky a tvrze Království českého*. Praha, od 1905.

⁷⁵ - SEDLÁČEK 1894, str. 11.

⁷⁶ - Cit. d., str. 11.

čarodějnou moc vysvětluje letopisec tím, že každé noci nesl Libuši k Přemyslovi, výklad to tedy takový, který upomíná na nejapné výklady spisovatelů doby po Euhemerovi. Nicméně je takových příměsků, jimiž se přešinuje pověst na pole báchorky, jen porůznu.

Pověst jsouc konkrétní, obyčejně je také stručná, obmezujíc se na pouhé vypravování a pomíjejíc všechno vyličování, v čemž se srovnává s báchorkou, třeba byla tato dost a dost dlouhá. Takzvané pověsti, kdež je mnoho lyrického a dramatického s dlouhými rozmluvami, nejsou pověsti, nýbrž vypravování umělá a často na újmu poezii lidové. Lid zajisté, jak již praveno, vypouští z vypravování celá léta, ano i věky, svazuje příběhy, jak se mu líbí, a přenáší příběhy, které se o desíti rozličných lidech vypravovaly, na jedinou osobnost, která je mu nejmilejší. Tak například říkávalo se u nás, nežli nastala všeobecná povinnost školní, o každé zřícenině, že ji zbořil Žižka, ač se může dokázati, že těch od Žižky zbořených míst bylo již po smrti jeho nepříliš mnoho. Také příčiny tvořivá mysl lidu našeho přidává tehdy, když jí scházejí pomůcky, aby se dopátrala pravdy. Poměry, v nichž lid vyrostl, přenášejí se pak i na osobnosti vyšší a nejvyšší. Tak například nemohl si lid v Čechách rychlou ztrátu Slezska vysvětliti a utvořil si pověst, kterou ještě před čtyřiceti lety často slýchati bylo, že je Marie Terezie prohrála v kartách.⁷⁷

2. 7. Interpretace pověsti v této práci

Jak jsme se pokusili ukázat na předchozích stránkách, otázka konceptu pověsti jako folklorního žánru zůstává nadále problematickou, zejména v oblasti její klasifikace a typologizace.

Problémy jsou ale i s definicí pověsti jako folklorního žánru. Obecně lze sice rozlišit trend oddělující vlastní pověsti od pověstí démonologických, ale souvisejích teoretických problémů existuje celá řada. Sporná zůstává i otázka korektního zařazení pověstí do regionálního či širšího fondu.⁷⁸

⁷⁷ - August Sedláček: *Historické pověsti lidu českého*. Melantrich, Praha 1998, str. 11 – 12.

⁷⁸ - Viz naší problematiky pražské pověsti se týkající: „Stanovení hranice mezi podáním pověstí národních a tradicemi lokálními nebývá vždy jednoznačné. Rozpaky budou i u látek vyšehradských, ať již si pro příklad

Velkým problémovým okruhem je i otázka svébytného fenoménu historické pověsti a její případné definice. Můžeme historickou pověst považovat za svébytný žánr, nebo jde o druh pověsti místní,⁷⁹ popřípadě – nejsou historické pověsti vlastně zachyceny pouze literárně, a nikoliv orálně?⁸⁰ Někteří autoři na klasické dělení pověstí na jednotlivé druhy zcela rezignují (Sydow, Tille).

V naší studii pražských pověstí Popelky Biliánové se podrobnou klasifikací jednotlivých látek dle obsažených syžetů a motivů zabývat nebudeme. Dle našeho názoru v situaci, kdy existuje poměrně velké množství katalogů, které jsou ale zaměřeny regionálně, tématicky, popřípadě národně a v situaci, kdy je problematizován i samotný termín pověsti, by tvorba další systematizace nebyla větším přínosem. Naše cíle budou zaměřeny obecněji: jednak rozlišit prokazatelně literární pověsti s přesným určením zdrojů, z kterých Biliánová čerpala, od možných konkrétních orálních narácí, sebraných přímo v terénu v autorčině sbírce, jednak podat obecnou charakteristiku látek ve sbírce se vyskytujících a jejich vztah k dobové kultuře a společnosti.

ukážeme na etiologickou zkazku o Libušině lázni, budově třetího řádu, mezi okruhem národních pověstí...“ PULEC 1964, str. 139.

⁷⁹ - „Es gibt keine klare Trennung zwischen historischen und Ortsagen.“ RÖHRICH 1976, str. 32.

⁸⁰ - Otázku svébytnosti historické pověsti nastiňuje i Lužík ve svém doslovu k Sedláčkově sbírce historických pověstí: „...Historické pověsti zaujímají v české lidové slovesnosti i v psané literatuře místo zvláštní a svým způsobem ojedinělé. V ústním podání našeho lidu představují umělecky a tematicky nejméně náročný, a přitom nejrozšířenější žánr lidové slovesnosti. Jednotlivé pověsti se ve své dvojí podobě dochovávání, knižní i ústní, vzájemně prolínají: staří kronikáři například poznamenávají, že je převzali z lidových vyprávění (Kosmas mluví o báječném vyprávění starců), na druhé straně četba kronik mezi lidem vedla k ožívování jednotlivých pověstových témat, k jejich obměňování, rozvíjení, k jejich přenášení na jiná místa, na jiné osoby a do jiné doby. Otázka provenience tohoto žánru je velmi složitá, sporná, těžko řešitelná. Nejedna pověst původně lidová nepochybně byla zaznamenána psanou literaturou (a historické pověsti jsou jediným žánrem lidové slovesnosti, doloženým v takovém rozsahu v nejstarší literatuře), naopak nejedna pověst z knižní literatury přešla do lidu, začala žít v lidové tradici vlastním životem, tvořila dokonce její podstatnou a ideově významnou část. Která pověst je však skutečně lidová a která je knižního původu, to se podaří určit jen zcela ojediněle.“ SEDLÁČEK 1997, str. 343.

3. Dosavadní studium problematiky

Sbírky pražských pověstí Popelky Biliánové se (podobně jako její literární dílo) dosud v podstatě neseťkaly s větším odborným zájmem, který by si ale díky své výjimečnosti v našem prostředí rozhodně zasloužily. Zatímco literární činnost Popelky Biliánové byla dobovou kritikou analyzována (a odsuzována) již za autorčina života, na její folkloristickou činnost se odborný zájem zaměřil až v druhé polovině 20. století.

3. 1. Dobová kritika

Co se dobové kritiky týče, existuje v podstatě pouze jediný dobový ohlas sbírky pražských pověstí Popelky Biliánové. Jde o novinovou recenzi, navíc pouhé první části její sešitovou formou vydávané sbírky, která o jejím díle spíše pouze informuje, a to pouze z literárně kritického hlediska:

„Přítomná kniha nečiní sice žádných vysokých uměleckých nároků, jest však v každém směru zajímavá a zvláště pro Pražany jako stvořená. Pí spisovatelka chodí od domu k domu, hledá z udržených pověstí slabé nitky, jimiž navazuje své roztomilé vypravování o věcech, o kterých pověsti mezi lidem se nesou. Náměti jest tu spousta ohromná, někdy jsou až příšerné, jindy zas prostinké.“⁸¹

3. 2. František Páta – Rehabilitace pověstí Popelky Biliánové

Český slavista a literární vědec František Páta připravil ve 40. letech 20. století nový výběr z pražských pověstí Popelky Biliánové, jehož vydání se

⁸¹ - Anonym: P. Biliánová: Z tajů pražských pověstí, sv. IV. In: *Národní politika*, 20. 12. 1904.

ale bohužel nedočkal.⁸² Jeho úvod ke sbírce, do které zařadil nejatraktivnější (z hlediska dějové vazby pověstí na známé pražské stavby) a literárně nejlépe zpracované látky Biliánové, jako první charakterizoval jednak kvalitativní rozdíl těchto numinózních podání od vyšší literární tradice historických pražských pověstí, jednak jejich dokumentační hodnotu pro již zaniklou kulturu staré „lidové“ Prahy:

„Ale vedle pověstí čistě historických, přimykajících se k významným památkám pražským nebo k vynikajícím osobám, knížatům, králům a bohatýrům, vypravoval si lid pražský i o jiných událostech a příbězích, které svými záhadami a nadpřirozenými zjevy vzrušovaly jeho mysl; to je docela jiný svět, plný divů a zázraků, v němž vystupují vodní panny, bílé nebo černé paní, bezhlaví rytíři, vodníci a ďáblové, duchové zavražděných i vrahů, strašidla, vůbec postavy záhrobní, které nemají po smrti pokoje a čekají na své vysvobození. Ale i v nich ozývají se ohlasy historické, neboť se pojí k památným a historickým místům, mnohdy už zmizelým, jichž jsou často jedinou památkou, jako jsou kostely a kaple, zrušené a zbořené nebo odsvěcené a používané k profanním účelům, šlechtické paláce i měšťanské domy. Jejich hrdiny nebývají vždycky znamenití, vynikající mužové, nýbrž lidé prostí, řemeslníci, živnostníci a dělníci, lidé dobří, ale i vášniví a zločinní; vládne tu však smysl a cit pro spravedlnost, neboť žádný čin nezůstane bez odplaty.

Tyto pověsti a báje jsou rovněž důležitým příspěvkem k dějinám přežitků lidových, jsou dokumentem smýšlení, cítění i věření pražského lidu v posledních dvou stoletích, kdy pravděpodobně vznikly, a jsou i připomínkou míst dnes již zmizelých. Takřka v poslední chvíli podařilo se je zachránit paní Popelce Biliánové, milovnici staré Prahy, horlivé vykladačce a propagátorce jejích památek, která se neustále stýkala s prostým lidem a měla tak možnost vyslechnout a zapsat tyto tajuplné a záhadné příběhy.“⁸³

⁸² - BILIÁNOVÁ, P.: *Z tajů pražských pověstí*. Praha 1946.

⁸³ - Cit. d., Úvod Františka Páty, str. 6 – 7.

3.3. Miloš Pulec - Folkloristická analýza pověstí Popelky Biliánové

Největší pozornost věnoval autorčině sbírce pražských pověstí folklorista Miloš Pulec ve své dvojici článků, uveřejněných v pětiletém odstupu v hlavním domácím odborném etnologickém periodiku *Český Lid* („*Jak žijí pražské pověsti*“ [1959] a „*K sběru místních pověstí z Vyšehradu a Podskalí (Kapitola z folkloristického průzkumu Prahy)*“ [1964]). Tato dvojice odborných studií představuje dosud nejserióznější rozbor problematiky pražských pověstí Popelky Biliánové. Pulec, motivován k analýze těchto látek hned dvěma důvody (vedle odborného zájmu folkloristického byl veden i zájmem praktickým - byl dlouholetým vedoucím pracovníkem Pražské informační služby a aktivním členem Pražského vlastivědného kroužku), ve svých člancích rehabilitoval význam látek sebraných Biliánovou pro folkloristiku. V naší práci budeme z Pulcových závěrů a postřehů pro jejich fundovanost a originalitu proto částečně vycházet.

V prvním ze svých článků („*Jak žijí pražské pověsti*“) se autor sbírkou Biliánové zabývá pouze okrajově – cílem jeho zájmu je problematika pražské pověsti obecně, a především jejího současného stavu. Za zmínku ale zcela určitě stojí Pulcova výstižná charakteristika dosavadního dluhu odborné veřejnosti v oblasti zpracování problematiky pražských pověstí: „*Zvláštní oblast, která čeká dosud na odborné zpracování, tvoří pověsti našeho hlavního města. (...) Odborníci snad předem cowli před skutečností nivelisace pražské lidové kultury, neodvažující se podrobit aktuálnímu průzkumu oblast, kterou mnohdy pokládali po této stránce za odumřelou.*“⁸⁴, která by se dala velmi dobře aplikovat i na dnešní situaci. Pulec zároveň vyslovuje i imperativ nutnosti podrobit pražské pověsti důkladnému odbornému studiu, především kvůli značnému množství nasbíraného, dosud nezpracovaného materiálu: „*Bohatství pražských pověstí a péče, kterou jim věnovali sběratelé zejména v druhé polovině minulého století, nás však zavazuje k průzkumu života pražských pověstí a forem, které jsou jim*

⁸⁴ - PULEC 1959, str.49.

nejbližší, v současnosti i v nedávné minulosti.“⁸⁵ Co se týče vlastních sběrů Popelky Biliánové, Pulec uznává rozhodující význam její sbírky pro celý korpus pražských pověstí a zařazuje ji dokonce do dvojice sbírek v tomto ohledu nejcennějších: „Podrobná kritika tištěných sbírek pražských pověstí, pokud jde o spolehlivost zaznamenaných podání a rozbor případných literárních vlivů, se ovšem vymyká tématu této studie. Nicméně je nutno zdůraznit, že z českých prací jsou sbírky Svátka a Biliánové po této stránce nejcennější.“⁸⁶

V oddíle věnujícím se současnému stavu pražské pověstní tradice Pulec upozorňuje na odlišnost látek Biliánové od jiných pražských pověstí a potvrzuje tak náš názor o lokálnosti těchto pověstí (blíže analyzovaný v kapitole V.), stejně jako o jejich dobové živé narativní tradici: „Vyšehradské pověsti lze rozdělit na národní, týkající se nejstarších dějin našeho národa, a lokální, o pokladech, strašidlech, čertech apod. (nejúplněji P. Biliánová, 1.c., 1. vyd. II 1-139). Tato druhá skupina pověstí, má význam jen pro Vyšehrad. (...) Situaci nezměnila ani skutečnost, že tu žila řadu desetiletí a působila jako průvodkyně nejhroliivější sběratelka vyšehradských pověstí Popelka Biliánová. Stejný osud stihl již dříve pověsti podskalské. Ještě na prahu tohoto století tu Popelka Biliánová zachytila živou lidovou tradici vážící se k jednotlivým plaveckým domům.“⁸⁷

Svůj názor na sbírku Popelky Biliánové pak Pulec shrnuje takto: „Popelce Biliánové se však přece podařilo na začátku našeho století sestavit bohatou sbírku místních pověstí, která je z velké části dosti spolehlivým přepisem lidového podání bez knižních předloh, zejména pokud jde o Vyšehrad, Podskalí, František, okolí svaté Anny a Malou Stranu, kde mohla ještě najít dobré prameny lidové tradice.“

V druhém ze svých článků („K sběru místních pověstí z Vyšehradu a Podskalí“), uveřejněný v Českém Lidu o pět let později, se Pulec problematice pověstí Popelky Biliánové věnuje detailněji. Jak uvádí již v úvodu, jeho zájem se zaměřuje především na ně, s cílem podrobit je folkloristickému

⁸⁵ - Cit.d., str. 49.

⁸⁶ - Cit. d., str. 52.

⁸⁷ - Cit. d., str. 53.

kritickému rozboru: „Známe však z Vyšehradu a bezprostředně sousedícího Podskalí ještě bohatý okruh pověstí jiných, charakterově zcela místních, podobných vyprávěním z jiných míst naší vlasti. Ač zvláštní význam místa přispěl k jejich záznamu mnohdy časnému a bohatému, přece zůstaly jaksi v pozadí badatelského zájmu. Chceme-li se věnovat v této studii především jim, pokusíme se jen zaplnit mezeru, kterou folkloristické bádání pocítí vždy tím tíživěji, oč bohatší materiál i možnosti zatím tudy unikají.“⁸⁸

Autor dále v článku odmítá mechanickou aplikaci hypotetické starobylosti vyšehradských podání Biliánové. Autorka sbírky nezachytila dle jeho názoru autentická starobylá lidová podání s kontinuální orální tradicí až z raného či vrcholného středověku, ale podání geneticky daleko mladší. Autor lokalizuje dobu vzniku většiny podání, zachycených později Biliánovou, do období 18. a 19. století, a jejich přímou závislost na dobové literární tradici, převážně populárních tištěných kronikách a vlivu církevních legend: „V druhé polovině osmnáctého století setba Hájků, Beckovských, Hammerschmiedů i Berghauerů dozrává – „posvátná skála“ se zabydluje strašidly, řádí tu satanáš, dějí se zázraky s relikviemi a devocionalii, jimž vévodí proslulá Dešťová madona, pod skalou v řece panuje vodník.“⁸⁹

3.4. Marie Štěpánková - Etnografická činnost Popelky Biliánové

Další odbornou folkloristickou prací zabývající se dílem Popelky Biliánové je diplomová práce Marie Štěpánkové „Etnografická činnost Popelky Biliánové“⁹⁰, vedená Prof. Antonínem Robkem a konzultovaná Karlem Dvořákem, obhájená na Katedře etnografie a folkloristiky Univerzity Karlovy v roce 1983. Autorka se v práci zaměřuje na dva hlavní okruhy: jednak na celkové představení osobnosti a literárního díla Popelky Biliánové, jednak na analýzu etnografické činnosti Biliánové v podkrkonošském

⁸⁸ - PULEC 1964, str. 139.

⁸⁹ - Cit. d., str. 141.

⁹⁰ - ŠTĚPÁNKOVÁ, M.: *Etnografická činnost Popelky Biliánové*. Diplomová práce, Praha 1983.

Držkově: „(V práci – pozn. P.J.) jsou sledovány především etnografické motivy v její literární tvorbě, jejich geneze, adaptace pro literární potřebu apod. Vedle toho je zde sledována funkce etnografických prvků v další její činnosti, především na úseku kulturně-osvětovém (např. táčky a besedy), v divadelních hrách. Speciální pozornost se zde věnuje národopisné sběratelské činnosti v Držkově a okolí v letech 1922 – 1924.“⁹¹

Přínos práce Štěpánkové je jednak v upozornění na zájem Biliánové o etnografika obecně, jednak v zdůraznění přístupnosti jejího literárního díla dobovému lidovému čtenáři: „Spisovatelka čerpala z lidového vyprávění, pověstí, zvyků a vůbec ze širokého bohatství městského i venkovského folklóru. Psala také formou přístupnou lidovému čtenáři a využívala tam i četných prvků lidové mluvy. Tím se stala populární“,⁹² a především v konstatování, že systematicky vedenou čistě etnografickou činností jsou v pozůstalosti Biliánové pouze její držkovské sběry: „Etnografické motivy v činnosti Popelky Biliánové nebyly dosud širěji sledovány. Začleňují se sem i dosud nepublikované a neznámé etnografické sběry z podkrkonošského Držkova, které jsou nejucelenějším etnografickým souborem v celé činnosti Popelky Biliánové. K jejich zpracování se spisovatelka již nedostala.“⁹³ Přínosem je bezesporu i registrace dobového idealizujícího pohledu Biliánové na lidové vrstvy: „Věřila také v „lid“ a byla přesvědčena, že on se nikdy neodrodí své původní dobrotě, ryzosti svého srdce.“⁹⁴ a nakladatelské politiky Korbřova vydavatelství, v kterém Biliánová své sbírky uveřejňovala: „Körber uveřejňoval knížky pro široký čtenářský okruh s příběhy ze staré Prahy, ale inspirované různými lidovými figurkami současné Prahy i oblast velice okrajová (hokynáři, hospody) – jako např. v souboru „Praha ve dne v noci“.⁹⁵

⁹¹ - Cit.d., str. 1.

⁹² - Cit. d., str. 32.

⁹³ - Cit. d., str. 32.

⁹⁴ - Cit. d., str. 59.

⁹⁵ - Cit. d., str. 64.

3.5. Karel Krejčí – Pověsti jako součást literární Prahy

Pulcovy podnětné studie nenalezly, kromě výše zmíněné diplomové práce Marie Štěpánkové, pokračovatele; i přes pokračující domácí institucionalizovaný zájem o výzkum městského (převážně dělnického) folkloru zůstaly pověsti Biliánové dlouho v zapomenutí.

Jistý druh rehabilitace prací Popelky Biliánové, jehož efekt se nese až do dnešních dnů, přinesly až studie literárního historika, slavisty a polonisty Karla Krejčího. Nespoután estétskými konvencemi předchozích kritiků autorčiny tvorby, dokázal Krejčí literární tvorbu Popelky Biliánové nejen realisticky zhodnotit, ale především určit jí jistou roli v dějinách české literatury, byť roli spíše nostalgicko-deskriptivní, evokující exotickou atmosféru zašlého věku a bizarní prostředí staropražských tržišť.

Ve svém úvodu k antologii *„Růže z pražských trhů“* (1983) do které zařadil vedle obsáhlé novely Biliánové *„Paní Katynka z Vaječného trhu“* i novely Karolíny Světlé a Boženy Obdržálkové, ocenil jak autorčino mistrné vykreslení atmosféry staropražských trhů druhé poloviny 19. století, tak i autenticitu zachycení dobových reálií a především dobové mluvy. Okrajově zde zmiňuje i autorčinu roli při sběru pražských pověstí a její snahu zachytit autentické podání:

„Biliánová, sběratelka pražských pověstí, zachycuje lidovou tvořivost, přetvářející skutečnost v legendu, v její živé podobě, ne ve formě vypreparované a vykleštěné kritickými sběrateli. Nebudeme věřit tomu, co se tu vypravuje, ale můžeme věřit, že Biliánová to ještě tak slýchala.“ (...) *„Co popisuje, je nedávnou minulostí, ale ve svých tradičních formách to přežívá dále a kolektivní paměť, oplodněná lidovou fantazií, to stále dotváří.“*⁹⁶ Autor nalézá v textu i potenciální konkrétní orální podání, která Biliánová zřejmě inkorporovala do své literární tvorby: *„Vedle událostí z nedávné skutečnosti kolují na trhu i pověsti, které Biliánová sama sbírala; zde se snaží je podat v takové formě, jak asi sama je slýchala z úst svých vrstevnic. Sejdeme se tu se zkamenělým rouhačem na kostele sv. Martina ve zdi, s černým křížkem na okně, na jehož prahu byl kdysi popraven jeden pražský purkmistr, s*

⁹⁶ - KREJČÍ, K. (ed.): *Růže z pražských trhů*. Odeon, Praha 1981, str. 15.

„bezhlavcem“, nalezeným v domě při stavbě „pánhofu“ (nádrazí), i s paní Madlenkou, které se udánlivě přihodilo něco podobného jako antickému Polykratovi; tuto zkazku přinesli na trh asi studenti z blízkých vysokých škol.“⁹⁷ Cenná je i registrace mistrného zachycení lidového jazyka a rozdílu mezi pražským a brněnským česko-německým argotem, obsažených v textu:

„Zmíněný již trik autorčin, že jednou epizodou přenesla děj do Brna dává možnost, aby trhový argot pražský byl srovnán s obdobnou mluvou trhu brněnského, která ve své podstatě je stejná, ale má svůj specifický slovník i výběr obrátů, dokumentovaný zvláště bohatou kolekcí nadávek, kterými se v rozhorlení pražské trhovkyně i jejich brněnské kolegyně častují.“⁹⁸

Pozornosti Karla Krejčího jako přísežného znalce literární Prahy však samozřejmě neušly ani vlastní pražské pověsti Popelky Biliánové. Patnáct vybraných (literárně, lokačně či dějově zajímavých) pražských pověstí Popelky Biliánové⁹⁹, Krejčí zařadil do své sbírky *Podivuhodné příběhy ze staré Prahy* (částečně vycházejících z předchozího Pátova výběru). Výběr pověstí doplnil i obsáhlým teoretickým úvodem. Tento úvod obsahuje výstižný medailonek autorky, spojený i se stručnou charakteristikou jejího díla a pracovní metody. Medailon, ačkoliv obsahuje z hlediska odborné folkloristiky drobné nepřesnosti a nejasnosti (např. označování pověstních látek za „legendy“), ocitujeme jej přesto v celku pro jeho mistrné vystižení celkového působení díla Biliánové: „Marie Popelková, provdaná Biliánová, píšící pod jménem Popelka Biliánová (1862-1941), byla populární postavou staré Prahy až k samému počátku druhé světové války. V posledních desetiletích minulého století se horlivě účastnila národního života a atmosféru jejího naivního vzrušení přenesla až hluboko do atomového věku. Byla velmi plodnou autorkou povídek a románů zaměřených k lidovému čtenáři, kterého dobře znala z bezprostředního styku. Jestliže nedosahovala ve svých dílech vysokých hodnot estetických a uměleckých, což nebylo jejím cílem, podařilo se

⁹⁷ - Cit. d., str. 16.

⁹⁸ - Cit. d., str. 17.

⁹⁹ - Jedná se o tyto pověsti ze sbírky Biliánové „Z tajů pražských pověstí“ (1904-1905): *Zjevení sv. Anežky*, *trojice pověstí lokalizovaných do bývalého kláštera u sv. Máří Magdaleny (O bezhlavé dámě, Jeptiška magdalenitka neboli bílá paní, Koňský poplach)*, *U sv. Jana na Prádle*, *U „Zlaté studně“*, *Bezhlaví Španělé*, *Hrabě Deym v chudobinci*, *Zlatý ptáček na Petříně*, *Loupežníci na „Bělohradě“*, *Na „Ztracené vartě“*, *Tlustá domácí*, *Chlupáč u „Jezurů“*, *Tancující židovka*, *Pohrobni svatba*. Ve stejné sbírce jsou umístěny čtyři pověsti Karla Chalupy ze stejnojmenné sbírky.

jí na druhé straně nalézt cestu k širokému okruhu prostého čtenářstva, jehož oddaná láska a nelíčený zájem byly dostatečným zdůvodněním její přítomnosti v české literatuře. Právě ve své prostoduchosti stala se neoddělitelnou součástí pražské lidové tradice. Její láskou byl především památný Vyšehrad, jeho legendární i historická minulost, a pak lidová čtvrť na jeho úpatí, dávné Podskalí se svým svérázným náručkem dřevařů a vorářů, které bylo neprávem pokládáno za jednu z nejméně narušených složek pražského folklóru. Podskalí se svými obyvateli je od půlstoletí také již jen legendou, jeho paměť žije ovšem v literatuře, hlavně v díle Ignáta Hermanna a Popelky Biliánové.

Sbírka pověstí, kterou Karel Chalupa spolu s Popelkou Biliánovou vydali v letech 1904 - 1905, je zajímavá tím, že se neomezuje na látky tradiční a tradičně zpracované. Zvláště Popelka Biliánová se tu odváží nastoupit cestu netradiční, nedala se zmýlit obecným míněním o nutné „historičnosti“ pověstí. Tato sentimentální milovnice pražské minulosti, zvláště pradávného sídla českých knížat a králů, mezi jehož branami prožila větší část svého dlouhého života, přestylizovávala sice také známé pověsti z českého pravěku a historie, jak je nalézala v kronikách, u Svátka, Jiráska a jiných autorů, do své sbírky pojala – s udáním pramene – i vyprávění Františka Ekerta z jeho monografie o pražských chrámech.

Avšak šla pověsti také skutečně sbírat mezi lid, zaznamenávala i takové plody lidové fantazie velkého města, které žily efemérním životem v různých zapadlých městských koutech a z nichž se teprve pověsti mohly stát, pokud by se jim podařilo přežít krátkodobý a místně omezený zájem, vázaný na určitý okruh lidí, zpravidla na pomýjející paměť jedné generace. Biliánová je zachránila před zapomenutím a nebála se výtky, že pověsti přece nemůže být to, co si vysnila malostranská babička, po léta podrímující u okna nad rozpletenou punčochou, nebo co vybájila vyděšená, opilá prostitutka. Avšak právě takové příběhy, které opravdu byly prožity, byť i jen ve fantazii, a byly vyprávěny pravděpodobně s největší věrojatností, protože jim hluboce věřil vyprávějící i stejně naladěná část jeho publika, nejsou snad pověstmi v přísném slova smyslu, ale jsou neobyčejně zajímavé pro poznání, jak se

3.6. Vít Vlnas – Pověsti jako produkt doby

Vít Vlnas je autorem úvodu zatím posledního vydání pověstí Popelky Biliánové.¹⁰¹ Přes drobné, převážně bibliografické nepřesnosti shrnul jeho autor dobře význam a původ látek obsažených ve sbírce Biliánové:

„Prostředí tohoto legendami opředeného koutu Prahy (Vyšehradu – pozn. P.J.) inspirovalo spisovatelku k shromažďování tajuplných, strašidelných a pohádkových příběhů, jejichž dějištěm bylo město nad Vltavou. Výsledkem této práce jsou tři knihy, vyšlé kolem přelomu století: „Na besedě“ (1897), „Pověsti vyšehradské“ (1906) a především „Z tajů pražských pověstí“ (1904-1905, spolu s Karlem Chalupou). Autorka se domnívala, že legendy, které zachycuje a citlivě zpracovává pro své čtenáře, jsou autentickým dokladem lidové slovesnosti, vyplývající často z mnohasetleté tradice. Ve skutečnosti je původ jednotlivých příběhů různý, zpravidla jej však nelze sledovat hlouběji než k epickým předlohám počátku 19. století, kdy romantická literatura (dříve německá než česká) začala objevovat půvaby a tajemství české metropole. Některé pověsti související s kostely, zázračnými sochami či studánkami se zrodily ve fantazii barokních autorů 17. a 18. věku. Jen málo historek má opravdu „lidový“ původ. Patří k nim příběhy vysvětlující například nezvyklá místní jména nebo rozvíjející skutečnou historickou událost.“ ¹⁰²

Výhrady můžeme mít pouze k Vlnasovu rigidnímu rozdělení původu látek; rozhodně nelze tvrdit, že by zrovna etymologické a historické pověsti obsažené ve sbírce měly opravdu reálnou orální tradici; v následujících kapitolách uvidíme, že to jsou naopak látky numinózní, démonologické pověsti, pro které je možné nalézt autentické terénní poznámky. Výstižná je naopak Vlnasova charakteristika významu sbírky Biliánové pro kolektivní pražskou imaginaci:

¹⁰⁰ KREJČÍ, K.: *Podivuhodné příběhy ze Staré Prahy*. Odeon, Praha 1971, str. 14 – 15.

¹⁰¹ - BILIÁNOVÁ, P.: *Pražské pověsti*. Praha 1995. Jedná se o reedici Pátova výboru z roku 1946.

¹⁰² - VLNAS, V., úvod k BILIÁNOVÁ 1995, str. 8.

„Romantický omyl nijak neubírá dílu Popelky Biliánové na přitažlivosti. Její pověsti se během několika generací staly natolik pevnou součástí našeho historického povědomí, že je dnes už chápeme jako nedílný článek pražské mytologie. Legendy Popelky Biliánové v pravém slova smyslu zlidověly, autorka sama však upadla do nespravedlivého pozapomnění.“¹⁰³

3. 7. Angelo Maria Rippelino - Pověsti jako nedílná součást pražské mytologie

Kniha italského bohemisty Angela Maria Rippelina *„Magická Praha“*¹⁰⁴, kterou lze chápat jako svérázného průvodce (nejen) literární Prahou z pohledu cizince fascinovaného českými dějinami a kulturou a spjatého s Prahou i osobními vazbami, je tím nejlepším důkazem inkorporace pověstí Biliánové do svérázného obrazu „pražské mytologie.“ Autor, seznámený s pověstmi Biliánové prostřednictvím prací výše zmíněného Karla Krejčího nepřináší do analýzy těchto látek nic novátorského, ale je dobrým dokladem vlivu těchto pověstí na literární obraz bizarní, tajemné, strašidelné staré Prahy, která je nahlížena jako *„město morbidní, kde jsou v oblíbě rakvičky se šlehačkou a kde rakve vypadávají z pohřebních furgonů a kde doktor Kazisvět vzkřísí radu Schepelera za zpěvu requiem. A tudíž město, v němž bez oddechu bloudí duchové a množí se jako houby po dešti.“*¹⁰⁵

Sbírky pověstí Popelky Biliánové jsou tak, převážně zásluhou jejich rehabilitace literárním historikem Karlem Krejčím, umístěna do přední linie děl, které tuto bizarní atmosféru pomáhají vytvářet a udržovat:

„Nevykoupené duše, ohniví muži, krvavé mrtvoly s dýlkou v hrudi, bezhlaví rytíři a bubáci, upíři, šotkové a pišišvoři všemožného druhu, apokalyptičtí draci, malomocenství a neštovice, rány boží na dvou nohou, bílé paní, heroldi moru neklidně rejdí mlžnými pražskými ulicemi, klikatými uličkami, které od Jánského vršku stoupají po úbočí Hradčan, po chodbách

¹⁰³ - Cit. d., str. 8.

¹⁰⁴ - RIPPELINO, A. M.: *Magická Praha*. Praha 1992.

¹⁰⁵ - RIPPELINO 1992, str. 223.

paláců s nerozluštitelnými erby, rojí se v zrušených hřbitovech a kryptách, ve starých odsvěcených kláštorech, zejména dominikánských, v domech nezvyklých půdorysů, jako je dům U zlaté studně, v obrovských pustých budovách, jako je Černínský palác, který byl postaven nedaleko místa, kde se před věky kněžna Drahomíra v oblacích pekelné síry propadla rovnou do pekel. Z chorobných výplodů pražské fantazie je i tomu největšímu furiantovi poněkud nevolno."¹⁰⁶

Jsou to právě pověsti Biliánové, které díky své netradiční kombinací strašidelnosti, bizarnosti a grotesknosti hrají v takto viděné tajemné a temné „druhé Praze“ velice významnou roli: Rippelino zmiňuje lakotnou a chamtivou vdovu v malostranském kostele svatého Jana Na prádle, kterou strašil duch černého mnicha či zakrváceného plebána, prosil ji o jediný dukát, o který ošidil dům Páně: „Ze strašidel se líhnou strašidla a lakomá vdova také straší v kostele a do čela má vypáleno znamení falešného tolaru“, jednu z nejbizarnějších numinózních postav Biliánové strašící na Starém městě: „Na Kozím plácku bloudí se svazkem klíčů tlustá panímáma ve škrobené odstávající sukni. Zaživa byla postrachem služek a švadlen, nikdy jí krinolína nebyla dost oblá a nažehlená. Teď fouká chodcům pod šaty a pláště, až se vzednou jako balón“, okrajově se dotýká i pověstí z okolí Biliánové nejbližší, Podskalí: „Hned vedle bordelu U deseti panen na Ozerově vystupuje ze tmy vnadná židovka s vlasy jako havran a s očima jako saze, necudně se kroutí, láká a svádí noční ptáčky. Svolného pak omámí polibky a donutí k divokému tanci, dokud se nebožák nezhroutí v mdlobách na zem.“¹⁰⁷

Autor registruje i vazbu jejich pověstí na dobovou paraliteraturu:

„Živnou (až nadměrně) půdou pro kmen pražských strašidel byly kramářské písně, různé pitavaly, srdceryvné příběhy Popelky Biliánové, senzační krváky a ilustrované zpravodaje.“¹⁰⁸ Na závěr zmiňuje Rippelino také citát Vítězslava Nezvala z jeho Pražského chodce, který jako by budoucí rehabilitaci pověstí Biliánové prorokoval:

„I když jsou snad taková díla na mnohých místech nečitelná“ – píše Nezval – „v jejich zastaralosti se skrývá mnoho skutečné poezie, skutečné

¹⁰⁶ - Cit. d., str. 225.

¹⁰⁷ - Cit. d., str. 227.

¹⁰⁸ - Cit. d., str. 229.

lásky k Praze...Praha má své tajnosti. Jsem si jist, že přijde čas, kdy právě její skrytý romantický temnosvit bude nejhrocnějším spolupracovníkem básníků." ¹⁰⁹

4. Pražské pověsti

Před analýzou vlastních pražských pověstí Popelky Biliánové, je na místě provést stručnou rekapitulaci problematiky fenoménu pražských pověstí jako celku.

Termínem „pražské pověsti“ rozumíme soubor látek, jejichž děj se odehrává na území našeho hlavního města, ale které při bližší analýze tvoří nehomogenní korpus podání. Pod tímto termínem jsou totiž obvykle rozuměny jak tzv. pověsti literární s předpokládanou i nepředpokládanou dřívější verbální tradicí, ryze literární podání, až po vlastní čistě orálně tradované látky. Problematičnost používání tak obecného termínu jako „pražské pověsti“ výstižně charakterizoval již Miloš Pulec:

*„Termínem „pražské pověsti“ jsou totiž označovány jak podání čistě literární, obsažená v dobových kronikách, o jejichž dřívějším folklórním životě můžeme jen spekulovat, přes podání zachycená přímo v terénu, až po literární adaptace obojího. Tento značně nesourodý soubor látek, které mají společnou skutečně pouze svou lokalizaci, je termínem „pražské pověsti“ označován i v odborné literatuře.“*¹¹⁰

Otázka pražské pověsti je velice široká a problematická a není v možnostech této práce se jí komplexně věnovat. Genetickou a typologickou komplikovanost takto široce chápaných pražských pověstí vystihl opět Pulec: *„Pražské pověsti nejsou produktem jediné doby, jediné situace. Vznik některých z nich lze sledovat až k samým začátkům našeho písemnictví. (...) Také některé pražské pověsti místní a pověrečné lze sledovat několik staletí nazpět.“* (...) Jsou tu pověsti vysloveně náboženské, které se blíží legendám, i

¹⁰⁹ - Citováno dle Cit..d., str. 235.

¹¹⁰ - PULEC 1959, str. 50.

když nejsou vždy jejich hrdiny osobnosti světců katolického kultu (Např. pověst o zjevování 27 českých pánů o orloje (...) jichž se týká také vidění na Mostecké věži (P. Biliánová, 1. c., 2. vyd. 9). Stejně pověst o tajemném kazateli v Karlově ulici (P. Biliánová, 1.c., 2. vyd. 12), nebo lidové podání o knězi Mikuláši z Podskalí (P. Biliánová, 1.c., 2. vyd. 202). Mezi pražskými pověstmi je mnoho etiologických, etymologických i heraldických, řada se jich víže jako místní pověst k architektuře nebo místu, ačkoliv jde často o látky vypůjčené odjinud, dokonce až ze starověku. "(...) Jsou tu pověsti vysloveně náboženské, které se blíží legendám...(.) Legendy přecházejí v pověsti historické, jež zase někdy nabývají podoby pověstí démonických a pověrečných. Mezi pražskými pověstmi je mnoho etiologických, etymologických i heraldických, řada jich se víže jako místní pověsti k architektuře nebo místu, ačkoliv jde často o látky vypůjčené odjinud, dokonce až ze starověku. Zvláštní enklávu mezi pražskými pověstmi tvoří okruh kmenových pověstí Židovského města. Také původ a příčinu, ráz i zaměření mají pražské pověsti velmi rozmanité.

Původ těchto tradic nesmíme vždy nekriticky hledat v lidu. Někdy byl jejich otcem učený středověký duchovní hodnostář, jindy romantický spisovatel, a mnohdy dnes již nelze bezpečně zjistit, zda vůbec někdy taková pověst žila jako lidové vyprávění, či zda jde jen o pověst knižní. Ke studiu problému se totiž přichází v tomto případě opravdu na poslední chvíli, v leccems skoro pozdě, a ani sběr pověstí se neuskutečnil do všech důsledků v době, kdy mohl nejspíše dosáhnout úplnosti. Pražský lid zapomínal pověsti svého rodného města již v době Svátkově."¹¹¹

Základní prameny, z kterých čerpá svůj obsah pojem obecně chápaných pražských pověstí, můžeme v zásadě rozdělit do čtyř hlavních skupin:

1) dobové kroniky a prameny (Kosmas, Dalimil, a v největší míře Václav Hájek z Libočan), lokální pražské prameny (např. rané historiografické práce s církevní tematikou, akcentující ještě pověsti jako historickou skutečnost).¹¹²

¹¹¹ - PULEC 1959, str. 50.

¹¹² - Viz Pulcův postřeh o vyšehradských podáních: „V XVIII. století stále ještě nikdo nezapisoval vyšehradské pověsti jako pověsti. Buď jejich děje doplňovaly autorům dějiny, nebo jimi vysvětlovali původ určitých objektů a symbolů jako historickými událostmi, přesvědčení, že se skutečně staly.“ Pulec 1964, str. 140.

2) sbírky pražských pověstí psané německy (Clemens Ritter von Weyrother, V. J. Grohmann) plus německy psané sbírky pražských židovských pověstí (edice Sippurim).

3) sbírky pražských pověstí z 19. a 1. poloviny 20. století (sbírky Josefa Svátka, Augustina Sedláčka, Karla Chalupy, Popelky Biliánové, Aloise Jiráska, Eduarda Herolda, Julia Košnáře, Adolfa Weniga).

4) literární adaptace pražských pověstí, většinou vycházející z předchozích prací (Jan Neruda, Eduard Bass, František Langer, Václav Cibula aj.).

V prezentované práci se podrobněji zmíníme o dvou skupinách těchto pramenů, které ovlivnily sbírku Popelky Biliánové patrně největší měrou – o pražských pověstech obsažených v dobových pramenech, a o hlavních sbírkách pražských pověstí.

4.1. Pražské pověsti v dobových kronikách

Pokud pomineme první české literární dílo obsahující zárodek tzv. „přemyslovské pověsti“, tj. Kristiánovu legendu, podává první větší soubor látek souvisejících s Prahou již Kosmova *Kronika Čechů*. Okolo jejího „bájného podání starců“ existuje dnes již poměrně značné množství relevantní literatury, ať už hájících historickou pravdivost jejího podání a jeho vazbu na dobovou sociální strukturu (Nejedlý 1953), zdůrazňujících podíl Kosmovy invence a roli přejatých antických a biblických motivů v Kosmově díle (Sadílek 1997) až k jejich značné závislosti na dobových literárních a kulturních vzorech (Karbusický 1967, 1995). Velká část látek, označovaných za pražské pověsti, se řadí do korpusu látek, dobově označovaných jako tzv. „staré pověsti české“ nebo „národní pověsti“.¹¹³ – skutečných lokálně tradovaných pověstí s vazbou na určitou konkrétní lokalitu zde nenalezneme zase tak příliš mnoho.

¹¹³ - „Staré pověsti české“, termín odvozený z názvu stejnojmenné Jiráskovy sbírky (JIRÁSEK 1894) používá jako *terminus technicus* poprvé zřejmě NEJEDLÝ 1953, apologet Jiráskova odkazu. „Národní pověsti“ – ve smyslu pověstí vztahujících se k nejranějším dějinám českého národa pak PULEC 1959, 1964. Vhodnější je zřejmě jejich zařazení mezi běžné pověsti historické.

Co se konkrétních látek týče, jako jedna z nejstarších pověstí je zmiňována pověst o smrti kněžny Drahomíry – naznačená již v zmíněné Kristiánově legendě, zcela explicitně pak obsažena v kronice Přibíka Pulkavy z Radenína z 14. století (následně přejímána Svátkem, Wenigem, Košnářem).¹¹⁴ Podobně archaická je i pověst o strašidelném zjevení jezdce v hradčanském Úvoze – první zmínku o ní nalezneme již v 17. století.¹¹⁵ Možné by bylo zmínit i množství látek dalších, jejichž původ je třeba hledat v nejvýznamnějších dobových kronikách, převážně kronice Kosmově a kronice Václava Hájka z Libočan.

4.2. Hlavní česky psané sbírky pražských pověstí

Na konci 19. století bylo publikováno několik sbírek pražských pověstí, tématicky i moticky sice částečně vycházejících z německy psaných předloh typu Grohmann či Weyrother, ale napsaných česky písíci autory, s poměrně silně obsaženým podtextem české národní myšlenky. Na rozdíl od předchozích textů, do nichž byly pověsti inkorporovány buďto náhodně nebo se značnými literárními zásahy, lze u těchto prací vysledovat jistý odborný přístup k látkám, vnímaných jako produkt dobově idealizovaného „lidu“ a tedy jako fenomén vhodný k sběru, analýze a popularizaci. Autory sbírek většinou nebyli školení etnografové či folkloristé, ale všichni měli jisté odborné zázemí a většina z nich sebrané látky dále analyzovala. Nejvýznamnějšími z těchto sbírek jsou (pomineme-li sérii pitoreskních průvodců starou Prahou Eduarda Herolda) bezesporu sbírky Josefa Svátka, Augustina Sedláčka a Popelky Biliánové.

Josef Svátek, autor první česky psané sbírky pověstí *„Pražské pověsti a legendy“* (1883) může být považován za jednoho ze zakladatelských badatelů v oblasti moderního zpracování pražské pověstní tradice. Pozdější sběratelé a interpretátoři pražských pověstí se s jeho sbírkou vědomě či nevědomě konfrontovali, a to jak při sběrech, tak i při literárních

¹¹⁴ - Více viz PULEC 1961.

¹¹⁵ - Blíže viz STRAKA 1925 a PULEC 1959.

adaptacích. Svátek představuje typ autora často eklekticky shromažďujícího materiál bez udání pramene a bibliografických citací, zároveň ale usilujícího o zpracování získaného materiálu. U jeho sbírky pověstí lze hovořit jak o syžetové a motivické komparaci se zahraničními i domácími prameny, tak i o aktivní práci s nashromážděným materiálem dle dobové metodologie (lokační a tématická selekce pověstí, vytváření ideální varianty pověstí), možná i o aktivních sběrech látek přímo v terénu. Svátek byl ovlivněn mytologickým grimmovským přístupem k folkloru, převážně ale nepřímo, prostřednictvím Erbenových prací. Autor je navíc zajímavý díky své další odborné práci (množství časopiseckých studií o slovanské démonologii, pověře a slovanském pohřebním ritu) a tématické kontinuitě, akcentované i zakladatelskou osobností domácí etnografie Čenkem Zíbrtem v jeho časopise „Český Lid“ (od 1891).

Augustin Sedláček, jedna z nejvýznamnějších postav dobové historiografie, autor práce „*Sbírka pověstí historického lidu českého v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*“ (1894), je typem badatele, který akcentoval nejen práci sběratelskou, ale sledoval zároveň i estetickou, didaktickou a národně emancipační funkci pověstí. Sedláček prováděl poměrně rozsáhlou selekci získaných pověstí s cílem eliminovat dle jeho soudu esteticky a morálně nevhodné látky. Zařazoval jen ty pověsti, které obsahují údajné historické jádro, jiné přizpůsoboval informacím historických pramenů, další pak zcela vypouštěl. Cílem jeho práce není prostý soubor nashromážděných látek jako u Svátka, ale spíše jakýsi doplněk dobové historiografie, sloužící k výchově a emancipaci českého národa.

Popelka Biliánová, autorka sbírky „*Z tajů pražských pověstí*“ (1904-1905) a dobově populární spisovatelka, představuje ve své sbírce pověstí dle našeho názoru seriózní pokus o zachycení autentické lokální narativní tradice. Její soubor pražských pověstí je sice částečně ovlivněn pracemi předchozích autorů (který je ale aktivně reflektován a místy i korigován), její texty ale obsahují i originální soubor lokálních numinózních pověstí, sebraných autorkou přímo v terénu Podskalí a Vyšehradu. Fakt, že jde o jedinou folkloristickou sbírku lokálních pražských syžetů sebraných přímo v

terénu znamená, že bude autorce v této práci věnována větší pozornost, než bylo dosud v české folkloristice a literární vědě obvyklé. U Biliánové lze navíc vysledovat vliv dobových religionisticko-etnografických bádání (I. A. Hanuš, J. Máchal) a dobové archeologie (J. L. Píč), značný dopad na autorčiny interpretace má též její znalost lokálních pramenů. Jejím odkazu, ve kterém zřejmě zachytila autentickou pražskou narativní tradici, nebyla přitom dosud věnována dostatečná odborná pozornost.

Karel Chalupa, jehož značně zbeletrizované pověsti vyšly v jednom svazku s pověstmi Popelky Biliánové, již patří spíše k autorům literárně upravujícím pověsti jiných, v jeho případě zejména Weyrothera.

Pozdější sbírky Adolfa Weniga a Julia Košnáře podávají v podstatě jen literárně upravené pověsti ze Svátkovy sbírky, v případě Weniga silně beletrizované, v případě Košnáře s akcentem zdůrazňujícím domácí katolickou církevní tradici.

5. Pražské pověsti Popelky Biliánové

V této kapitole se budeme věnovat vlastním pověstem, obsažených ve sbírkách Popelky Biliánové. Po stručné biografii autorky a představení jejího teoretického zázemí, s kterým ke sběru, úpravám a publikování pražských pověstí přistupovala, se obrátíme k vlastním textům pověstí. Pomocí kritiky pramenů bude analyzována autenticita látek a odlišeny pověsti převzaté z literatury od pověstí sebraných v terénu. Závěrem budou pražské pověsti Popelky Biliánové interpretovány jako svérázný produkt dobové mentality s určitou výpovědní hodnotou, která se neomezuje pouze na osobnost autorky, ale lze jí zobecnit i pro širší dobové vnímání a zacházení s pověstí.

5. 1. Biografie autorky

Popelka Biliánová patří svou „lidovostí“, ale i svým životním osudem k určitému svéráznému typu staropražských autorů, vykreslujících atmosféru jisté stránky zmizelé staré Prahy, spjaté s životem subalterních vrstev místních obyvatel.¹¹⁶

Popelka Biliánová, vlastním jménem Marie Biliánová (rozená Popelková), se narodila v Králově Dvoře (dnes součást Berouna), 27. ledna 1862. Její otec Václav Popelka byl místním kupcem, její matka Marie, rozená Čtvrtníková, byla také místní rodačkou. Již v raném dětství zasáhla rodinu Popelkových série finančních katastrof (vyloupení obchodu, záložny, kde měla rodina uloženy peníze, povodeň, otec omylem prodal los loterie s nejvyšší výhrou), které přinutily rodinu odejít do Prahy za obživou. Prostředí Berounska, které v době jejího dětství procházelo bouřlivou fází industrializace (stavba České západní dráhy [BWB], hutnických vysokých pecí) Biliánová poměrně brzy opustila. Ještě na Berounsku ji ale stačil

¹¹⁶ - Více o životě a díle Popelky Biliánové viz ŠTĚPÁNKOVÁ 1983 a KAPIČKOVÁ – KUDRNOVÁ 1933.

ovlivnit jak místní vlastenecky orientovaný učitel Josef Jizba, tak i poměrně bohatý místní kulturní život, který organizovala rodina Josefa Macháčka (pokrokového vlasteneckého měšťana a nájemce královédvorského panství). Štěpánková spekuluje, že již v té době se dá vysledovat latentní zájem Biliánové o folklór (hornické a hutnické pověry a pověsti, které mohly podnítit autorčin pozdější zájem o pražské pověsti). Evidentní rozhodně je, že Biliánová využila prostředí svého rodného kraje k několika pozdějším časopiseckým črtám s vesnickou, ale i folklorní tematikou, převážně z oblasti dětského a obřadového folkloru.¹¹⁷ Jako první z rodiny odešla do Prahy samotná patnáctiletá Biliánová, jednak aby se dále vzdělávala, jednak aby pomohla rodině službou. Ačkoliv toužila po vyšším vzdělání, na učitelský ústav nebyla kvůli svému zdravotnímu stavu přijata, takže se dále živila jako soukromá učitelka a vychovatelka v pražských měšťanských rodinách. Rodina Popelkových si našla byt a zaměstnání v Praze na Křižovnickém náměstí, tedy v samotném historickém centru velkoměsta. V Praze Biliánová často docházela do knihovny svého strýce Jana Čtvrtníka, kde se seznámila se základními díly Palackého, Šafaříka a Tomka. Není bez zajímavosti, že byla i jedinou ženou, navštěvující archeologické přednášky profesora Josefa Ladislava Piče – zájem o archeologii lze ostatně vysledovat i v její pozdější tvorbě. Okolo roku 1885 se Biliánová aktivně zapojila do domácího národního hnutí, konkrétněji do akcí souvisejících s výrobou a prodejem tzv. národních obětín – navštívenek, vizitek, gratulačních lístků a telegrafních blanketů, podporujících pedagogickou činnost Ústřední matice školské v českém pohraničí a německy mluvících oblastech. Biliánová se brzy stala nejaktivnější nadšenou propagátorkou této akce, díky níž se seznámila i s jejím iniciátorem, Arnoštem Biliánem, kterého si později (v roce 1892) vzala za manžela. Akce spojené s národními obětinami přinesly Biliánové první větší pozornost veřejnosti. Založila dokonce vlastní obchod s nimi - „Vlastenecký závod obětinový a květinový“ - který ale po několika měsících zkrachoval. Biliánová se snažila ještě jednou celý podnik vzkřísit, ale na nátlak manžela své snahy zanechala.

Někdy kolem roku 1895 se manželé přestěhovali na Vyšehrad, kde

¹¹⁷ - Např. črta „*Náš první ples*“ – Šibřinkový almanach Sokola pražského – 16. 2. 1901.

Arnošt Bilián získal místo výběřčího potravní daně (akcízu), spojené s vlastnictvím malého domku (dnes ulice V pevnosti čp. 7). Ve svém novém bydlišti na Vyšehradě se začala Biliánová naplno věnovat publicistice i veřejnému životu. Organizovala populární dětské divadelní hry s charitativním a sociálním podtextem, žertovné přednášky pro dívčí kroužky, vedla ošacovací akce pro chudé děti v českém pohraničí (hlavně za první světové války), organizovala prázdninové pobyty městských dětí v přírodě (pozdější „Spolek českých feriálních osad“). Biliánová patří zároveň k prvním propagátorkám dívčího skautingu u nás (její publikace o dívčím skautingu vyšla již roku 1911), roku 1912 dokonce založila v Chotouni u Jílového první skautskou osadu u nás. Ve spolupráci s Ústředním spolkem českých žen organizovala i prázdninové dívčí pobyty v Krkonoších. Od roku 1900 (ojediněle od roku 1885) se Biliánová začíná věnovat populárním vlastivědným vycházkám po Praze, které se konaly každou neděli a svátek. Biliánová vytvořila soubor cyklů vycházek s charitativním podtextem (*Vyšehrad, Po stopách osad v Praze zmizelých, Pražské ostrovy, kostely, paláce, tržiště, nemocnice, bojiště, zahrady, návrší, Po stopách staré vzdělanosti ženské (Děvín, Tetín, Kazín, Šárka, Vyšehrad)*), které si získaly u Pražanů značnou popularitu. Se stálým okruhem svých příznivkyň – Družinou Popelky Biliánové¹¹⁸ podnikala i výlety do okolí Prahy, pořádala přednášky k prohloubení znalostí hospodyněk (exkurze k vyhlášeným kuchařkám a hospodyňkám, do restaurantů, klášterních kuchyní). Ve spolupráci s Ústředním spolkem českých žen a Merkurem organizovala výstavy domácích potřeb ze starších dob. Oblíbené byly i její dívčí besídky a táčky, ve kterých využívala i lidové zvyky, ovlivněné dobovým vnímáním estetiky svérázového hnutí.¹¹⁹ Ačkoliv měla Biliánová již od konce 20. let 20. století vážné problémy se zrakem, v osvětových a charitativních akcích se angažovala neustále. Vlastivědným vycházkám a ošacovacím akcím, stejně jako publikování článků o staré Praze, se věnovala ještě na konci 30. let.

Popelka Biliánová zemřela 7. 3. 1941 na Vyšehradě.

¹¹⁸ - S nadsledem je tato činnost Biliánové popsána ve fejetonu „*Družina Popelky Biliánové*“ J. Humbergera, otištěná v Lidových novinách 3. 11. 1925.

¹¹⁹ - Více o svérázovém hnutí např. dobová publikace TYRŠOVÁ, R. – KOŽMÍNOVÁ, A.: *Svéráz v zemích československých*. Plzeň 1911.

5.2. Literární činnost autorky

Popelka Biliánová, dnes kromě svých sbírek pražských pověstí jako autorka prakticky polozapomenutá, patřila k dobově nejpopulárnějším spisovatelům. Mezi její nejznámější díla patří šestisvazková románová epopěj „*Do panského stavu*“ (souborně 1907) – patrně nejoblíbenější lidové čtení své doby, které se dočkalo i úspěšného divadelního a filmového zpracování. Neméně populární se stala i její volná pokračování jako „*V panském stavu*“ (1908) a „*Pod selský krov*“ (1920 – 1922). Pražské tématice se věnuje kratší novela „*Paní Katynka z Vaječného trhu*“ (1924), která byla též úspěšně zfilmována. Populární, napůl komické typy z jejích děl jako matka Kráčmerka či paní Katynka ve své době takřka zlidověly. Většinu děl Popelky Biliánové tvoří tedy populární literatura publikovaná v masových nákladech, které spíše než termíny *červená knihovna* či *čapkovské romány pro služky* charakterizuje označení *kalendářová literatura* či *Sirovátkův termín paraliteratura*.

Popelka Biliánová byla dobovým typem populárního autora pro masovou čtenářskou obec, svojí tematikou a motivikou navazující na odkaz, který měly v literárním povědomí „...oblíbené práce Ignáta Hermanna, pro něž je charakteristická přesně odstupňovaná směs humoru a sentimentu.“¹²⁰ Literární dílo Popelky Biliánové celkově a pro naše potřeby dostatečně zhodnotil již Karel Krejčí: „Biliánová je autorka lidová, velmi milovaná prostým čtenářstvem, ale přehlížená náročnou kritikou, což není spravedlivé. Vyšla z dobré školy Ignáta Hermanna, který sám jako ke svému vzoru se hlásí k Nerudovi, a její hlavní postavy, matka Kráčmerka (román *Do panského stavu*) nebo Paní Katynka z *Vaječného trhu*, v barvitosti a přesvědčivosti kresby neustupují příliš postavám Hermannovým.“¹²¹

Biliánová působila přibližně ve stejné době jako Hermann a podobně jako on byla za svého života neobyčejně populárním autorem,

¹²⁰ - VLNAS (Úvod), in BILIÁNOVÁ 1995, str. 7.

¹²¹ - KREJČÍ 1983, str. 14.

náročnějšími čtenáři přehlíženým a dobovou kritikou vysmívaným. Zvláštní shodou náhod sdílela Popelka Biliánová s Ignátem Hermannem i podobný životní osud – rodiče obou se neúspěšně pokoušeli podnikat a skončili v bídě, oba odešla do Prahy, kde zapojili do spolkového života a národního hnutí, oba hojně publikovali v novinách.

I na tvorbu Popelky Biliánové by se proto dala aplikovat tato všeobecná charakteristika děl Ignáta Hermanna z pera Karla Krejčího:

„Náročnější čtenářstvo sice nad jeho uměleckými kvalitami často krčilo rameny, kritika mu vykazovala podřadné místo v české literatuře, ale jeho dílo se četlo, zpracovávalo pro divadlo i pro film a téměř nikdy se nemínulo účinkem; jeho figurky žily v tradici českého života, mnohdy se cítily jako typy, a jako takové byly milovány i odsuzovány. Příčinou této životnosti Hermannovy tvorby, která nikdy nesahala k sensačnosti, pikanterii nebo jiným vedlejším prostředkům, drážďícím nevybíravý čtenářský zájem, bylo její bezprostřední sepětí se životem. Obsah i celý styl Hermannova díla skutečně vyrůstal přímo ze života, celá jeho originální postava je typickým výrazem doby a společnosti, v níž žil a s níž splynul jako nemnohý z jeho literárních vrstevníků. Kritika se na něj dívala přezíravě, někdy s blahosklonnou shovívavostí, ale početné vrstvy čtenářstva ho milovaly.“¹²²

5.3. Teoretické zázemí autorky

Pro analýzu metody výběru, selekce a literárních úprav pražských pověstí sebraných Popelkou Biliánovou, jejich folklorní autenticity, bude účelné nejdříve představit teoretické zázemí autorky, které rozhodující měrou ovlivnilo její práci s folklorními texty.

Popelka Biliánová nebyla odbornou etnografkou ani folkloristkou; jedinými jejími systematicky, dle předem připravených dotazníků a výpisů oblastí zájmu zkoumanými etnografky, jsou výzkumy lidové kultury

¹²² - KREJČÍ, K.: Pokračovatel literární tradice nerudovské (Úvod). In: HERMANN, I.: *Fráter z Podskalí a jiné pražské obrázky*. Praha 1959, str. 7 – 8.

z oblasti podkrkonošského Držkova.¹²³ O romanticky chápanou lidovou kulturu se jako aktivní účastnice dobového národního hnutí sice zajímala, ale lid chápala spíše jako nutný objekt zájmu vlastenecky orientovaných Čechů, tedy spíše v duchu obecných frází vyzdvihujících lid a lidovost, než jako objekt přísně exaktní vědecké analýzy. Její postoj k shromažďovaným pověstním látkám proto neobsahoval jen chladný vědecký zájem; ke sběrům byla přivedena sentimentálními pohnutkami a její pověsti jsou proto plné dobových narážek na neutěšenou situaci asanace starého Vyšehradu a Podskalí. Na druhou stranu byla ale Biliánová vzdálena i dobové glorifikaci lidu a lidovosti; látky vnímala esteticky a jejich dějové jádro racionálně; pokud látka podle ní obsahovala estetickou či logickou nesrovnalost, neváhala ji ironicky komentovat. V tom byla bližší dobovým literátům Körberova nakladatelství (viz např. soubor „*Praha ve dne v noci*“), s jemnou ironií popisujících kuriózní historiky a bizarní mluvu staropražských figurek, než nadšeným lidopiscům hledajícím kořeny českého národa v neposkvřené kultuře dobového venkova.

Soukromé vzdělání Popelky Biliánové a především její na svou dobu a společenskou situaci rozsáhlá znalost odborné literatury, však autorce umožňovali jistý kritický přístup k nashromážděným látkám.

Biliánová byla prokazatelně seznámena se starými českými kronikáři (Kosmas, tzv. Dalimil, Hájek)¹²⁴ a základními díly Palackého a Šafaříka; měla dobrý přehled o dobové historiografii, odpovídající vlastenecky orientovanému měšťanu v epoše historismu. Byla též nadšenou obhájkyní pravosti Rukopisů a využívala jich jako inspiračních zdrojů pro své pražské pověsti. Speciální oblastí zájmu byla pro Biliánovou archeologie, dobově chápaná jako ve vhodnou dobu se objevivší nezbytný pomocník při rekonstrukci nejstarších období „národních dějin“ – jako jediná žena byla

¹²³ - Podrobněji viz ŠTĚPÁNKOVÁ 1983. Nelze ale úplně souhlasit s tvrzením, že: „*K systematické národopisné práci se však dostala jen v případě sběru pražských pověstí a dále za letního pobytu v podkrkonošském Držkově.*“ Držkovské sběry byly zřejmě vedeny systematictěji a metodicky pečlivěji, jak alespoň ukazuje autorčina pozůstalost. Ani Pulcovo (1964) tvrzení: „*Avšak Popelka Biliánová měla již v době, kdy pracovala na sbírce pověstí, na svou dobu pozoruhodný zájem folkloristický.*“ (PULEC 1964, str. 143) není podloženo žádnými přímými důkazy v autorčině korespondenci či poznámkách z období přelomu 19. a 20. století, kdy na sběru pražských pověstí pracovala. Rozhodně nezbyvá než litovat likvidace velké části autorčiny pozůstalosti v období Protektorátu.

¹²⁴ - Jejichž znalost často osvědčila i v komentářích k jednotlivým pověstem.

členkou Církevního odboru Archeologického odboru Musea Království českého a pravidelně navštěvovala archeologické přednášky profesora Josefa Ladislava Píče v Lapidáriu.¹²⁵ Svě na svou dobu značné archeologické znalosti zúročila Biliánová jak v sérii svých novinových článků popularizujících historii staré Prahy¹²⁶, tak i v úvodech k několika pražským pověstem. Vedle archeologie bylo jejím dalším velkým zájmem studium dobově chápané slovanské „mythologie“ a „lingvistiky“, které byly ovlivněny především pracemi Krolmuse, Ignáce Hanuše, jeho pokračovatele Jana Máchala, reflektující dobově módní indoevropské srovnávací bádání. Tato mytologická studia se však ve většině případů omezovala především na hledání etymologických souvislostí místních jmen s dávnými slovanskými božstvy, popřípadě eklektické hledání souvislostí soudobého folkloru s dávnými slovanskými mytologickými soustavami (Svérázné spojení archeologie, mytologických studií a etymologických studií mimochodem dobře odráží i dobově velice široce chápaný „lidopis“ či „lidověda“ – tento trend je dobře znatelný například v několika prvních ročnících Českého lidu, prakticky až do odchodu Lubora Niederla z redakce časopisu).

Biliánová měla ale i poměrně dobré povědomí o aktivitách soudobé etnografie – evidentně byla seznámena se základními díly Čeňka Zírta, Drahomíry Stránské, a prokazatelně četla Český lid.¹²⁷ Svým zájmem o archeologii, etnografii a mytologická studia tak byla Biliánová jistou duchovní následovnicí Josefa Svátka, který se touto problematikou, převážně v počátečním období své tvorby, poměrně intenzivně zabýval.

Autorka byla ale také velmi dobře, jako nadšená obdivovatelka staré Prahy a bojovnice proti asanaci, seznámena i s dobovými pragensími. Hlavními prameny pro dějiny našeho hlavního města pro ni byl jak obsáhlý „*Dějepis města Prahy*“ Václava Vladivoje Tomka, tak především populárnější,

¹²⁵ - O tomto faktu svědčí mimo jiné např. i tyto korespondenční lístky z autorčiny pozůstalosti: „*Velectěné Paní Popelce Biliánové, spisovatelce, Vyšehrad. 22.10. 04. Pozvání ke schůzi archaeologického spolku a jeho církevního odboru, která bude v pátek dne 24 t.m. o 5 hod. odp. v lapidáriu na výstavišti. Dr. J. L. Píč.*“ či nedatované „*Pozvání ke schůzi Archaeologického sboru musea Král. českého a jeho sboru církevního, která konati se bude v sobotu dne 13 t.m. o 5 hod. odpolední v budově musejní.*“

¹²⁶ - Např. v článku „*Kde jest pochován starý královský Vyšehrad*“ (BILIÁNOVÁ 1930) zmiňuje nálezy kosterních pozůstatků při stavbě tamní spojovací dráhy

¹²⁷ - Jak o tom svědčí její výpisky z děl obou autorů i obsáhlé výpisky z 1., 2. a 8. ročníku Českého lidu v autorčině pozůstalosti. LA PNP

ale též obsáhla práce „Kronika královské Prahy a obcí sousedních“ Františka Rutha, mimochodem vydaná ve stejném nakladatelství (Pavel Körber) jako její pověsti. Pro dějiny kostelů a chrámů, lokalizací mnoha jejích látek, jí byla hlavní pomůckou dobově vlivná Eckertova „Posvátná místa“. Historii svého bydliště a hlavního objektu zájmu, Vyšehrad, znala takřka dokonale. Seznámena byla jak s Rufferovou „Historií Wyssehradskou“, tak i s „Geschichte“ Legise-Glückseliga a dalšími díly, tak i s obsahem vyšehradského kapitulního archívu, do něhož měla přístup díky aktivním kontaktům s tamní duchovní správou.

Co se vlastních pověstí týče, jako prameny používala Biliánová většinu starých českých kronikářských děl (nejvíce pochopitelně fabulačně bohatou kroniku Václava Hájka z Libočan), kapitulní zápisy a předchozí sbírky pražských pověstí. Největší vliv na ní měla sbírka Svátkova, což je pochopitelné díky jejímu bohatství obsažených podání, a částečně i sbírka Julia Košnáře (co se podání o pražských chrámech týče). Svátkův vliv se však projevil pouze v přejímání, komentářích či hledání lidových paralel látek obsažených v jeho sbírce; Biliánová byla vzdálena jakémukoliv odbornému zasahování do samotného textu pověsti. Ačkoliv byla autorka ovlivněna zjednodušenou formou dobové představy lidovosti, tento fakt se projevil jen v rovině obecných proklamací o významu lidu a lidového podání; žádný pokus o abstrahování ideální verze pověsti (které aplikoval mytologickou školou ovlivněný Svátek) u Biliánové nenajdeme. Relativní stručnost jejích textů - srovnáme-li je s beletrizovanými pověstmi jejího souputníka Karla Chalupy či Julia Košnáře - má dle našeho názoru dvojitou příčinu. První důvod tkví v samotné povaze textu, který Biliánová v terénu sebrala - většinou šlo o velmi stručné démonologické pověsti, pověrečná podání, ve své podstatě fungující spíše jako registry či náznaky děje ve formě individuálních zážitků a příhod, které šlo jen velmi obtížně literárně rozvést do delšího souvislejšího děje. (Díky tomu lze v jejích textech poměrně snadno rozlišit autentický text z terénních sběrů od čistě literárního - obvykle se liší svojí délkou). Ostatní autoři pražských pověstí většinou druhotně beletrizovali podání ze starých kronik, která šlo snadno literárně rozvést, zatímco Biliánová do své sbírky obsáhla i stručná pověrečná podání

přímo z terénu. Druhým důvodem je pak zřejmě nakladatelská politika nakladatele Körbera – díky vydávání jednotlivých pověstí ve formě několikastránkových sešitů byla Biliánová zřejmě nucena své texty v co největší míře zestručnit – kvůli tomu byla nucena oželet jak svůj autorský úvod ke sbírce pověstí, tak i zřejmě některé další látky. Vyloučen není ani vliv dobově autoritativní Sedláčkovy sbírky, která definuje tento folklórní žánr mimo jiné i relativní stručností: „Pověst, jsouc konkrétní, obyčejně je také stručná, obmezujíc se na pouhé vypravování a pomíjejíc všechno vyličování...“¹²⁸

5.4. Otázka autenticity pražských pověstí Popelky Biliánové

Obsáhlý korpus pražských pověstí Popelky Biliánové byl, co se otázky jeho autenticity týče, zatím hodnocen pouze obecně, jako celek, jednotlivé pověsti zatím analyzovány nebyly. S vědomím poněkud problematické oblasti, do které se svojí kritikou autenticity pražských pověstí vstupujeme (přesná metodika určování autenticity folklórních pramenů u nás nebyla zatím uspokojivě nastíněna)¹²⁹, pokusíme se přesto v zájmu budoucí možné podrobnější analýzy textů Biliánové, tuto otázku alespoň částečně osvětlit. Podrobnému rozboru jednotlivých látek se pro nedostatek prostoru věnovat nebudeme; tento úkol ponecháme dalšímu eventuálnímu studiu.

¹²⁸ - SEDLÁČEK 1998, str. 12.

¹²⁹ - Komentáře viz např. KLÍMOVÁ 1963, str. 451: „Jako velmi ožehavá se ukázala zejména otázka kritiky pramene, tj. v podstatě otázka tzv. autentičnosti záznamu.“ Jedním z hlavních domácích pokusů o ustavení obecnější metodologické základny zůstává stále JECH 1956.

5.4.1. Miloš Pulec

Miloš Pulec ve své dvojici článků, uveřejněných v *Českém lidu* v letech 1959 a 1964, považuje pro studium pražské pověsti sbírku Popelky Biliánové za jednu ze dvou nejceněnějších vůbec (vedle sbírky Svátkovy). Tento názor není překvapivý, uvážíme-li jednak poměrně veliký rozsah obou sbírek (sbírky Biliánové i Svátka čítají obě přes dvě stě podání), jednak jejich původnost (ostatní sbírky pražských pověstí totiž většinou obsahují pouze literárně upravená podání ze starých kronik, či dokonce literárně upravené pověsti Svátka a Biliánové).

Sbírku Biliánové považuje Pulec za poměrně spolehlivý přepis lokální orální tradice, zejména z oblasti Vyšehradu a Podskalí.¹³⁰ K podpoře svého stanoviska o autenticitě pověstí Popelky Biliánové nachází Pulec hned čtyři důkazy; dva nepřímé a dva přímé.

Nepřímé důkazy pro autenticitu látek Biliánové nalézá Pulec dva: jednak použití dobové mluvy užívané v textech pověstí (převážně hovorové češtiny a nářečí starého Podskalí), jednak dobový nakladatelský prospekt nakladatelství Kőrber, anoncující vydání sbírky Biliánové. Prvním nepřímým důkazem je tedy pro Pulce používání dobového jazyka v textech: *„Pracovní metoda spisovatelčina nabývá právě tu zvláštního významu. Nedostatek nebo potlačení tvůrčí fantazie je při vyprávění pověstí „zapisovatelem“ nedocenitelnou předností, tím víc, jde-li o záměrnou tendenci vyjadřovat se jako lid. A opravdu najdeme právě v podílu Biliánové na díle „Z tajů pražských pověstí“ pěkně proloženy desítky obratů z hovorové češtiny starého Podskalí, najdeme i řadu mimo ně.“ (...)* *„Někdy přímo připadne, že slyšíme vyprávět starou ředkvičkářku, hrobníka nebo plavce „paní spisovatelce“ tu či onu příhodu, i když text sám jako celek se nezdá mít charakter doslovného zápisu lidové prózy.“*¹³¹ Tento doklad ale nelze dle našeho názoru pokládat za zcela relevantní – autorka byla totiž s dobovou mluvou dokonale seznámena, o čemž svědčí většina jejích próz. Biliánová dokázala velmi dobře literárně využít jednotlivé, často záměrně

¹³⁰ - Viz PULEC 1964.

¹³¹ - PULEC 1964, str. 142.

kontrastní typy mluvy k navození určité, obvykle komické či typizující situace (v díle „Paní Katynka z Vaječného trhu“ dokonce takto mistrně nastínila rozdíl mezi hovorovou mluvou pražských a brněnských trhovkyň, stejně jako rozdíl mezi různou úrovní znalosti češtiny mezi pražským obyvatelstvem)¹³². Samotné použití místního typu češtiny nebo dokonce nářečí není rozhodně zcela přesvědčivým důkazem o folklorní autenticitě textů – použití typických obrátů sice může být doslovným folkloristickým zápisem výpovědi daného respondenta, ale rozhodně jím býti nemusí: „...neboť ani zápis v nářečí nezaručuje, že jde o zápis skutečně autentický podle moderních požadavků pro zápis lidové prózy, neboť formou nářečí může být podán rovněž text dodatečně rekonstruovaný nebo záměrně upravený.“¹³³ Pulcovo kategorické tvrzení, že je v díle Biliánové zřetelná „... významná snaha podat někdy přímo věrně, doslovně záznam povídky lidového vypravěče, nebo alespoň její části“¹³⁴, musíme proto vnímat s určitou obezřetností a rezervou.

Druhým nepřímým dokladem folklorní autenticity těchto látek je dle Pulce reklamní letáček nakladatelství Pavel Körber z roku 1904, oznamující vydání sbírky Biliánové, s následujícím textem: „Zvláště tato s opravdovým nadšením a nevšední pílí, námahou a svědomitostí, snaží se od let zachytiti všechny pověsti pražské a zaznamenati je tak, jak dochovány jsou v paměti starých obyvatelů pražských (podtrženo v letáku – pozn. M.P.). Tak se podařilo mimo materiál z rozličných písemných památek a zápisů získaný zachytiti z úst samého lidu řadu neobyčejně zajímavých obrázků z mlžin dob zaslých, vzácných to květů tvorby lidové, a to ve chvíli nejposlednější, neboť než vyjdou tyto staré vidiny a pověsti, nebude již namnoze příslušných k nim domův a šerých zákoutí pražských.“¹³⁵ I tento důkaz je nutno hodnotit zdrženlivě; leták má pouze nepřímou informační hodnotu; sice potvrzuje fakt, dle kterého Biliánová své pověsti nejen přebírala z písemných

¹³² - KREJČÍ (ed.) 1981. Viz např. vystižení dobového nedokonalého bilingvismu vzdělaných vrstev: „A byl pan doktor „pisl pémiš, pisl tajč“ – a tenkrát si všichni dobře rozuměli...“ (...)“Wie heisst – a proč by se, Frau Katynka, zbláznili? Studie přece nejsou k zbláznění – to je Unsinn.“ (str. 122) či takřka etnograficky přesný zápis dobové brněnské mluvy: „...a sadař zas vykřikuje, že má „kadlátko“, a jiný, že má „trnky“ – a „šidaři“, mají oba švestky“ (str. 174).

¹³³ - KLÍMOVÁ 1963, str. 452.

¹³⁴ - PULEC 1964, str. 143.

¹³⁵ - Cit. dle PULEC 1964, str. 142 – 143.

pramenů, ale skutečně sbírala v terénu (dokonce několik let), ale přeci jen jde o reklamní leták nakladatelství, které nepatřilo k dobově zrovna nejserióznějším.

Jak je zřejmé, tyto důkazy o autenticitě látek Biliánové zjevně nepostačují, proto autor přidal dva přímé, opírající se o přímý rozbor textů: jde jednak o zmínky o konkrétních informátorech v textech pověstí, jednak o terénní poznámky Biliánové, obsažené v autorčině pozůstalosti.

Zmínky o zdrojích – a to jak písemných pramenech, tak i o respondentech – informátorech, skutečně sbírka Biliánové obsahuje. Co se týče písemných pramenů, není ale autorka v přesném jmenování pramenů důsledná; své zdroje jmenuje jen v některých případech, v mnoha jiných, převážně pokud jde o text evidentně převzatý ze sbírky Svátkovy (viz kapitola 5.5.2), o svých zdrojích mlčí. Pramene vyjmenována obvykle v závěru textu, ale obecný klíč k určení metodiky jejího citování pramenů neexistuje, informace přebírá autorka často i druhotně a chaoticky – tento stav Pulec relativně výstižně shrnul slovy: *„Autorka sama hovoří o metodě své práce, seznamuje nás s písemnými prameny i s přímými informátory. Dozvíme se tak, že určitou pověst převzala od Ruffera, jinou z Košnáře, že měla informace i z psané, v její době neznámé sbírky vyšehradských pověstí. Přitom nepředstírá přímou znalost tohoto pramene, stačí jí, že jí podle něho podali zprávu jiní.“*¹³⁶

Podobná je situace i u terénních informátorů, kteří jsou v některých textech Biliánové přímo jmenováni: *„Ty, kdož jí pověst vyprávěli, někdy nejen přímo jmenuje, ale i jednoznačně určuje. Tak se seznámíme s devadesátiletou převoznicí Kommovou, která zemřela v rok vydání sbírky, s tchyní plavce Viktory, s paní Nigrinovou i jinými méně přesněji určenými informátory, ač bychom si mnohem častěji přáli, aby byla spisovatelka sdílnější, zvláště pokud jde o její žijící současníky. V tom směru ovšem její zdrženlivost při publikování do jisté míry chápeme.“*¹³⁷

Jako poslední a heuristicky nejhodnotnější důkaz uvádí Pulec ve své práci ukázky z několika poznámek, sepsaných Biliánovou pravděpodobně

¹³⁶ - PULEC 1964, str. 143.

¹³⁷ - Cit. d., str. 143.

během studia literatury či přímo v terénu při sběru pražských pověstí. Dle Pulce si „...Biliánová vypsala ze Svátkovy sbírky názvy všech pověstí, které mají vztah k Vyšehradu a Podskalí, na jinou kartičku si vypsala pověsti z knihy Rufferovy i s přesným udáním stran...“¹³⁸ Nejvýznamnější jsou pro nás ale poznámky, psané přímo v terénu: „O folkloristickém zájmu a svědomité badatelské práci svědčí hned skupina lístků dalších, početně nejbohatších, obsahující záznamy pověstí, které pak většinou skutečně ve sbírce vyšly.“¹³⁹ Pulec je hodnotí jako skutečně autentické zápisy z terénu, nikoliv jako výpisky z literatury či poznámky motivů pro beletristickou práci. Patrný je koncept sběru více látek, jichž jen některé byly nakonec publikovány: „Některé obsahují více jader pověstí, spisovatelka si tu asi doma uspořádala sebraný materiál, jiné – obvykle psané tužkou na neurovaný formát papíru asi docela náhodně získaný – dělají dojem přesných poznámek v terénu.“¹⁴⁰ Tyto pro nás nejcennější poznámky z terénu „obsahují často, avšak zdaleka ne vždy, označení informátora, mnohdy svérázné, dnes těžko srozumitelné. Jen tam, kde je označení povolání (hrobnice, tchyně pana Regenschoriho apod.) nebo kde jde o známou rodinu (Pohanovi), je nám informátor přiblížen konkrétněji.“ Zcela jasný obraz o konkrétním informátorovi je ale výjimkou: „tak pan Štajgr, který se setkal u sv. Vojtěcha kdysi s nějakým mužem (...) je označen jako „plavec, teď u sv. Bartoloměje.“ Jde tedy o vzpomínku bývalého plavce, bydlicího ve starobinci.“ Jiné poznámky ale již tak konkrétní nejsou: „Najdeme tu záznam o truhlářce, kterou to táhlo z postele, i o řetkvičkářce, jež v noci pod Slovanským vrškem viděla koulícího se psa, který ji „ofoukl“. Jiné poznámky nás vedou k panu Viktorovi, jednomu ze svědků řádění podskalského strašidla, jehož žena nabyla zas jakési zkušenosti se zlatými kuřátky.“¹⁴¹

Celkový přínos terénních poznámek Popelky Biliánové pak Pulec shrnuje takto: „Celkem lze říci, že zápis sloužil Biliánové pro oporu paměti, aniž si většinu vypravovaných obrátů písemně zachytila. Náhradou za autentický zápis máme ovšem asi dosti volnou reprodukci povídek vypravěčů,

¹³⁸ - Cit. d., str. 143.

¹³⁹ - Cit. d., str. 144.

¹⁴⁰ - Cit. d., str. 143 – 144.

¹⁴¹ - Vše cit. d., str. 144.

podloženou stručným záznamem děje, případně také nejrázovitějších obrátů.¹⁴²

5.4.2. Podpora autenticity části pražských pověstí Popelky Biliánové

Miloš Pulec ve svém článku uvedl několik nepřímých důkazů pro autenticitu určité části pražských pověstí Popelky Biliánové. Na následujících stránkách se pokusíme jeho stanovisko analyzovat, převážně s pomocí pramenů z autorčiny pozůstalosti.

O aktivním sběru pražských pověstí Biliánovou například obecně hovoří i přehledový *Lexikon české literatury*, který ale ve svých údajích zřetelně vychází z děl Karla Krejčího: "*Folklórní zájem vedl Biliánovou k zapisování pražských a zejména vyšehradských pověstí podle ústního lidového podání a inspiroval ji i k tvorbě pověstí původních.*"¹⁴³

Jedním nepřímým důkazem může být samotné tvrzení autorky o aktivním sběru, obsažené přímo v textu sbírky „Z tajů pražských pověstí“: „*Ale pisatelce těchto řádků – ač na Vyšehradě od let již bydlí a každý téměř dům prošla a snad u všech starších obyvatel Vyšehradu se poptávala – nepodařilo se zjistiti, kdy a kde by byly nalezeny popelnice nebo kosti „U pěti králů“.*“¹⁴⁴

Dalším nepřímým důkazem může být propagační inzerát nakladatelství Pavel Körber, uveřejněný v Národní politice, oznamující vydání sbírky Biliánové: "*Z tajů pověstí pražských*". *Novou a hned řekněme pro studium lidovědy naší důležitou publikací zahájen podzimní trh literární: Nakladatelství Körbrovo počalo vydávati sbírku pražských pověstí, již sebral zesnulý spisovatel Karel Chalupa z památek písemně zachovaných a po něm ji doplňuje spisovatelka Popelka Biliánová, která za hlavní úkol si vytkla, sebrati pražske pověsti, pokud ještě v ústech lidu zachovány jsou. Lidovědnou cenu pověstí těchto uznali všichni folkloristé naši a fantastickou pestrostí zrovna srší tyto pověsti tak, že není pochyby, že stanou se*

¹⁴² - Cit. d., str. 144

¹⁴³ - FORST, V. (ed.): *Lexikon české literatury (Osobnosti, díla, instituce)*. Praha 1985, str. 233.

¹⁴⁴ - BILIÁNOVÁ 1904, str. 49.

zajímavou četbou všech, kdož milují královskou Prahu naší a její minulost. Sbírkou pověstí pražských jest bohatě ilustrována a vychází v týdenních sešitech po 36 haléřích, jež obdržeti lze u všech řádných knihkupců.¹⁴⁵

Větší váhu tomuto letáku, kterou mu přisuzuje např. Štěpánková (1983), však přikládat nemůžeme. Tvrzení o „všech folkloristech našich“, kteří „uznali lidovědnou cenu pověstí těchto“ nemůže být v době vydání sbírky ani řeči; jde o typický projev dobové reklamy. Sbírkou, vydávaná v levných týdenních sešitech s komizujícími ilustracemi, byla určena spíše pro lidové publikum Körberova nakladatelství - dobovými seriózními folkloristy, stejně jako dobovou kritikou, prošla zcela nepovšimnuta. Cenné je pro nás v tomto letáku především tvrzení o tom, že Biliánová pověstí skutečně sbírá „pokud ještě v ústech lidu zachovány jsou“, tedy v terénu. Fakt, že jistá část jejích látek pochází též z písemných pramenů jako pověstí Chalupovy, však inzerát ignoruje.

Podobně i další inzerát Körbrova nakladatelství, oznamující vydání druhého dílu sbírky Biliánové, zmiňuje autorčinu aktivní roli při sběru pražské orální tradice: *„Odtud pak rozprchává se také veškerá ona poezie staropražská zároveň s mnohými starými pamětníky, kteří dobou poslední byli jedinými udržovateli a rozšiřovateli staropražských bájí a pověstí. Také o tyto pověsti byli bychom dnes chudšími, kdyby nebyla se jich ujala známá badatelka v oboru starých památek spisovatelka Popelka Biliánová s nakladatelem Pavlem Körbrem v Praze, kteří ve vydávání pověstí těch se uvázali. Zajímavé novinky této, pod názvem „Z tajů pražských pověstí“ vydány dosud 3 svazečky, které pro svoji pěknou úpravu, četná, většinou celostránková vyobrazení a poutavé líčení i svoji levnou cenu jsou přístupny nejširší vrstvě lidu, jež v nich nalezne zvlášť příjemné pobavení.“¹⁴⁶*

Konečně čtvrtým - a nejvýznamějším - nepřímým důkazem faktu, že Biliánová pražská podání skutečně sbírala v terénu, je úryvek z autorčiny korespondence nakladateli Körberovi. V dopise z roku 1918, tedy 13 let po vydání její sbírky pražských pověstí, ve kterém Biliánová ukončuje smlouvu s tímto nakladatelským domem pro jeho neseriózní jednání při

¹⁴⁵ - *Národní politika*, 19. 9. 1904, inzertní rubrika.

¹⁴⁶ - *Národní politika*, 11. 3. 1905, inzertní rubrika.

vypláčení honorářů, nalezneme jak údaje o autorčině touze publikovat nové, možná doplněné vydání jejích pověstí, tak i cennou zmínku o její časově i finančně namáhavé práci v terénu:

„Velevážený pane Körbře!

*Odpovídám k Vašemu dopisu jen v bodech hlavních. Vzala jsem na vědomí, že „Z tajů pražských pověstí“ není vyprodáno a počkám tudíž s tiskem svých pověstí z této sbírky (společně s Chalupovými) u jiné firmy, až u Vás budou doprodány. (...) Nebudu se rozepisovati o pověstech – co ty daly práce a shánky a běhání i dopisů na nejrozmanitější místa i na venek – co vzácného času jsem promarnila často marným chozením a pátráním po pověstech! Takové dílo je možné jen se zvláštními subvencemi a já jsem je psala – stránku za korunu!“ (...)*¹⁴⁷

Aktivní znalost vyšehradských pověstí Biliánové nakonec nepřímo podporuje i úryvek z nepublikované výzvy o zalesnění Vyšehradu z autorčiny pozůstalosti, pocházející pravděpodobně z období okolo roku 1910, který dosvědčuje, že se autorka sběru pověstí věnovala opravdu aktivně, a navíc že zřejmě nasbírala větší množství látek, než jí bylo umožněno vydat. Nepřímo v něm vybízí i k jejich dalšímu sběru: *„Není možno ani letem dotknouti se pověstí, jež vážou se k těmto místům od zmizelého pod vyšehradskou skalou i od břehu Vltavina na hradišti i okolí jeho. Zachytila jsem je a tiskem vydala v nakladatelství Körbrově a nejsou ještě všechny (Podtrženo autorkou – pozn. P.J.), jež dochovaly se až do dnešních dob.“*¹⁴⁸

Touhu autorky publikovat dílo pražských pověstí pravděpodobně původně daleko rozsáhlejší a nějakým způsobem členěné dokládá i další rukopis adresovaný nakladateli Körbrovi, ve kterém plánuje svůj sběr pověstí doplnit i fotografickou přílohou: *„Píši jen tak namátkou, kterých obrázků by bylo třeba do sbírky „Zajímavé sochy, obrazy a jiné památky v lidovém podání“ -pod hlavním titulem souboru „Z tajů pražských pověstí“.*

¹⁴⁷ - Dopis Popelky Biliánové nakladateli Pavlu Körberovi ze dne 9. 4. 1918. Pozůstalost Popelky Biliánové, LA PNP.

¹⁴⁸ - LA PNP, Úryvek z Výzvy o zalesnění Vyšehradu (nepublikovaný rukopis).

1. Starou sochu Bruncvíkovu z Kamenného mostu, jejíž vrchní část byla Švédy odstřelena. Nynější novou možno fotografovati.

"Turka z mostu" - fotografii.

"Bradáče" jsem měla u "Jana." Toho tedy ne.

Karla IV. - sochu u Kamenného mostu - fotografii.

Lazebnice Zuzana.

Sochu studenta z Klementina.

Z kamene vytesanou kostru Brigity z kláštera svatojiřského na Hradčanech (dosud jsem ji neviděla zobrazenou).

Sv. Ludmila z popraviště nad Starozámeckými schody.

Kapli sv. Dismase z Hradčanské ul. - fotografii.

Terezku z kašny na Mariánském náměstí - fotografii.

Sochu Marianskou - odstraněnou z Staroměstského nám.

Pannu Marii ve štítě kostela Týnského - jejíž svatozář jest udělána z kalicha, který dříve na štítu umístěn.

Pannu Marii z kostela sv. Jakuba s uřatou rukou zlodějovou.

Kostel sv. Martina s kamenným mládenečkem.

Socha "zkamenělé" dívky před kostelem Sv. Karla Boromejského.

Jelena z myslivny pod Emauzy - zakoupení z Muzea.

Kamenná vrátka hřbitova u Františkánů.

Pannu Marii Karlovskou (mohl by býti celý soubor mariánských pověstí a obrazů jejich).

"Čertův sloup" - vyobrazen starší v kostele a nynější v parku.

Kamenná rakev sv. Longina z kostela Vyšehradského.

"Kamenný mládenec" = sv. Šebestián z domu na Vaječném trhu - teď na Vyšehradě.

Sv. Václav - socha z Václavského nám. - teď na Vyšehradě. - zobrazení i Václavského nám. i dnešní (meridian a pasačka ztraceny).

Lev z přilehlého parku - fotografie staré brány.

"Kamenná panenka" - ze hřbitova malostranského."

"Železný rytíř" - z Platněřské ulice - starý dům zbořený¹⁴⁹

Na závěr ocitujme nikdy nepublikovaný úvod Popelky Biliánové k její

¹⁴⁹ - LA PNP, BILÍANOVÁ: Plánované rozšíření sbírky pražských pověstí. B.d.

sbírce pražských pověstí, která tedy měla zřejmě mít původně zřejmě daleko rozsáhlejší a členitější podobu. Úvod ocitujeme přes jeho delší rozsah v celku, protože obsahuje nejen informace o jejích terénních sběrech, ale je i zajímavým dokladem přístupu autorky k pověstem:

„Popelka Biliánová: Z tajů pražských pověstí

„Všem, kdož milují královskou matičku naší Prahu, všem, kdož nadšení jsou půvaby jejími a kochají se krásou její a staroslavnou minulostí její v úctě mají, všem těm svědčí tyto řádky.

Jiná však je Královská Praha naše, když ranní slunéčko tančí po starobylých štítech a věžích jejích a k životu probouzí ruch veleměsta, jiná je Královská Praha, když jásá ve skvělém hávu o řídkých slavnostech, jež rozvíří vlastenecký život náš, jiná jesti když v černý, těžký smutek halí se za těžké pohromy.

A jiná je Královská Praha naše, když usne v ní život veškeren, když veleměsto v spánku odpočívá pod perutí klidné noci a jen hvězdy třpytí se na nebes dálavě.

Kdo postál ve chvíli, když rozezvučí se hodiny pražské k půlnočním úderům, buď na hradbách Vyšehradu staroslavného nebo Hradčan věkopamátných, anebo zabloudil na dumavé témě Petřína a zahleděl se dolů na spící veleměsto, ten uchvácen tajemným kouzlem dlouho nemohl odtrhnouti očí svých od šeré mlžiny báječného obrazu, aniž vymaniti mohl ducha svého z pout vidin a přeludů, jimiž obetkány jsou starobylé zdi budov pražských.

Za jitra, když hárá slunko zlatým jasem svým a líbá s úsměvem kamenná čela hrdých štítů a věží pražských, tu ověncena jest Královská Matička naše smavými růžemi červánků, liliovým úbělem oblak a blankytem pomněnkové oblohy, a za noci, když ve tmavé závoje zahalí se nebes týn a jiskrnými hvězdami ozdobí šerou čelenku svou, jinými květy věncí Praha naše tajemná zákoutí svá. Tu rozevírají bajné květy kalichy své, třpytí se duhovými barvami v lesklých bublinách, světélkují v černé tmě zašlých věků a v bílých mlžinách snují se v nenahraditelné změti dál a dále v šero minulosti.

Je krásná Praha v čistém jasu slunce a je úchvatná v mlžinách bajných

pověstí svých.

Leč - krásu pevnou v jasném slunečnu možno uchvátitit a oceniti - půvab mlžné pověsti dlužno s péčí největší zachytiti, aby nepozbyl pelu duhových barev na lesklé bublině své.

Pražské pověsti!

Květy nejvlastnější tvorby lidové, dosud málo známé i oceněné.

Jsou stejného jádra s pohádkami luhů našich a v každé z nich pojem dobra je odměněn, nebo pojem zla potrestán.

Podstatou svojí vypučely v dějinách matičky naší Prahy a jsou takřka srostlé s místem a okolím svým.

A v rámečku starodávného prostředí svého vynikají vzácným půvabem tyto zašlé obrázky a bohatou rozmanitostí svou překvapují i zkušeného odborníka.

Přišla doba páry a elektřiny i rychle žijeme - rychle zapomínáme.

Minulost dávnou hnedle dneškem budeme počítati.

A v tomto ruchu a šumu dnešního života valinou mizejí choulostivá kvítka pověstí zejména strašidelných a pohrdavým odmítnutím doba je odklízí nehledíce k lidovědné ceně jejich.

A proto sluší tím větší vděk nadšenci obětavému, jenž odhodlal se tato bájná kvítka pověstí pražských sebrati a nelitoval nákladu na výpravu jejich a vlastními obrazy látku pověstí vystihujícími, obohatil sbírku do vzácné ceny.

Dlužno čísti a opět čísti pověsti tyto a před duševním zrakem vynořují se obrazy zašlých dob, tu tklivé i všední a neobyčejné, plné báječných jinotajů a kostrbatin nemožných, že by jich hlava básníková hned tak nevymyslila a ke všednosti přijíati nedovedla.

A život záhrobní zobrazen tu rysy výraznými tak, že se stránky lidovědné lépe nemůže býti zachycen.

Mnohé z pověstí pražských byly zapsány příležitostně, mnohé obsaženy jsou ve starých zápisech, ale mnoho a mnoho pověstí udržuje se dosud v lidu samém, a překvapuje, že zpravidla na místech dějinně významných, aniž však vypravovatelé mají tušení, jak těsně jsou pověsti ty spjaty s budovou samou nebo s místem. (Podtrženo autorkou.).

Nesnadno však, velmi nesnadno jest naléztí pamětníky hynoucích pověstí pražských a opatrně dlužno přijímati a zkoušeti zprávy jejich.

A často dlužno i na jiných ještě místech hledati potvrzení nebo doplňků.

Ale někdy námaha skvěle bývá odměněna: zablýskne se tu bohatě nadaný duch lidový a vykreslí obrázek vidiny nebo zjevení s tak přesvědčivou pravdivostí, že husí kůže naskakuje posluchači neobrněnému.

A tu dlužno dobře vnímati, aby péro zachytiti mohlo později všechen ten pel rázovitého vypravování i obratů a obrazců slovesných.

Leč - líp než líčení sebe skvělejší doporučí pověsti čtení samo.

A každý ze čtenářů nalezne tam zajímavé obrázky pro zálibu svou a pozamyslí se často nad nimi, jakož i nad životem dávno vyprchalým z míst uváděných.

A mnohé, přemnohé budovy jsou již a budou ještě smeteny z povrchu zemského, než pověsti tyto v černí knihařské spatří světlo světa. Po mnohých památných jinak budov těch nezbude v obecné paměti než právě - pověst příslušná do zdí jejich."¹⁵⁰

¹⁵⁰ - Nepublikovaný úvod ke sbírce „Z tajů pražských pověstí“, LA PNP, nepublikovaný rukopis, 5 stran.

5. 5. Pramenná analýza pověstí Popelky Biliánové

Následující kapitola si klade za cíl podrobněji analyzovat pražské pověsti, obsažené v pracích Popelky Biliánové, z hlediska jejich původu (tedy primárně otázku, zda-li jde o pověsti literární či sebrané přímo v terénu). Žánrová, typologická a motivická klasifikace jednotlivých pověstí naším cílem nebude z důvodů, které jsme si ozřejmili již v úvodních kapitolách naší práce. Pro přehlednost ale u všech jednotlivých pověstí vymezujeme všechny její jednotlivé obsažené motivy; tento postup nám jednak usnadní a zpřehlední práci s vymezováním literárního původu pověsti, jednak eventuálně usnadní práci budoucím badatelům, kteří budou chtít tyto motivy klasifikovat, ať už s pomocí velkých katalogů Thompsona, Christiansena, Simonsuuriho či jinou metodou.

Korpus sbírek pražských pověstí sebraných Popelkou Biliánovou tvoří celkem 3 práce: „*Z tajů pražských pověstí*“ (Pavel Körber, Praha, 1. díl 1904, 2. díl 1905), „*Vyšehradské pověsti*“ (Pavel Körber, Praha 1905), „*Pražská strašidla*“ (Pavel Körber, Praha 1905). U práce „*Z tajů pražských pověstí*“ působil jako spoluautor Karel Chalupa – Biliánová je autorkou jen látek z Vyšehradu a Podskalí, což dobře rozlišuje poválečná reedice sbírky, upravená Františkem Pátou.¹⁵¹ Poslední dva tituly, „*Vyšehradské pověsti*“ a „*Pražské strašidla*“, obsahují identické látky jako titul první; nakladatel zřejmě při jejich tisku použil část nákladu přechozí knihy. Kromě toho byly některé pověsti vydány jednotlivě sešitovou formou, takže je velmi nesnadné dohledat aktuální počet jednotlivých vydání každé pověsti. Podobně z hlediska bibliografického je problematické i dílo „*Svatojánské pověsti pražské*“, objevené v autorčině pozůstalosti; bylo vydáno sešitovou formou u nakladatele Körbera pravděpodobně někdy mezi lety 1905 – 1918, tedy až v období kdy Biliánová svoji spolupráci s tímto nakladatelstvím ukončila.¹⁵²

Pro orientaci v dílech Biliánové budeme pro přehlednost používat

¹⁵¹ - BILIÁNOVÁ 1946.

¹⁵² - Viz pozn.

zjednodušené dělení M. Pulce¹⁵³, kdy je druhý díl sbírky „Z tajů pražských pověstí“ z let 1904 - 1905, kde je autorkou Biliánová, rozdělena na dvě části, A a B. Pověsti obsažené v Pátově výboru z roku 1946, které nejsou v Körberově vydání obsaženy, označujeme písmenem C. Pověsti obsažené v „Svatojánských pověstech“ pak písmenem D.

5.5.1. Přehled pražských pověstí ze sbírek Popelky Biliánové

„Z tajů pražských pověstí“ – Pavel Körber, 1904 – 1905

Díl A – 63 pověstí

Díl B – 96 pověstí

Celkem 159 pověstí

„Pověsti vyšehradské“ – Pavel Körber, 1905

Identické s dílem I.

„Pražská strašidla“ – Pavel Körber, 1905

Výběr z I. a II.

„Z tajů pražských pověstí“ – Drahomíra Sladká, 1946 (upravil Dr. Fr. Páta)

Výběr 77 pověstí, z toho 30 identických s dílem I. a II.

„Svatojánské pověsti pražské“ – Pavel Körber, 19?

Celkem 7 pověstí.

Celkem 213 pověstí.

„Z tajů pražských pověstí“ (1905) – A, B

„Z tajů pražských pověstí“ (1904, 1946) – C

„Svatojánské pověsti“ – D

¹⁵³ - Dle PULEC 1964. Vynecháme označení dílů sbírky římskými číslicemi I. a II., jelikož autorem pověstí v prvním díle je pouze Karel Chalupa a proto nejsou předmětem naší analýzy.

Celkový soubor pověstí Popelky Biliánové tedy tvoří 213 látek různé délky, které budou obsahem naší analýzy. Jelikož jsou objektem našeho dalšího zájmu pověsti sebrané autorkou přímo v terénu, vyřadíme nejdříve látky, které byly evidentně převzaty z literatury a písemných pramenů. Pokud se u jedné literární pověsti vyskytne více variant, přijmeme možný předpoklad, že autorka mohla zachytit autentickou terénní naraci ovlivněnou četbou literatury, a látku zařadíme. Jednotlivé motivy jsou stručně označeny – název slouží pouze ke stručné charakteristice a opoře paměti pro eventuální další studium. Jednotlivé pověsti označujeme způsobem, který vychází z označování, použitého již Pulcem¹⁵⁴: sbírku „*Z tajů pražských pověstí*“ dělíme shodně s nakladatelovým záměrem na díly, označené římskými číslicemi (I.,II.) a na části, označené velkými písmeny latinské abecedy (A,B,C). Jako první uvádíme obsáhlejší díl druhý (II A, B) – jednak kvůli faktu, že je u něj autorkou všech pověstí pouze Biliánová, jednak proto, že obsahuje větší množství přímo v terénu zachycených látek. Co se týče prvního dílu, první část (I). (1904) v přehledu neuvádíme, protože jejím autorem nebyla Biliánová, nýbrž Karel Chalupa, druhou část sbírky označujeme pro přehled písmenem C.

Biliánová, Popelka: Z tajů pražských pověstí II (1905)

Část A

A1 - Svatý Václav na Vyšehradě (str. 1)

- a) Duchové popravených se scházejí u sochy na Koňském trhu
- b) Šedivá postava stojí s hlavou v dlaních na Vyšehradě
- c) Socha září chladným světlem
- d) Sv. Václav kontroluje spící vojsko ve Vyšehradě
- e) Sv. Václav na vyšehradské vinici
- f) Sv. Václav se svým vojskem pomáhá Čechům v poslední bitvě
- g) Sv. Václav pomáhá v bitvě u Kolína

¹⁵⁴ - viz PULEC 1964.

A2 - Bílá paní z Myší díry (str. 10)

- a) Bezhlavá a kostnatá bílá paní zaměněna za dívku (velmi beletrizováno)
- b) Bílá paní vystraší děti
- c) Bílá paní hlídá poklady s černým psem
- d) Bílá paní skočí na záda pradleně

A3 - Lebky v žitě (str. 15)

Hrobník spatří v obilí lebky, ráno zmizí

A4 - Čertův sloup (str. 18)

- a1) Sázka s knězem – přinese sloup než dokončí mši
- a2) Sázka o duši ženy
- a3) Dáš mi to co doma neočekáváš
- b) Sloup pohanského bůžka
- c) Čert sedí na sloupu – vojenská sázka

A5 - Záhrobní kočár na Vyšehradě (str. 27)

- a) Vojáci na Vyšehradě vidí záhrobní kočár se zakletým kanovníkem
- b1) Záhrobním kočárem jezdí lakomý mlynář Poštovskou ulicí
- b2) Jezdí k zakopanému pokladu k Vltavě
- b3) Mlynář byl ze Šítkovských mlýnů, přesná lokalizace jeho trasy a podrobný popis strašidla (podání z Vyšehradu)
- b4) Setkání vyšehradské paní s kočárem
- c) V kočáře duch rytíře (podání z Křemencové ulice)
- d) Zlatý kočár s Přemyslem
- e) Černý kočár s Přemyslem a Libuší (více variant)
- f) Kočár z Polska, spatří ho akcízák
- g) Plátěný kočár z Kunratic

A6 - Zjevení duší (str. 35)

- a1) Duše potká voják na hlídce

- a2) Duše přes zed'
- a3) Duše v ženské podobě

A7 - Poklad na hřbitově (str. 36)

- a1) Reiningerovo vidění pokladu
- a2) Voják pátrá po Reinigerově pokladu

A8 - Zakletá duše ve zvonici (str. 43)

Nábožná paní vysvobodí zakletou duši, umrlci roztrhají šátek

A9 - Bílá paní ve zvonici (str. 46)

- a) Straší ve zvonici a okolí, věští smrt (i šedivá)
- a2) Potká rodinu Jahodových, do roka zemřou
- a3) Zjevuje se chudé příbuzné
- a4) Věší se na zvony

A10 - Poklad v kostelníkově domku (str. 51)

Beznohé strašidlo hlídá poklad

A11 - Čert při stavbě vyšehradského kostela (str. 54)

A12 - Vratislavovy kameny v základech kostela (str. 56)

A13 - Malá pečeť kapituly vyšehradské (str. 58)

A14 - Rakev sv. Longina (str. 60)

- a1) Shozena do vody, plavala
- a2) Sama se vrátila na Vyšehrad
- a3) Odvezena na Bezděz

A15 - Dešťová Panna Maria na Vyšehradě (str. 65)

- a1) Zázračný déšť při procesí

a2) Během svátků černá

A16 - Oslepený kněz (str. 67)

a1) Kněz oslepl, viděl bílou paní

a2) Kněz oslepl na Hradčanech

A17 - Osvětlený kostel (str. 67)

a1) Osvětlený kostel – nezrušen reformami

a2) Osvětlený kostel spojen s průvodem

A18 - Hannewaldská paní (str. 70)

Zjevuje se u Hannewaldské kaple

A19 - Mše mrtvých na Vyšehradě (str. 71)

a1) Pí. Nygrýnová účastnicí mše, přehršel strašidel (i ohnivé vozy a pes)

a2) Kanovník slouží mši mrtvým

A20 - Libušin hrad (str. 76)

a1) Hrad založil Krok

a2) Hrad založila kněžna Libuše

a3) Hrad založil Přemysl v dívčí válce

A21 - Libušiny zahrady (str. 78)

a1) Mezi hradbami

a2) Úval pod hradbami

a3) U zbrojnice

a4) Pod Polskem – tam se i zjevuje

a5) U jezerky

a6) V Nuselském údolí (zjevovala se)

a7) ve Folimance

a8) U pivovaru

a9) V Podolí

A22 - Libušina lázeň (str. 81)

- a1) Libuše metá milce do Vltavy
- a2) Václav IV.
- a3) Durynk podobná smrt
- a4) Chodí si pro oběť – utopence!!!! - vojsko

A23 - Libušiny poklady (str. 84)

- a) Uložila zlato z Jílového
- b) Ovčák přinesl zlatý prut
- c) Ve Stradonicích rostlo zlato jako obilí ze země
- d) Stříbrný kůň
- e) Zlaté perly na Otavě
- f) Dvanáct lamp hlídá poklad

A24 - Lvi ve skále vyšehradské (str. 87)

- a1) Poklad hlídá lev
- a2) S dvanácti lvíčky

A25 - Kamenný stolec Přemyslovců (str. 89)

- a1) Na něm nastolována knížata
- a2) Ukryt ve skále vyšehradské

A26 - Zlatá kolébka a lože Libušino (str. 91)

- a1) Spí ve vyšehradské skále
- a2) Odpočívá ve Vltavě
- a3) Vynořila se za Karla IV.

A27 - Mošna a střevíce Přemyslovy (str. 94)

Libuše je ukryta ve vyšehradské skále

A28 - Bivoj s kancem (str. 96)

A29 - Horymír se Šemíkem (str. 99)

- a) klasická verze
- b) podání z Neumětel
- c) Hnědý Šemík

A30 - O modlách vyšehradských (str. 105)

- a) Spekulace o pohanských božnicích
- b) Podání z Koněprus
- c) Nezamyslova oběť
- d) Nezamysl a Ludmila ctiteli bohyně Krasiny

A31 - O pěvci Lumíru (str. 108)

Zpíval na ostrově na Vltavě, padalo kamení z Vyšehradu

A32 - O dalších pokladech knížat Přemyslovců (str. 111)

A33 - Hledání pokladů knížecích (str. 112)

- a) Tajná chodba na hradišti, vojáky zahnal lev
- b) Kurfirťův tlumočnick, zlato se proměnilo v čočku, stříbrný lev je zahnal

A34 - Zlatý bodlák na hradišti (str. 117)

Kvete jen jednou za sto let.

A35 - Tanec bílých panen (str. 119)

- a1) Vidí je zahradník
- a2) Voják v zimě na stráži

A36 - Bílá paní u černé studně (str. 123)

A37 - Bezhlavý Francouz na hradišti (str. 123)

A38 - Černý pes na hradišti (str. 124)

A39 - Dvanáct zlatých apoštolů na starém děkanství (str. 126)

- a) Zjevuje se tam bílá paní zanechávající peníze
- b) Viděla kráčeující zlaté apoštoly
- c) Děvečka poruší tajemství, dostává penízky

A40 - O bílé růži vyšehradské (str. 132)

- a) Zabije kanovníky
- b) Ženská zahodí růži, kostelník ji zvedl
- c) Zabije milenku
- d) Zabije dítě

A41 - Bílá paní s korunou (str. 134)

A42 - Pes na schodech u kříže (str. 136)

- a) Straší duch stavitele Broučka
- b) Manželé vidí příšeru
- c) Klinkání zvonečku

A43 - Kotouč psa u kapliček (str. 138)

- a) Dvojí setkání se psem
- b) Černý pes

A44 - Ohnivé sudy (str. 140)

- a) Zjevení sudů
- b) Svěcené víno – sudy zaklety vojáky

A45 - O zázračné Panně Marii Vyšehradské ve hradbách (str. 141)

- a) Jan Sýkora viděl záři z kapličky
- b) Souher zachráněn Pannou Marií

A46 - Poustevník u kapliček (str. 147)

- a) Zjevuje se rumaři ve stáji

a2) Poustevník se zjeví ženě

a3) Zjeví se v poledne

A47 - Bílá paní ve vodě u kapliček (str. 151)

Spojena s hukotem vody

A48 - Tanec kostí ve Vikárce (str. 153)

A49 - Katův špalek a hlavy (str. 155)

a) Teče z něj krev

b) Děvče vidí uťaté hlavy

c) Kutálející se hlava

A50 - Duch kanovníkův ve dvorci (str. 157)

a) Potrestá zloděje kapitulního obilí

b1) Zachrání děvče od otravy

b2) Zachrání jinou od otravy.

A51 - Chodba ve studni v „Kapliče“ (str. 159)

A52 - Šedivá babka v podzemní kapli (str. 160)

A53 - Světýlka u kapliček (str. 161)

a) Obecné podání

b) Slepá Pepka

A54 - Starý děda u sv. Martina (str. 163)

a1) Polepší zloděje

a2) Zamezí sebevraždě

b) Zjevení kostí

A55 - Průvod do Martinské kaple (str. 165)

A56 - Kaple Martinská v ohni (str. 167)

A57 - Ovčák s beranem u stodoly (str. 168)

A58 - Kvočna na hradišti (str. 170)

A59 - Ohnivec v kasamatách (str. 171)

A60 - „Pytlový“ muž pod Francouzskou branou (str. 172)

A61 - O puklém zvonu (str. 173)

A62 - Havrani na Karlově bráně (str. 174)

A63 - Ohnivé záporý v Karlově bráně (str. 175)

Část B

B1 - Kopec čarodějnic (str. 1)

Literární pověst

B2 - V katovně (str. 4)

a) Odsouzený vězeň

b) Tajná chodba

B3 - Ve starém probošství v Podole (str. 5)

Ukryto dvanáct zlatých apoštolů

B4 - Černý pes na cestě u vinic (str. 7)

a1) Přepadne dva občany

a2) Přepadne s bosákem vojáka

a3) Skočí ženě na záda

B5 - Hradní paní ve vinicích vyšehradských (str. 10)

B6 - Bílí zajíci ve vinicích (str. 12)

B7 - Zkamenělá pasačka (str. 12)

a) Zkameněla

b) Na patníku straší vodník

B8 - U oltáře (str. 16)

B9 - Bílá paní ze zámečku (str. 18)

a) dívá se okem na Vltavu

b) Zjeví se přívozníkovi, zvěstuje smrt – ale bizarní, že slavnou!

B10 - O bezhlavém rytíři (str. 20)

B11 - Dub Rohovcův na ostrově (str. 21)

Snad literární.

B 12 - Katův domek ve stráni (str. 23)

Bez děje, zmatené.

B 13 - Bosák u Turšů (str. 23)

a1) Zjeví se přívozníkovi

a2) Pomstí se jeho příteli

a3) Hlídá poklad

B 14 - Vyšehradský vodník (str. 28)

a) Na kazatelně – tleská

- b) Blikavá dívka a hastrman
- c) malý hastrmánek
- d) Žena pomůže hastrmánkovi

B 15 - Vodní muž (str. 32)

B 16 - O bílém bezhlavci na Běličkách (str. 33)

B 17 - O služce ve starém pivovaře (str. 36)

B 18 - Přípitek s mrtvým (str. 37)

- a) Kališník
- b) Vyhazování mrtvých z hrobů

B 19 - Skalní kaple pod Vyšehradem (str. 41)

B 20 - O Psárech a psářích vyšehradských (str. 42)

- a) Psáři
- b) Vinárna
- c) Strážnice
- d) Katovna
- e) Černokněžník

B 21 - Ramenáč ve staré škole (str. 45)

- a) Bílé stíny mrtvých
- b) Ramenáč a doktor Tábor

B 22 - „U pěti králů“ (str. 47)

- a) Pohřebiště Přemyslovců
- b) Durynkova olše
- c) Tajná chodba
- d1) Průvod strašidel
- d2) Bílá žena

e) Zlatá kvočna s kuřaty s pokladem

B 23 - Sv. Jan u Botiče (str. 56)

B 24 - Poklad v soše sv. Jana (str. 57)

Variant pověsti B 23.

B 25 - V Neklance (str. 58)

a1) Muž v modré zástěře

a2) Muž v modré zástěře drží truhlu s nebožtíkem

b) Stěhující se ryby

U Jodlů

B 26 - Bílá ženská (str. 64)

a1) Dětský pláč ve studni

a2) Bělá paní u studně

B 27 - Růžová panna (str. 67)

Dvě varianty pověsti

B 28 - Panna Rozička s fialovou lampičkou (str. 68)

B 29 - Bílý chumel o berličkách (str. 70)

B 30 - Divá žena u Jodlů (str. 71)

a1) Uhodní muže hlídajícího šestinedělku

a2) Zamění dítě.

B 31 - Duch paní Jodlové (str. 74)

B 32 - Rachot kostí (str. 76)

B 33 - Psí kožich (str. 77)

U Kroka

B 34 - Bílá paní u houpačky (str. 79)

B 35 - O pokladu pod černou třešní (str. 80)

- a1) Světýlka označují poklad
- a2) Bílý pes označuje poklad
- b) Kopáči stejné krve

B 36 - O pohanském pohřebišti (str. 82)

B 37 - U Ulrychů (str. 85)

B 38 - O stříbrném Přemyslu (str. 86)

Více variant.

B 39 - U obrazu Panny Marie (str. 89)

Neviditelní duchové, hýbají předměty.

B 40 - Utopenec na náměstí (str. 90)

B 41 - Bílá jeptiška u Hrnčírů (str. 93)

- a1) Jeptiška Marie Antonína Pedálová – konkrétní osoby
- a2) Anonymní duch

U Pohanů

B 42 - Mrtvá matka u dítěte (str. 95)

- a) Bílá paní ze studny
- b) Nebožka chodí za dítětem

B 43 - Bílá paní od Pohanů (str. 98)

B 44 - O třech „knížecích“ dcerách (str. 100)

- a) Kníže
- b) Etymologie

U Mydlářů

B 45 - Šedivá paní (str. 102)

- a1) Věští smrt
- a2) Zjeví se poutníkovi
- a3) Straší dívku
- a4) Zjeví se plavci

B 46 - Katova oběť (str. 104)

Kněz či ženská.

B 47 - O klíči kostela vyšehradského (str. 106)

Hodně beletrizované.

B 48 - Čert pláteníkem (str. 110)

B 49 - Čert s pytlek peněz (str. 113)

B 50 - Návštěvy mrtvých u sv. Vojtěcha (str. 114)

- a1) Jistá žena
- a2) Sestra probošta

B 51 - Duchové nevinně odsouzených (str. 118)

- a) Bílá paní střežící poklad
- b) Podivné zvuky

B 52 - Poklad u Holubů (str. 121)

B 53 - Dům s kloubky (str. 121)

- a) Sídli zde kat a čaroděj
- b) Divné zvuky
- c) Voustavý muž
- d) Modlí se kostlivci

B 54 - Z radnice u Volfů (str. 124)

- a) Radnice za Libuše
- b) Sídlo kata

B 55 - Poklad v radnici u Volfů (str. 126)

Světýlka a černý pes ho hlídají.

B 56 - Půlnoční mše na zahradě (str. 127)

B 57 - Černý pes u šestinedělky (str. 127)

- a) Navštěvuje šestinedělku
- b) Záhrobní chlap

B 58 - Pudlík u Nygrýnů (str. 132)

B 59 - Bílá paní v liliích (str. 133)

B 60 - Psí uzel (str. 133)

B 61 - Na „Oběšárně“ (str. 134)

- a1) Oběsí se majitel domu
- a2) Oběsí se nová paní domácí
- a3) Straší punčochářka na půdě

B 62 - Růžek sebevrahů (str. 138)

B 63 - Neklanův hrad (str. 139)

- a) Místo Neklanova hradu – Štulc informátorem
- b) Bíle svítící kosti.
- c) Bílá paní na Folimance

B 64 - O pohanském sloupu ve Slupech (str. 142)

- a1) Socha pohanského bůžka na vysokém sloupu – etymologická
- a2) Sloup postaven na památku mnichů upálených za husitských válek
- b) Vodní obluda

B 65 - Na ztracené vartě (str. 144)

- a) Škrtící bílá postava – vojáky
- a2) Škrtí bezhlavý důstojník
- b) Rdousící černý pes
- b2) Černého psa zažene policejní hlídka

B 66 - Mnich s hořícím křížem (str. 150)

- a) Zjevil se dívce
- b) Vojáci potrestáni za neúctu k mrtvým

B 67 - Zář nad místem upálených (str. 155)

- a) září místo kde byli upáleni mniši
- b) plačící zázračný obraz
- c) tajné chodby

B 68 - Hrabě Deym v chudobinci (str. 157)

- a1) Strašící hrabě
- a2) Zničil hrobku – etymologický výklad

B 69 - Pohanský průvod z Emauz (str. 159)

B 70 - Mnich na emauzských schodech (str. 163)

B 71 - Morový mnich v Emauzích (str. 166)

- a) Morový mnich a Rodička Boží
- b) Mniši strašili

B 72 - Praporec v Emauzích (str. 169)

B 73 - Poklad v Emauzích (str. 171)

- a) Ředkvičkářka uviděla hučet peníze a velikého psa
- b) Podivní chodci
- c) Poklady hoří plamínky
- d1) Poklad pod křížem
- d2) Zloděj ukryje poklad pod křížem

B 74 - Emauzy (str. 178)

B 75 - Psí ulice (str. 183)

- a) Pohanské kosti
- b) Žurnalista

B 76 - Emauzský zvoník (str. 185)

B 77 - Čert za kuchaře v Emauzích (str. 189)

B 78 - O stavbě kostela sv. Trojice (str. 195)

- a) Budován řemeslníky stavějícími emauzský kostel
- a2) Společně a nerozdílně

Na Ozerově

B 79 - Tancující židovka (str. 198)

B 80 - Bílý pes (str. 203)

Nechá se přenášet.

B 81 - Rezek na Ozerově (str. 205)

- a1) V kočáře
- a2) Jede na koni

B 82 - Kravařka od Komendů (str. 205)

B 83 - U Alexandrů (str. 210)

- a1) Bezhlavý muž
- a2) Bezhlavý muž tahá za cop
- b) Rachocení ve sklepě

B 84 - Půlnoční u sv. Vojtěcha (str. 214)

- a) Straší tu Durynk v různých podobách
- b) Sv. Vojtěch slouží mši

B 85 - V „klášteře“ u Tunglů (str. 217)

- a) Mnich s klíči
- b) Hořící kočka – oba hlídají poklad

B 86 - „Soud“ u Kněžourků (str. 219)

- a) Mučírna
- b) Klášter
- c) Ukrytý poklad

B 87 - Železný rytíř u Hejduků (str. 222)

B 88 - Hospodářiček u Viktorů (str. 225)

B 89 - Průvod dětí u sv. Mikuláše (str. 230)

- a) Průvod dětí

b) Podskalské právo

B 90 - O vodníkových dětech (str. 237)

a) Kletba rybářky

b) Plná hospoda

B 91 - O jelenu z myslivny (str. 241)

a) Sv. Václav a hon na jelena

b) Šlape cestičku

c) Ztrácí parohy na noc

d) Babička ho viděla

B 92 - Bílá paní nad pokladem (str. 244)

B 93 - Jeptiška u Zahrádků (str. 246)

a) Jeptiška se stoličkou

b) Černý kocour

B 94 - Strašidlo v Podskalí (str. 247)

a) Jezoviti

b) Zazděný kostlivec

c) Ševcovský učedník

B 95 - Obraz Panny Marie na Kampě (str. 250)

a) Získání obrazu

b) Záchrana služky

B 96 - O prameni sv. Václava (str. 255)

a) Odkryl ji sv. Václav

b) Starověrci se omývají

c) Poustevníkovovo varování

Biliánová, Popelka: Z tajů pražských pověstí I (C) (1904)

C1 - Vidění na Staroměstské mostecké věži (str. 9)

- a) Vidění duchů českých pánů
- b) Kachny na věži
- c1) Postava klíčníka – Luther s jeptiškou
- c2) Žižka s tetou
- c3) Lazebnice Zuzana

C2 - Tajemný kazatel (str. 12)

- a) Tajný spolek
- b) Tajemné čtení

C3 - U zlaté studně (str. 14)

- a) Zlatá voda ve studně
- b) Utopená služka
- c) Cukrář a bezhlavý rytíř

C4 - Hodinka po klekání (str. 18)

- a1) Zvonění
- a2) Jednou nezvonili

C5 - Tlustá domácí (str. 20)

- a) Postraší inženýry
- b) Postraší kuchařku

C6 - Ohnivý vůz na Kozím plácku (str. 23)

C7 - Zakletá purkmistrova dcera (str. 24)

Zmiňuje Hájka a Weyrothera, má i Svátek. Přidala motiv strašící dcery.

C8 - V kostele u sv. Jana na Zábradlí (str. 28)

Zmiňuje Wintera.

- C9 - Židovka v "Ruském klásteře" (str. 34)**
- C10 - U sv. Jana "Na prádle" (str. 38)**
- C11 - Turek v Ungeltě (str. 42)**
- C12 - Hlava popravenčova (str. 47)**
- C13 - O soše Panny Marie (str. 54)**
- C14 - Mrtví hráči u sv. Petra (str. 57)**
- C15 - Průvod s ostatky (str. 61)**
- C16 - Jeptišky u zvonáře (str. 64)**
- C17 - Zavražděná jeptiška (str. 65)**
- C18 - Zjevení sv. Anežky (str. 68)**
- C19 - V kapli Panny Marie u svaté Anežky (str. 72)**
- C20 - Kapky sv. Anežky (str. 76)**
- C21 - Žebrák u vrat klášterních (str. 78)**
- C22 - O zázracích sv. Anežky (str. 80)**
- C23 - Jesličky od sv. Anežky (str. 81)**
- C24 - Nepohřbená jeptiška (str. 84)**

- C25 - O znesvěcené kropence u sv. Vavřince v Nebovidech (str. 87)**
- C26 - Zlatý ptáček na Petříně (str. 93)**
- C27 - V bývalém klášteře sv. Máří Magdaleny (str. 98)**
- C28 - Noční průvody u sv. Máří (str. 101)**
- C29 - O zkamenělých paních (str. 102)**
- C30 - Bezhlavá dáma (str. 104)**
- C31 - Jeptiška magdalenitka (str. 104)**
- C32 - Koňský poplach (str. 106)**
- C33 - Mnich s beránkem (str. 107)**
- C34 - Zrající peníze (str. 108)**
- C35 - Pohrobní svatba (str. 109)**
- C36 - Stěhování svatých (str. 112)**
- C37 - Vodní panna v Túních (str. 115)**
- C38 - Chlupáč u Jezurů (str. 118)**
- C39 - Krvácející strom (str. 121)**
- C40 - Poklad v kapli (str. 124)**
- C41 - Utopená křesťanka (str. 126)**

C42 - Vysvobozený otrok (str. 128)

C43 - Vodník u Šítkovských mlýnů (str. 129)

C44 - Pořezaný obraz (str. 133)

C45 - Loupežníci na Bělohradě (str. 136)

C46 - Obraz sv. Štěpána u Karlova (str. 143)

C47 - Rytíř u sv. Vojtěcha (str. 156)

Svatojánské pověsti

Kompletní znění těchto pověstí viz Přílohy.

D 1 – O soše sv. Jana z domu pana Vunšvice

D 2 – O soše sv. Jana u Kamenného mostu

D 3 – Zjevení sv. Jana nad potokem

a) Typické svatojánské podání, šířené v dobových tiscích. Zajímavá je autorčina lokalizace pověsti do jejího rodného Berounska – není vyloučena možnost, že autorka sama pověst zachytila přímo v terénu.

b) Socha sv. Jana se obrací

D 4 – O místě, odkud byl sv. Jan schozen do řeky

D 5 – Kaplička sv. Jana pod mostem

D 6 – O sv. Janě na Jánském náměstí

D 7 – Socha svatého Jana na Pankráci

5.5.2. Literární pověsti Popelky Biliánové

Následující oddíl zahrnuje seznam těch pověstí, které Biliánová převzala z literatury či písemných pramenů, citovala či výrazněji literárně upravila. Pověsti řadíme podle pramenů, ze kterých Biliánová svoji pověst čerpala, popřípadě jí byla významným inspiračním zdrojem. Jelikož byla nejvýznamnějším pramenem pro Biliánovou Svátkova sbírka pražských pověstí, uvádíme ji na prvním místě. Část pověstí je doplněna krátkým komentářem zohledňujícím charakter recepce textu a jeho případné odlišnosti.

U každé pověsti je v první řadě uvedeno číselné označení pověsti dle naší improvizované systematiky uvedené v kapitole 5.6.1., dále název pověsti v díle Biliánové spojený s číslem stránky, na které text začíná. V kulatých závorkách je uveden název pověsti ve Svátkově sbírce společně se stranou.

Pro paginaci pověstí Biliánové používáme vydání sbírky „*Z tajů pražských pověstí II.*“ (Praha 1905) a „*Pražské pověsti*“ (Praha 1995), pro Svátkovy pověsti paginaci vydání sbírky „*Pražské pověsti a legendy*“ (Praha 1997)

Josef Svátek: Pražské pověsti a legendy, Praha 1883.

Biliánová převzala celkem 27 pověstí.

A1 f - Svatý Václav na Vyšehradě, str. 1 (Socha sv. Václava, str. 16)

Pověst převzata takřka doslovně. Biliánová upozorňuje jen na dvojí možnost lokalizace spícího vojska: Blaník či Vyšehrad.

A4 a1, a2 - Čertův sloup, str. 18 (Čertův sloup na Vyšehradě, str. 44)

Svátek u a2 uvádí že žena byla děblem posedlá, nikoliv propadlá jeho moci.

A4 a3 - (Smlouva s děblem, str. 46)

A5 - Záhrobní kočár na Vyšehradě, str. 27 (Strašidlo mlynáře na Novém městě, str. 149)

Biliánová sama uvádí původ pověsti ze Svátkovy sbírky a rozdílnou interpretaci pověsti.

A11 - Čert při stavbě vyšehradského kostela, str. 51 (Děbel při stavbě chrámu Vyšehradského, str. 44)

A12 Vratislavovy kameny v základech kostela, str. 56 (Založení chrámu vyšehradského, str. 40)

Biliánová dodává, že *„Vyšehradský kostel má prý sv. Petr ze všech svých kostelů na světě nejradši – ovšem po kostele římském – a to proto, že vystavěn jest – vlastně byl – podle vzoru.“*

A13 - Malá pečeť kapituly vyšehradské, str. 58 (Sv. Petr a kníže Fridrich, str. 41)

A14 a1,a3 - Rakev sv. Longina, str. 60 (Hrob sv. Longina, str. 42)

A15 a1 - Dešťová Panna Maria na Vyšehradě, str. 65 (Zázračný obraz na Vyšehradě, str. 42)

A21 - Libušiny zahrady, str. 78 a1 (Libušina zahrada na Vyšehradě, str. 35), a5 (Libušina lázeň u Jezerky, str. 34)

A22 a1 - Libušina lázeň, str. 81 (Libušina lázeň na skále vyšehradské, str. 85)

A23a,d Libušiny poklady, str. 84 (Poklad kněžny Libuše, str. 33).

Biliánová přidává kouzelnou žabičku, kterou převzala z Košnáře.

A24 a1 - Lvi ve skále vyšehradské, str. 87 (Strážce Libušina pokladu, str. 34)

A25 a1 - Kamenný stolec Přemyslovců, str. 89 (Kamenný stolec vévodů českých, str. 32)

A26 a2 - Zlatá kolébka a lože Libušino, str. 91 (Zlaté lože Libušino, str. 36)

A28 - Bivoj s kancem, str. 96 (Silný Bivoj, str.36)

A29 a - Horymír se Šemíkem, str. 99 (Horymírovův skok, str. 37)

A37 - Bezhlavý Francouz na hradišti, str. 123 (Strašidlo Francouze na Vyšehradě, str. 152)

Biliánová uvádí jiný způsob vysvobození.

A38 - Černý pes na hradišti, str. 124 (Strašidlo Francouze na Vyšehradě, str. 152)

B7a - Zkamenělá pasačka, str. 12 (Zkamenělé pasačky, str. 159).

Biliánová přidala motiv skalních duchů.

B8 - U oltáře, str. 16 (Oltář ve Vltavě pod Vyšehradem, str. 43).

Biliánová přidala motiv nohy a utopené procesí.

B22a - U pěti králů, str. 47 (Dům u „pěti králů“, str. 7).

Biliánová zpřesňuje Svátkovo podání dovětkem, že je převzato z Hájkovy Kroniky.

B64 a1, a2 - O pohanském sloupu ve Slupech, str. 142 (Sloup ve Slupech, str. 68)

B72 - Praporce v Emauzích, str. 169 (Prapory v kostele emauzkém, str. 89)

B73 d1 - Poklad v Emauzích, str. 171 (Poklad pod křížem, str. 161)

B77 - Čert za kuchaře v Emauzích, str. 189 (Čert co kuchař v klášteře emauzkém, str. 100)

B78 a - O stavbě kostela sv. Trojice, str. 195 (Kostel nejsv. Trojice v Podskalí, str. 77)

B96 a,b - O prameni sv. Václava, str. 255 (Pramen sv. Václava, str. 13)

C1b - Vidění na Staroměstské mostecké věži, str. 9 (Kachny na věži mostní, str. 112)

C7 - Zakletá purkmistrova dcera, str. 24 (Dům u křížku, str. 132)

C13 - O soše Panny Marie, str. 54 (Socha Panny Marie na radnici, str. 96)

D1 - O soše sv. Jana z domu pana Vunšvice (Socha sv. Jana Nep. na skalce, str. 91)

D2 - O soše sv. Jana u Kamenného mostu (Poklad na pražském mostě, str. 117)

D4a - O místě, odkud byl sv. Jan schozen do řeky (Strážní budka na mostě, str. 112)

D4b - - II - (Stavitel kamenného mostu, str. 104)

Julius Košnář: Staropražské pověsti a legendy, Praha 1992

Biliánová převzala dvojici pověstí z Košnářova díla „Pět legend ze straé Prahy“. Pro paginaci Košnářova díla používáme souborné vydání jeho pověstí z roku 1992.

C22 - O zázracích sv. Anežky, str. 80 (Vidění blahoslavené Anežky, str. 165)

C23 - Jesličky od svaté Anežky, str. 81 (Jesličky v klášteře blahoslavené Anežky, str. 169)

5.5.3. Identifikace informátorů ve sbírce pražských pověstí Popelky

Biliánové

Otázka autenticity pražských pověstí Popelky Biliánové je neodmyslitelně spjata s otázkou identifikace informátorů, od kterých autorka své texty získala.

U velké většiny svých pověstí Biliánová své informátory nejmenuje. Forma, v jaké svoji sbírku pražských pověstí vydala, to ostatně ani nevyžadovala; práce „*Z tajů pražských pověstí*“ nebylo vydavatelem koncipována jako sbírka autentických folklorních textů, ani jako odbornou etnografickou studii, ale jako komerční levné sešitkové vydání zábavných, napůl strašidelných a napůl úsměvných příběhů ze staré Prahy, literatura určená primárně pro pobavení lidového čtenáře, kterému byla určena velká část produkce Körbrova nakladatelství – publika, které si žádalo poutavý a pitoreskní příběh, nikoliv přesné údaje o tom, kdo daný příběh prožil. Biliánová na druhou stranu věnovala sběru pověstí poměrně značnou část svého života (více viz kapitola 5.4.2) a je pravděpodobné, že si své terénní záznamy vedla s velkou pečlivostí.

Pokud přihlédneme k faktu, že ačkoliv si Biliánová pravděpodobně podrobné záznamy o jednotlivých informátorech a lokalitách vedla, ale ve výsledné podobě textů, tyto informace vypustila, pochopíme absenci podrobných informací v textu pověstí. K neuveřejnění konkrétních jmen informátorů mohla Biliánovou vést jak nakladatelská politika Körberova vydavatelství, tak zřejmě i ohledy na ještě žijící osoby; konkrétně jmenovala pravděpodobně pouze informátory již mrtvé či ty, kteří se zveřejněním svého jména souhlasili.¹⁵⁵

Informátoři jsou v textech Biliánové většinou spíše naznačeni; cílem jejich charakteristiky je spíše navození atmosféry místa a děje, kde se děj odehrává (zda-li jde o chudou rodinu, prodavače, vojáka), popřípadě

¹⁵⁵ - Tak např. ve své nikdy neotištěná humorce „*Jak řezník napálil kostelníka*“ (LA PNP, rkp. b.d.) si Biliánové na okraj textu tužkou poznamenala i jména protagonistů, michelského řezníka Kružiny a kostelníka Nedbala, ale v samotném textu je charakterizuje pouze jejich povoláním.

naznačení nevíru v děj a jeho zlehčení naznačením stáří, venkovského původu či nižšího vzdělání informátora.

Obvyklým územ autorky je charakterizovat informátora velmi obecně, většinou naznačením jeho pohlaví a povolání, obyčejně spojeného s přibližnou datací doby, kdy se zmíněná narace odehrála: „*Jinak vypravovala stará občanka vyšehradská...*“¹⁵⁶, „*Jednou hlídal tu starý zahradník dozrávající víno.*“¹⁵⁷, „*Zrovna asi tak před sto lety žila na Vyšehradě velmi nábožná a bohabojná paní.*“, „*Asi před čtyřiceti lety pokoušel se o tento poklad jeden voják.*“¹⁵⁸, „*Ze starších kostelníků vidali jí všichni.*“¹⁵⁹, „*Před lety bydlel na Křížovnickém náměstí kožišník.*“¹⁶⁰

Tento typ údajů je ale spíše výjimkou; u drtivé většiny pověstí je běžnější daleko obecnější úvod, kde se v obecné rovině mluví o „starých lidech“, „pamětnících“: „*Mnozí z Vyšehradských vypravují.*“¹⁶¹ „*Na hradišti vyšehradském podivný zjev kvočny zachoval se v pověstech u starších pamětníků*“¹⁶², „*Zemřel blbý, jsa již výrostkem, a to za paměti žijících dosud lidí.*“¹⁶³, nebo kde je uveden generalizovaný časový údaj typu: „*Byl jednou asi před dvaceti lety krásný den pozdního léta a neděle.*“¹⁶⁴, „*Zmíněný sladák byl na Slovanech v pivovaře asi před dvacíti lety – tedy tak někdy kolem roku 1880...*“, či „*Tak tomu bylo „Na ztracené vartě“ ještě za pamětných dob*“¹⁶⁵

Velmi obecný časový údaj: „*Před sto asi léty...*“¹⁶⁶, který se v textech objevuje velice často, svojí frekvencí výskytu naznačuje, že jeho použití bylo diktováno spíše literárními konvencemi - jde spíše jen o vhodně znějící úvodní formulí, podobnou standartizovaným úvodním formulím pohádek. Podobně i některá přesná označení informátorů konkrétními jmény (jako např. Launka a Bajón) nemusí nutně pocházet přímo z terénních záznamů –

¹⁵⁶ - BILIÁNOVÁ 1905, str. 3.

¹⁵⁷ - Cit. d., str. 4.

¹⁵⁸ - Cit. d., str. 43.

¹⁵⁹ - Cit. d., str. 70.

¹⁶⁰ - BILIÁNOVÁ 1995, str. 9.

¹⁶¹ - BILIÁNOVÁ 1905, str. 71.

¹⁶² - Cit. d., str. 170.

¹⁶³ - Cit. d., str. 74.

¹⁶⁴ - Cit. d., str. 159.

¹⁶⁵ - Cit. d., str. 146.

¹⁶⁶ - Cit. d., str. 70.

spisovatelka si mohla podobně „rázovitá“ jména k určitým postavám prostě přimyslet. Podobně románově konvenčně působí i tvrzení typu: „*Poslední vražda „Na ztracené vartě“ spáchána byla na důstojníku, jehož dal zavraždit zde otec milenky důstojníkovy proto, aby odklidil ho z cesty dívčiny, neboť chtěl, aby si vzala bohatého kupce.*“¹⁶⁷

V některých případech bývá údaj o informátorovi zpřesněn i lokalitou a udáním doby, kde se rozhovor s informátorem pravděpodobně odehrál. Tento fakt je ale také spíše výjimkou: „*Asi před desíti lety byla v chudobinci u sv. Bartoloměje stará, asi osmdesátiletá babka, prý vyšehradská rodačka. Ta vyprávěla...*“¹⁶⁸

Kromě těchto obecných údajů o informátorech obsahuje sbírka Biliánové i údaje přesnější, včetně konkrétních jmen. Tato jména informátorů jsou, vedle nepřímým důkazů o autorčiných sběrech v terénu (většinou založených na tvrzení Biliánové nebo nakladatele) a část dochovaných terénních poznámek Biliánové (které nalezneme v Příloze), jedinými doklady autorčiných terénních sběrů.

Následující rekonstruovaný seznam těchto informátorů je seřazený abecedně:

1) **Bratršovský**

„*Znala jsem také ještě mnoho starých obyvatel Vyšehradu, kteří pamatovali Vyšehrad ještě před rokem 1842, než provedena byla na hradišti poslední pronikavá změna pourchu zemského výstavbou Dolní brány, průkopem nynější silnice a zazdění brány Jeruzalémské, jakož i zápisem. Redaktor Bratršovský, který sám svého času Vyšehrad studoval, a starý vyšehradský patricij Pohan znal na Vyšehradě každý kout a kámen, znal Vyšehrad ještě před rokem 1842, vlezl i do kapitulní chodby, kteráž byla pod presbyteří kostela. Jsouc obecním starším samostatné tehdy obce vyšehradské, znal skorem z paměti i obsah městských knih ještě z Horního města. Když byl Vyšehrad připojen k Praze – plakal.*“¹⁶⁹

¹⁶⁷ - Cit. d., str. 149.

¹⁶⁸ - BILIÁNOVÁ 1905., str. 160.

¹⁶⁹ - BILIÁNOVÁ: *K vykopávkám na Vyšehradě*. Rkp., ndt., LA PNP.

2) Čermák

Pravděpodobný autor podání o lebkách A3 a dalších textů; ve vlastním textu pověstí se jeho jméno nedozvíme.

Jeho přesnou identifikaci ale nalezneme v jednom z novinových článků, kde se nalézá jméno „starého vyšehradského hrobníka Čermáka, který tak tak často a rád hovořil o kamenných rakvích na Vyšehradě“.¹⁷⁰

3) Hochová

„Nebožka paní Hochová vídala prý pod zmíněnou třešni hořeti bílá a modrá světýlka, kopávala tam a velmi často nalézala malé, stříbrné penízky.“¹⁷¹

4) Holý

„Vyšehradský občan (p. Holý) sestoupil před nějakým časem do sklepů v domě ještě s jinými.“¹⁷²

5) Jahodová

„U zvonice r. 1903 zbořené opatrovala si hrob vyšehradská kožešnice Jahodová.“¹⁷³

6) Kommová

„Stará vyšehradská přívoznice Kommová (zemřela roku 1905, mající přes 80 let života), věřila na jiného Šemíka, a ten byl – hnědý!“¹⁷⁴

7) Nygrýnová

„V dobré paměti je zejména dušičková mše svatá, kteréž přítomna byla vyšehradská měšťanka pí. Nygrýnová někdy na počátku minulého století.“¹⁷⁵

¹⁷⁰ - BILÍANOVÁ, P.: O kamenných rakvích na Vyšehradě. In: *Národní politika*, 14. 3. 1935.

¹⁷¹ - BILÍANOVÁ 1905, str.

¹⁷² - Cit. d., str. 51.

¹⁷³ - Cit. d., str. 46.

¹⁷⁴ - Cit. d., str. 104.

¹⁷⁵ - Cit. d., str. 71.

„Nejčastěji slyšela prý tuto půlnoční mši svatou paní Nygrýnová, jejíž zahrada byla v sousedství. A paní Nygrýnová znala prý už i dni, kdy sloužena byla.“¹⁷⁶

„Majetníci tohoto domu byla zmíněná již paní Nygrýnová, kteráž „z míry citlivá a vidoucí byla na zjevení rozličná.“¹⁷⁷

8) Pohan

„Zajímavé, že rodina Pohanovic jest takorča živou kronikou starého Vyšehradu, ale o pověsti ve vlastním domě neví. Tato pověst byla prý však zapsána ve psané knize vyšehradských příběhův a vědí o ní jiní ještě pamětníci.“¹⁷⁸

„Znala jsem také ještě mnoho starých obyvatel Vyšehradu, kteří pamatovali Vyšehrad ještě před rokem 1842, než provedena byla na hradišti poslední pronikavá změna povrchu zemského výstavbou Dolní brány, průkopem nynější silnice a zazděním brány Jeruzalémské, jakož i zápisem. Redaktor Bratršovský, který sám svého času Vyšehrad studoval, a starý vyšehradský patricij Pohan znal na Vyšehradě každý kout a kámen, znal Vyšehrad ještě před rokem 1842, vlezl i do kapitulní chodb, kteráž byla pod presbyterii kostela. Jsouc obecním starším samostatné tehdy obce vyšehradské, znal skorem z paměti i obsah městských knih ještě z Horního města. Když byl Vyšehrad připojen k Praze – plakal.“¹⁷⁹

„...Marné byly poptávky u nejstarších obyvatel Vyšehradu před 40 lety. Jen starý patricij vyšehradský – jehož rod nepřetržitě sídlil na Vyšehradě od XV. století, pan Josef Pohan – vyprávěl, co zde prováděli jako kluci...“¹⁸⁰

¹⁷⁶ - BILIÁNOVÁ 1905, str. 127.

¹⁷⁷ - Cit. d., str. 142.

¹⁷⁸ - BILIÁNOVÁ 1905, str. 95 – 96.

¹⁷⁹ - BILIÁNOVÁ: *K vykopávkám na Vyšehradě*. Rkp., ndt., LA PNP.

¹⁸⁰ - BILIÁNOVÁ, P.: Jeruzalémská brána na Vyšehradě. In: *Zprávy z farnosti na Vyšehradě*, květen 1925.

„Jiný vyšehradský občan (starý pan Pohan) dostal se do neznámé teď chodby..“¹⁸¹

„V Šítkovských mlýnech se narodila choť pana Pohana.“¹⁸² - Žena pana Pohana byla patrně zdrojem informací o pověstech o záhrobním kočáře s mlynářem, Loupežníka na Bělohradě a pověstí o Šítkovských mlýnech.

9) Viktora

Jeho osobnost, pravděpodobně dobově populární postava starého vorařského Podskalí, je podrobněji popsána v črtě „Plavec Viktora.“¹⁸³ Kromě zajímavých ukázek dobové místní mluvy nezapře ani tato svou povahou spíše humoristická povídka jisté numinózní rysy (podivná smrt Viktory).

„Zajímavá při této události jest, že pisatelka těchto řádků dověděla se o zjevení bílé paní zmíněnému plavci týden před jeho smrtí.“¹⁸⁴

„Tchyně plavce Viktory viděla prý jednou na dvoře zlatou kvočnu se zlatými kuřaty.“¹⁸⁵

¹⁸¹ - BILIÁNOVÁ 1905, str. 185.

¹⁸² - BILIÁNOVÁ, P.: Šítkovské báje. In: *Národní listy*, 3.4. 1929.

¹⁸³ - BILIÁNOVÁ 1904.

¹⁸⁴ - Cit. d., str. 104.

¹⁸⁵ - Str. 104.

Závěr

Po identifikaci části informátorů Popelky Biliánové, spojeném s nashromážděním nepřímých důkazů o autenticitě jejích terénních sběrů v kapitole 5.4.1. a 5.4.2. společně se soupisem terénních poznámek, uvedeným v Příloze, jsme přesvědčeni, že minimálně část textů obsažených ve sbírkách Popelky Biliánové je autentickým výsledkem jejích terénních sběrů a syžetovým, nikoliv doslovným více méně přesným záznamem dobového lokálního městského folklóru natolik, že můžeme souhlasit s tvrzeními Miloše Pulce: *„Vše, co jsme právě pověděli, vesměs potvrzuje, že v určité části pověstí ze sbírky Popelky Biliánové máme více či méně věrný ohlas lidové tradice, jak žila na Vyšehradě a v Podskalí na prahu našeho století. Sbírkou „Z tajů pražských pověstí“ nabývá tak zvláštního významu. Můžeme se jí orientovat a používat jejích textů k zjišťování situace lidové tradice určité památné části našeho města před šedesáti i více lety. Popelka Biliánová nám zachytila poslední stadium místních pověstí, Vyšehrad a Podskalí, rozbujelé vyprávění o strašidlech, pokladech a nadpřirozených jevech, svět pověr, jimž se přestávalo rychle věřit, a vyprávění, jež zanikala často překotně s domky, k nimž se vázala. Je to široké plátno, toliko o málo méně jen deskriptivní, než bychom si mohli přát.“*¹⁸⁶

Či snad můžeme dát slovo jinému autoru publikujícímu u stejného Kórberova nakladatelství jako Biliánová, Karlu Ladislavu Kuklovi, tvůrci jiného typu podivné, šerosvitné, bizarní *„Podzemní Prahy“*. Tedy autor alternativního obrazu Prahy, stejně temného a pitoreskního jako Praha plná duchů a strašidel Popelky Biliánové, který své dílo charakterizuje způsobem, který bychom mohli aplikovat i na sbírku Biliánové: *„Tato kniha je dnes vydávána jako dílo, které v nejširší možné míře shrnuje folklórní slovesnost týkající se pražského podzemí. Obě tyto rázovitě ilustrované i psané knihy rozmarných, smutných i veselých pražských tajností uchvacují svým zvláštním prostředím, v němž odhalen závoj z četných, i rozeným Pražanům do té doby nepoznaných záhad Velké Prahy.“*¹⁸⁷

¹⁸⁶ - PULEC 1964, str. 144.

¹⁸⁷ - KUKLA, K. L.: *Podzemní Praha*. Praha 1920.

5.6. Pražské pověsti Popelky Biliánové jako doklad dobové mentality.

Fenomén dobového nacionalismu a historismu.

V předcházejících kapitolách jsme analyzovali pražské pověsti ze sbírek Popelky Biliánové a ukázali jsme si, že tyto sbírky rozhodně netvoří souvislý celek, ale spíše neuspořádanou jednotu, spojenou pouze lokalitou, ve které se jejich děj odehrává – obsahují tedy jednak pověsti převzaté z literatury, jednak ty nasbírané v terénu. Na stranách následujících se pokusíme analyzovat důvody, které vedly Biliánovou ke sběru pražských pověstí, příčiny, proč pověsti vydala v podobě, v jaké byly nakonec vydány, i způsoby, jakými pověsti interpretovala. Osobnost a sbírka pražských pověstí Popelky Biliánová nám bude pouze příkladem všeobecné tendence semiodborného pohledu na dobově chápanou lidovou kulturu v 2. polovině 19. století.¹⁸⁸

V první řadě je třeba zmínit autorčinu sentimentalitu. Dobová vlna historismu 19. století zapříčinila obrovskou vlnu zájmu o historii českého národa, koncentrující se na několika vybraných obdobích, které byly patřičně hodnotově – pozitivně či negativně – označeny a které byly aktualizovány v závislosti na dobové politické a kulturní situaci (husitství, slavná doba „Otce vlasti“ Karla IV., pobělohorské „Temno“).¹⁸⁹ Dobový historismus, ve své podstatě anachronismus, se výrazně projevoval především zájmem o konkrétní stavební památky, čehož jsou dokladem jak vlny mockerovského a krannerovského architektonického purismu, tak i historizující architektonické slohy. V samotné Praze se tento zájem

¹⁸⁸ - Tento pohled sumarizoval mimo jiné např. BUDIL 2002, str. 175 - 176: „(V 19. století – pozn. P.J.) plnilo etnografické a antropologické bádání důležitou společenskou a politickou objednávku: shromáždit důkazy o národní svěbytnosti a specifčnosti určitých etnik a tím ospravedlnit jejich politické nároky na národní stát. V lidových zvycích rurálních populací, ve kterých se údajně udržovaly poslední zbytky předkřesťanské tradice, byly hledány autentické kořeny a základy národního života. Zrodil se pojem „národní kultury“, který v návaznosti na Rousseauovu a Herderovu filozofii měl vystihovat autentické bytí národní existence, jež k nám promlouvá lyricky poetickým hlasem prostřednictvím lidové a pohanské slovesnosti. Nacionalistické hnutí devatenáctého století pochopilo takto vymezenou národní kulturu jako revitalizační nástroj, který symbolicky zaštitil konstituování národního státu. Národ, společný jazyk a „lidová“ poezie se staly „svatou Trojicí“ nacionalistického dogmatu. Romantický koncept autentického bytí lidské existence, který se zrcadlí v národní kultuře, poskytl na prahu moderní doby sekularizovanou symbolickou základnu pro zřízení národního státu.“

¹⁸⁹ - O dobovém historismu a konstruování českých historických národních mýtů viz RAK 1994 a MACURA 1995 a 1998.

koncentroval kromě monumentálních staveb jako katedrála sv. Víta jak na zachování památek drobnějších, tak i celých architektonických celků. Oproti tomuto ve své podstatě romantizujícímu, estetickému hnutí stál v opozici fakt probíhající asanace Prahy, vedený osvícenecky racionální motivací zlepšení hygienické a dopravní situace rozrůstajícího se města. Došlo ke střetu dvou myšlenkových koncepcí, ve kterém se srazily dvě hlavní duchovní orientace pozdního 19. století, tedy romantická záliba v minulosti a historii, představovaná personou historika a umělce, a racionalizující víra v budoucnost, pokrok a technický vzestup, nejlépe představovaná osobou inženýra a vědce. V souvislosti s celkovým rozvojem Prahy se proti plánované asanaci Starého města a Josefova se zvedla vlna odporu intelektuálů v čele s bratry Mrštíky. Podobný osud, tedy asanace, čekal jak Vyšehrad, kde byl na přelomu století proražen tunel pro silnici a likvidovány části staré zástavby a fortifikace, tak i Podskalí, kde drobné domy dřevařů a vorařů ustoupily velkým činžovním domům a prostorným třídám s elektrickou dráhou. Blížící se asanaci vnímala Biliánová dosti dramaticky a podvědomě ji spojovala i s národnostním bojem.¹⁹⁰

Asanace se sice vyhnula samotnému centru Vyšehradu, ale zahrnula prakticky celé Podskalí, které už v té době žilo v kolektivní imaginaci Pražanů jako cosi svérázného, atypického, jako jakési bizarní „město ve městě“ se zvláštní, polovenkovskou a poloměstskou mluvou, převážně díky drobným prózám a črtám ze života Ignáta Hermanna. Významný vliv na vnímání Podskalí a podobných pro běžného Pražana exotických částí Prahy (vedle Podskalí například i Josefova, Žižkova a Židovských pecí) měla mimo jiné i produkce dobových populárně zaměřených nakladatelství, specializující se na vydávání prací s tematikou staré nebo „dobové“ Prahy. Z produkce Körberova nakladatelství, specializovaného na nenáročného čtenáře, můžeme zmínit například nenáročnou sentimentální kalendářovou literaturu, pitoreskní romány z pražského podsvětí Karla Ladislava Kukly¹⁹¹ s lákavými názvy jako „Noční Prahou“, „Podzemní Praha“, „Město

¹⁹⁰ - „Staré podání lidu v prorocké předpovědi praví, že dolehnou na zemi českou veliké bědy a hrůzy válečné, při nichž nepřítel naší odvěci usilovati budou o naprosté vyhubení všeho národa českého (Jest tomu – ovšem nekrvavě – již i teď).“ BILIÁNOVÁ 1905, str. 6.

¹⁹¹ - Např. KUKLA 1920.

zatracenců“, „Pražské bahno“, či pravidelně vycházející periodikum popisují tento druh staropražského koloritu, „*Praha ve dne v noci*“. Biliánová, která se na Vyšehrad přestěhovala okolo roku 1895, tedy těsně před zahájením asanace obou pražských čtvrtí, byla velice brzy s realitou asanace konfrontována. Biliánová, jejíž „...láskou byl především památný Vyšehrad, jeho legendární a historická minulost, a pak lidová čtvrť na jeho úpatí, dávné Podskalí se svým svérázným náručím dřevařů a vorařů, který byl neprávem pokládán za jednu z nejméně narušených složek pražského folklóru“¹⁹², se záhy setkala s faktem likvidace starobylých domků, odkud čerpala náměty pro své drobné prózy a kde později sbírala pražské pověsti. Seznámena jak s pro každého národně uvědomělého Čecha její doby posvátným Vyšehradem, tak i netypickým Podskalím, rozhodla se autorka zachytit mizející svět alespoň *nepřímo*, pomocí příběhů, narací, které byly s likvidovanými domy spojeny, a které by tak byly jedinými doklady o jejich dávných obyvatelích a o jejich minulé existenci. Pověsti chápala Biliánová zřejmě jako jakýsi doplněk k jednotlivým stavebním památkám, doplněk, který lze na rozdíl od staveb uchovat a konzervovat, jakou neoddělitelný doplněk jejich *genia loci*, který přetrvává, i když konkrétní stavební památka zanikne.¹⁹³ Svědčí o tom alespoň jednotlivé úryvky z jejich próz i forma, jak je koncipovala – v jejich raných novinových článcích, ale i některých pražských pověstech, má zřetelnou prioritu popis historie dané lokality, tj. popis původního vzhledu a majitelů domu, jeho stavební úpravy, apod. *před vlastní pověstí*. Evidentní je snaha Biliánové zachovat o mizející památce co největší množství informací, než bude nadobro zničena. Pokud se o domě nedají zjistit informace v písemných pramenech, nastupuje na řadu sběr místních pověstí – a nebo – amatérská archeologie: „*Vyšehrad bude prozkoumán, abychom zvěděli, co zde bylo, býti má a býti může. Vyšehrad*

¹⁹² - KREJČÍ 1971, str. 15.

¹⁹³ - Obecný dojem z proměn Vyšehradu na konci 19. století shrnuje Krejčí slovy: „*Současně však Vyšehrad ztrácel i svou romantickou krásu. Rozrůstající se Praha porušovala jeho hrdou samotu, nové budovy, které začaly obklopovat úpatí Vyšehradské skály, i novogotický chrám na jejím vrcholu zmenšovaly její rozměry. Když se pak začalo uvažovat o nové komunikaci, která by překonala překážku skalního výběžku mezi Prahou a jejími perifériemi, Praha se bouřila. Po prudkých debatách byl problém kompromisně rozřešen tunelem.. vyšehradská scenérie zůstala v hlavních rysech zachována, avšak provrtaná skála, jejímž středem drnčí tramvaj, je již něčím podstatně jiným než romantický útes, který za zvuků lesních rohů obeplouvaly čluny.*“
KREJČÍ 1981, str. 37.

*má totiž nemnoho památek zevních - vše pod povrchem zemským.*¹⁹⁴ Biliánová tak například existenci domnělé pohanské svatyně u Botiče v lokalitě na Hrobce, nejasně zmiňované v Hájkově kronice, tak dokládá nejen místními názvy („Na Hrobce“ a „Na slupech“) tak i nálezy kosterních pozůstatků při stavbě místní železnice, zničenými železničními zřízenci.¹⁹⁵ Podobně mluví o její přímé participaci na výzkumech úryvek:

*„Právě také jest nyní dobouřán dům Dubových naproti starému pivovaru, jenž stával pod kostelem svaté Alžběty. O domě šla pověst, že tu byli psáři, kat, ras a mnohé jiné. Ve sklepě byl zazděn kámen s nápisem a hlavou a opatřen byl kruhem. Pověst pravila, že na kamenu konány popravy a pod ním prý ukryt byl poklad. Také prý byl záklopkou skalní chodby, kteráž vedla na hradiště, ale nejspíše byl to asi náhrobní kámen z kostela. Kopali jsme tam, ale nic jsme nenalezli. Někdo pokladu lačným zřejmě tajně jej vyzdvihl a odstranil.“*¹⁹⁶ Archeologie ale primárně slouží samozřejmě ničemu jinému než podpoře české národní myšlenky: *„Nejnovější archeologické výzkumy dokázaly, že všechny žárové (popelníkové) hroby u nás patří plemeni slovanskému, tedy českému.“*¹⁹⁷

Dalším, u Biliánové ještě výraznějším motivem pro sběr pražských pověstí byl autorčin na svou dobu velice vypjatý nacionalismus. Ačkoliv *„nacionalismus byl ve druhé polovině 19. století výraznější složkou života člověka ve srovnání s naší aktuální potřebou hovořit spíše o principech občanských než národních“*¹⁹⁸, představovala Biliánová ve své době jistý anachronismus. Její „národní obětiny“ a horlení pro slovanský dávnověk, stejně jako vybízení k národnostnímu boji, působilo v době vlády mladočechů v říšské radě, v době po vídeňských punktacích, kdy už byl český politický a hospodářský živel plně konstituován, poněkud anachronicky, vhodný spíše do období před rokem 1848. Autorka se svým způsobem snažila obohatit v její době již nedostačující národní mýtus Vyšehradu, ohrožený kritikou Rukopisů, na kterých byla jeho věhlas postaven (a podporován - kromě prvních českých kronik a sekundárních děl

¹⁹⁴ - BILIÁNOVÁ: *K vykopávkám na Vyšehradě*. Rkp., ndt., LA PNP.

¹⁹⁵ - BILIÁNOVÁ 1930.

¹⁹⁶ - BILIÁNOVÁ 1904, str. 87.

¹⁹⁷ - Cit. d. 1900.

¹⁹⁸ - BROUČEK 1996, str. 7.

podporujících jeho mýtus, jako třeba symfonických básní (Vyšehrad) a oper (Libuše) Bedřicha Smetany). Pro Biliánovou, pravou vlastenku, vycházející z tradiční české nacionální historiografie, žačku archeologa Josefa Ladislava Píče, jednoho z největších obhájců pravosti Rukopisů, byly právě tyto Rukopisy, lidová autenticita „starých pověstí českých“ a celý komplex dobových symbolů na nich postavených, posvátnou a nedotknutelnou záležitostí. Autorka byla dobrým příkladem dobové mentality lidí, kteří byli s touto symbolikou neoddělitelně spjati a kterým národní myšlenka zcela splývala s těmito prvky, doby, kdy sice „... *kriticismus moderní historiografie oťrásl vírou v autentičnost dávných pověstí*“, ale kdy „*Libušina věštba žila dále v tradici jako svědectví dávné velikosti a záruka slavné budoucnosti nejen města, ale celého národa.*“¹⁹⁹ V reakci na kritické ohrožení této symboliky kritikou Rukopisů, ale i znovuaktualizovanou Dobnerovou kritikou Hájkovy kroniky, začala Biliánová jednat. Svým sběrem pražských pověstí právě na Vyšehradě, místě pro dobové vlastence nejposvátnějším, *axis mundi* staročeského národního světa, spjatém se samotným vznikem českého národa, si podvědomě přála podpořit, či minimálně nahradit jeden, dobovou vědou ohrožený mýtus – tedy mýtus Vyšehradu založený na Rukopisech - mýtem jiným, pravdivějším - skutečně autentickými lokálními naracemi z Vyšehradu. Snažila se najít v místním lidu ústně tradované látky, pocházející až z dob slovanského dávnověku, které by Rukopisy, popřípadě význam Vyšehradu podpořily – nebo alespoň definovaly mýtus nový.²⁰⁰ Biliánová je proto dalším dokladem obecného faktu konce 19. století, dle kterého „*nacionální myšlení nemohlo proto minout oblast, které ve stručnosti říkáme národopis, to znamená zájem o kulturu a sociální život všedního dne lidí, kteří určitý národ tvoří.*“²⁰¹

Biliánová, jejíž historicko-nacionální vědomí formovali jak zakladatelé české historiografie Palacký, Šafařík a Tomek, a která byla vášnivou obhájkyní pravosti Rukopisů (vlivem již zmíněného archeologa Josefa Ladislava Píče) tedy doufala obohatit tento „Mýtus Vyšehradu“ pravými

¹⁹⁹ - KREJČÍ 1981, str. 13.

²⁰⁰ - O „Vyšehradském mýtu“ a jeho genezi viz KREJČÍ 1981, str. 13 – 37. O podílu Biliánové se ale nezmiňuje a „Vyšehradský mýtus“ akcentuje pouze obecně – podílem dobových kronikářů a literárních motivy na jeho vzniku (Mácha). Smetanův podíl na glorifikaci Vyšehradu glosuje RAK 1994.

²⁰¹ - BROUČEK 1996, str. 8.

místními látkami. V tomto poslání podpořit mýtus Vyšehradu, vybudovaný na starých pověstech a Rukopisech, Biliánová neuspěla²⁰², a je otázkou, byla-li si toho autorka vůbec vědoma. Vytvořila ale mýtus nový – její soubor vyšehradských látek, tedy minimálně jeho část, již stačila do kolektivní imaginace vstoupit. Ryze „národních“ látek, vycházejících z cyklu „starých pověstí českých“ nalezneme ve sbírkách Biliánové minimum a je otázkou, zda-li byly vůbec některé z nich zachyceny v terénu – daleko pravděpodobněji jde o látky převzaté přímo Biliánovou, nebo nepřímo, přes Svátka a Košnáře, z dobových kronik nebo literatury. Biliánová ve svých pověstech zachytila, jak jsme viděli již v předchozích kapitolách, z převážné části démonologické pověsti, pověrečné povídky, svou povahou tedy spíše individuální črty ze života než monumentální všenárodní, napůl mýtické látky. Další významnou část látek pak tvoří texty tématicky vycházející z barokních i pozdějších církevních legend – Biliánová v nich zachytila poslední stadium barokního Vyšehradu – Vyšehradu se zázračným obrazem Panny Marie Dešťové, kamennou rakví sv. Longina, svatým Petrem mrskačím knížete Fridricha a především Čertovým sloupem, „*podivnou relikvií, která svou popularitou po určitou dobu dokonce zastíňovala slávu Vyšehradu jako kolébky českých dějin.*“²⁰³ Tento obraz barokního Vyšehradu, složený z legendistických pověstí nebo přímo církevních legend, pocházejících ze 17. a 18. století, se odrazil v látkách sebraných Biliánovou daleko intenzivněji než vytoužený národní mýtus o prvopočátcích českého národa, o založení Vyšehradu a kněžně Libuši. Tyto „národní“ motivy jsou skutečně v některých pověstech obsaženy, ale pocházejí buďto z literární tradice (starých kronik nebo předchozích sbírek pražských pověstí), nebo jde (daleko častěji) o druhotnou kontaminaci původně prostých numinózních látek národním motivem. V pověstech Biliánové sledujeme až

²⁰² - „Vyšehradský mýtus“ ale v 19. století nezanikl a neomezil se pouze na Myslbekovu výzdobu Palackého mostu či další sekundární projevy - stále hraje v kolektivní imaginaci významnou roli. Svědčí o tom mimo jiné i dnešní zdůrazňování mýtické stránky Vyšehradu na oficiálních WWW stránkách Správy této Národní kulturní památky: „*VYŠEHRAD - skála nad řekou s temnou siluetou štíhlých věží - patří neodmyslitelně k pražské krajině. Tradice tohoto tajemného místa je spjata s pověstmi (...) Vyšehradské pověsti vysvětlující (!!!) a oslavující vznik a počátky přemyslovského státu povýšily toto území na jedno z nejpamátnějších míst českého národa*“ či pozornost pragensíi a průvodců Prahou, která mu je (přes jeho ne zas tak velký význam v českých dějinách) věnována.

²⁰³ - KREJČÍ 1981, str. 19.

půvabné proměny látek, při kterých se z anonymní bílé paní či přízraku stane, pravděpodobně vlivem školní výuky či tisku, kněžna Libuše²⁰⁴, z anonymního přízraku na koni (který byl původně navíc svatým Václavem) kníže Přemysl²⁰⁵ a z vodníkových obětí odpočívajících pod Vyšehradskou skálou mýtická armáda bojovníků, připravených vyrazit české zemi na pomoc, kdy jí bude nejhůře²⁰⁶ (a o jejíž velení se po zapomenutém Sv. Václavu demokraticky střídají Přemysl, Libuše, a mýtický český lev s dvanácti lvíčaty)²⁰⁷.

Můžeme proto konstatovat, že i v souboru pražských pověstí Popelky Biliánové jsou, přes veškerou snahu autorky vyzdvihnout národní motivy těchto pověstí a ojedinělé soliterně vystupující postavy z dobových kronik, „pravěké pověsti jen jakýmsi úvodem, mytologizujícím centrem jsou zázraky svatopetrské, ďábelský sloup a vyšehradská Madona dešťová.“²⁰⁸ Biliánová se ve svých pověstech neomezovala pouze na Vyšehrad. Zachovala nám celou řadu lokálních pověstí i z jiných částí Prahy - jako první např. pro Pražany objevila pověst o kamenné panence v Košířích, typicky místní pověst.²⁰⁹

Kromě archeologie, historiografie a „starých pověstí českých“ je u Biliánové velice znatelné ovlivnění dobovými pracemi v oboru mytologie. Vliv mytologických studií, vedených v duchu Ignáce Hanuše, Krolmuse či serióznějšího Máchala lze velmi dobře vysledovat ve fascinaci Biliánové etymologiemi, které mají (někdy jasně účelově) verifikovat místní pověsti jejich údajnou souvislostí s dávnou minulostí.²¹⁰ Pravdivé jádro pověsti o Šárce je tedy „dokázáno“ etymologií jejího jména od „staroslovanského“ slova „šarkán“ – drak (Šárka z Hájkovy pověsti je tedy dračice). Podobně názvy blízkých Dejvic (dle Biliánové původně Děvic) a Ořechovky (dle Biliánové místa chovu posvátného koně (Oře chov)²¹¹ mají dokazovat

²⁰⁴ - Pověst A18.

²⁰⁵ - Pověst B38.

²⁰⁶ - Pověst A1.

²⁰⁷ - Pověst A24.

²⁰⁸ - Cit. d., str. 21.

²⁰⁹ - BILIÁNOVÁ 1932.

²¹⁰ - Většinu prací, ve kterých používá etymologické komparace mající dokázat údajný praslovanský původ místních názvů, sepsala autorka již na přelomu 19. a 20. století, tedy v době, kdy současně sbírala i pražské pověsti, ale publikovala je většinou o dost později v různých dobových periodikách.

²¹¹ - BILIÁNOVÁ: Ořech a Krteň. In: *Národní politika*, 8.9. 1933. Uvedeno v Příloze.

autorčiny teorie o staroslovanském dívčím kultu. Místní název „Na čihadle“ romanticky autorka romanticky interpretuje nikoliv jako čihadlo na ptáky, ale jako pozůstatek strážního stanoviště při staré zemské stezce²¹², Petřín se podobným vlivem stává sídlem hromovládného boha Peruna, Perunovým Týnem: „Týn staroměstský sloužil obchodu a Týn petřínský hromovládnému Perunovi.“²¹³ Etymologie obsahují i jinak zajímavé stati „Ořech a Krteň“²¹⁴ a „Bílý kůň“²¹⁵. Druhá jmenovaná obsahuje navíc ale i ukázky autentického městského folklóru – lokálních pražských zvyků konce 19. století.²¹⁶ Hanušovské vlivy lze vysledovat i v etymologickém vysvětlení původu názvu Bába – jak v pražské pověsti o tomto vrchu, tak i jinde – v každém případě jde o v oblasti vznešeného uctívání staroslovanského božstva: „Kopce Velká a Malá masná bába, nazvány snad tak proto, že těmito jmény byly nazvány dvě zestárlé kněžky, které snad byly jedny z nejposlednějších vyznavaček našeho slovanského pohanského náboženství.“²¹⁷ Poněkud úsměvně působí samotnou Biliánovou ironicky komentovaná prostá místní pověst²¹⁸, tak i její krolmusovsky znějící tvrzení, dle kterého: „Pramáti země a všeho tvorstva, které byly dávány oběti ze zemských plodin, jistě bylo zasvěceno i pečivo – a památka na ně zachována jest asi v naší bábovce.“²¹⁹ Podobně z dnešního hlediska úsměvně gastronomicky orientován je i autorčin výklad o bohu Perunovi: „Perunovi byli obětováni lidské i zvířecí oběti, i chléb zadělávaný medem – tedy náš dnešní perník (peruník).“²²⁰

Fascinace mýtickým slovanským dávnověkem prostupuje jako červená nit prakticky celou tvorbu Popelky Biliánové. Tak například ve své nepřímé výzvě k zalesnění Vyšehradu konstruuje romantický obraz bájného slovanského dávnověku, který může být – alespoň v jejích představách – znovu částečně aktualizován: „Na Vyšehradě byl – a měl by býti znovu! – staroslovanský svatoháj za pohanských dob. Pod stromy, Slovanům

²¹² - BILIÁNOVÁ 1935.

²¹³ - BILIÁNOVÁ: Perunův Týn v Praze. In: *Národní politika*, 31.5.1933.

²¹⁴ - BILIÁNOVÁ 1933.

²¹⁵ - BILIÁNOVÁ 1905.

²¹⁶ - Tento pro problematiku městského folklóru nepochybně zajímavý článek podrobněji analyzovala

ŠTĚPÁNKOVÁ 1983.

²¹⁷ - BILIÁNOVÁ 1939.

²¹⁸ - Uvedena v Příloze.

²¹⁹ - BILIÁNOVÁ 1932.

²²⁰ - BILIÁNOVÁ: 1933.

posvátnými, stávaly sochy božstev předků našich. Ve svatoháji obětováno bylo nejen bohům, ale konány zde i sněmy zemské i volby knížat, kteří nastolováni zde byli na kamenný stolec knížecí.“²²¹ Autorčiny představy o zalesnění Vyšehradu nešetří konkrétními detaily – vybírá například konkrétní druhy stromů, které by zde měly stát, kterým přiřazuje nejen estetickou, ale i symbolickou hodnotu – každý z druhů stromů svojí barvou či souvislostmi poukazuje na určité období slovanských dějin. Tak zde má vyrůst, vedle vcelku očekávané „slovanské“ a „staročeské“ lípy, například i červený dub, který má symbolizovat „strom, napojený krví zabitých severských Slovanů“²²² – červená barva v tomto případě znamená prolitou slovanskou krev, dub, posvátný strom největšího nepřítele Slovanstva, Germánů, pak Němce napité jejich krví. Kult údajné slovanské lípy, oslavované i v názvu staroslovanského měsíce lipen, je ostatně dle Biliánové živý i dnes, i když natolik skrytě, že jej může odkrýt jen zkušený mytolog – třeba ve voskových svicích používaných v církevních katolických obřadech, který vyrábějí včely právě z lipového pylu.²²³

V některých prózách Biliánové dosahuje staroslovanská mytologizace vrcholu – jako např. v próze „Památka dušiček“ s podtitulem „Podáno v rouše bájeslovném pohanských předků“²²⁴, která je celá psána monumentální beletristickou formou ve stylu Jiráska či Kraszewského a přeplněná nezbytnými „staroslovanskými“ atributy, převzatými většinou z dobového venkovského prostředí (můra, kolduny, apod.).

Silnou tendenci k monumentalizaci lze také najít v obrazech z minulosti jejího milovaného Vyšehradu. Lze vysledovat sérii jistých stereotypních obrazů, které se v jejích prózách opakují – jde o posvátné místo (obvykle svatoháj), kněžky v bílých rouchách, posvátné tance, květinové oběti. Autorka někdy zarazí velmi přesnou, i když zcela fiktivní politicko-správní informaci: „U Libušiny studánky Jezerka na Vyšehradě konána byla bohoslužba ženských božstev – z župy pražské, vršovské a

²²¹ - BILIÁNOVÁ 1934.

²²² - Cit. d.

²²³ - BILIÁNOVÁ 1937.

²²⁴ - BILIÁNOVÁ 1898.

jílovské.“²²⁵ Podobně přesný je i její popis příchodu Čechů do vlasti: „Češi přišli s ranci na zádech, s malými dětmi a stády dobytka. Vpředu šel vojvoda Čech v kabátci hustém, po stranách rozstřiženém a kožešinou lemovaném, se širokými rukávy a beranící na hlavě a s vysokou holí v ruce. Na zádech nesl dlouhý ranec jako pytel, z něhož vystupovaly mu přes ramena hlavičky dědků, jež na plecích nesl“.²²⁶ Dalším z vrcholů autorčiny aktualizační anachronické mytologické snahy je pak zřejmě její článek „Družičky“²²⁷, ve kterém Biliánová odvozuje bílý šat současných družiček od barvy obřadního roucha staroslovanských kněžek, a v dětské hře z Berounska hledá stopy přechodového obřadu adeptek na statut staroslovanské kněžky.

Ačkoliv podobné výjevy působí na dnešního badatele úsměvně, naším cílem není rozhodně Biliánovou v tomto ohledu přehnaně ironizovat. Na názory v jejím díle obsažené se nedíváme z nadřazeného etického hlediska vědce shlížejícího na svého předchůdce, který se „mýlil“. Biliánová pracovala s informacemi a estetickými názory, které byly – stejně jako u ostatních badatelů její doby – produktem dobového chápání vědy. Sama Biliánová byla ve své době uznávána jako znalec staré Prahy, o čemž svědčí jak anonymní registry pověstí jí zasílané²²⁸, tak i dotazy, s kterými se na ní obracely jak jednotlivci, tak i úřady.²²⁹ Koneckonců, je zřejmé, že si absurditu a neaktuálnost, a z toho vyplývající vědeckou neudržitelnost svých názorů o pohanském dávnověku, částečně uvědomovala i Biliánová sama. Tuto dobu a nadšené ódy na ní vnímala – stejně jako mizející kouzlo

²²⁵ - BILIÁNOVÁ 1929.

²²⁶ - BILIÁNOVÁ: *O příchodu Čechů do vlasti naší*. Rukopis.

²²⁷ - BILIÁNOVÁ 1902.

²²⁸ „Anonymní dopis známého z Jílového-v reminiscenci feuilletonu z 2..9.1910 v *Národní Politice* "Nad zašlou osadou". Proroctví starého "Bergšvorny" z Jílového: "Žádný cizinec nenajde zlato v Jílovém, ale až bude České zemi nejhůře, pak jeden pobožný "bergšvorna" zase najde bohatý couk zlatý."..."A dokavad Matička Boží Karlovska povalena bude v prachu a ponížení, nebude doby té!.." Psal jeden čtenář a ctitel Váš V. "Odesláno 6.9.1910 Košíře/Koschih, rkp. LA PNP.

²²⁹ - List zasláný Městským úřadem v Žižkově v Království českém čís. j. 47596.: „Paní Popelce Biliánové.

Obci města Žižkova nabízen jest spolkem "Fototyp" na Pankráci kámen tzv. "Žižkův stůl". Ježto o kameni tomto není nám ničeho známo, obracíme se na Vás s uctívou žádostí dle usnesení městské rady ze dne 2/12 1919 o laskavé sdělení historických, případně i jiných dat o kameni tomto. Starosta. 9.12.1919." Rkp. LA PNP.

Dopis smíchovského architekta Dr. Tech. Ing. Arch. Antonína Neumanna z 22.5.1934: "Znám Vaši lásku ku starému Vyšehradu a velmi se mě dotklo ve Vašem dávném článku v *Nar. Politice*, v němž se zmiňujete o tom, proč žádný z architektů nezajímal se o úpravu Vyšehradu. Mám již několik let vypracovaný projekt úpravy vyšehradského plateau s monumentálním Slavínem a s pomníkem Libuše nad Vltavou, v klasické architektuře.

Jsem přesvědčen o Vaší veliké činnosti literární, že by Vás projekt, který byl vypracován jako ideová, vědecká práce jistě zajímal a proto přinesl bych Vám jej dle Vašeho přání některý den příštího týdne ukázati." Rkp., LA PNP.

podskalí ničeného asanací, především sentimentálně, esteticky – jako únik z neutěšené reality moderní doby do napůl pohádkové idyly – vždyť přece „doba pohanská jest vhodná k pookřání, plná tajemného kouzla a poezie.“²³⁰

Text, seznamující patrně v nejucelenější podobě s charakterem slovanského dávnověku konstruovaného Biliánovou, nepublikovanou stať „Ženské zjevy v našem bájesloví“, uveřejňujeme v kompletní podobě v Příloze, společně s dalšími ukázkami tohoto jejího druhu tvorby (Kapitola 8.2.).

Z tradičního schématického obrazu podporovatele českého národního hnutí překvapuje u Biliánové její nijak netajené sympatie ke katolicismu. Biliánová rozhodně nespĺňuje stereotyp dobového vlastence – nacionalisty, který „s nástupem moderního nacionalismu, který v obecně evropské mentalitě vystřídá dosavadní dominantní postavení náboženství“²³¹, odhazuje víru svých předků, eventuálně jí odkazuje do role soukromě vyznávané zbožnosti. Osobnost Biliánové, integrující v sobě základní prvky národního hnutí i tradičního českého katolicismu, rozhodně nemůžeme vnímat jako dobově ojedinělý, izolovaný případ. Její sympatie ke katolicismu není nutné vysvětlovat psychologicky – tedy autorčiným dětstvím stráveném na venkově, ale daleko spíše prostředím samotného Vyšehradu. Zde měla Biliánová předobraz živé vyšehradské intelektuální tradice, integrující národní hnutí s katolickou vírou – tradice ztělesňované jmény jako Hammerschmied a Ruffer. Největším vzorem této integrující vyšehradské národní tradice byl pro Biliánovou nepochybně vyšehradský probošt Štulc, původně romantický druh Karla Hynka Máchy, vášnivý přívrženec českého národního hnutí, inspirátor a zakladatel Slavína – vzor vyšehradské národně-katolické tradice, ve které se pokoušela zdárně pokračovat. Katolicismus Biliánové se projevuje i v registraci a zaznamenávání církevních pověstí, kterých nalezla na Vyšehradě celou řadu a jejichž zvláštního významu pro celý cyklus vyšehradských pověstí si byla velmi dobře vědoma. Autorka neodmítá církevní pověsti o svatých, zázračných obrazech a zázracích, ale zaznamenává je stejně jako v její době vysmívané

²³⁰ - BILIÁNOVÁ 1929.

²³¹ - RAK 1994, str. 129.

pověrečné pověsti o duších a strašidlech. V tom je blízká jinému katolicky orientovanému sběrateli pražských pověstí, Juliu Košnářovi, jehož některé pověsti o zázracích ostatně Biliánová do své knihy převzala. Další originalitou Biliánové, spjatou s jejím katolicismem, je její nechuť k dobové adoraci husitství. Oproti rozmáhající se husitské tradici, podporované českým národním hnutím (převážně mladočechy), konstatuje autorka, že „*pravá víra našich předků – jest římskokatolická.*“²³² Antipatie Biliánové k husitství zřejmě částečně vyplývají z husitského ničení staropražských a vyšehradských památek (především při tragickém obléhání Vyšehradu roku 1420), o kterém byla díky své znalosti dobové historiografie a vyšehradskému kapitulního archívu podrobně informována. Její vztah k husitství značně ovlivnila Ekertova kniha o pražských chrámech²³³ - Biliánová vidí husitství díky svým historickým znalostem realisticky a je dobře seznámena s jeho negativní stránkou jak v podobě drancujících davů na Vyšehradě a v katedrále sv. Víta, tak i tvrdé vlády Jana Želivského na Novém Městě Pražském. Biliánové byl velmi blízký i mariánský kult a ženské řeholní řády, které dle její svérázné teorie v lecčems navazovaly na dávné staroslovanské zřízení kněžek ženských božstev.²³⁴ Mariánský kult se dle jejího názoru v českém lidu uchytil jednak proto, že jednak navazoval na staré slovanské zřízení a kult ženských božstev, ale také proto, že vyhovoval přirozenému naladění duše slovanské, bytostně venkovské ženy: „*Prosté ženy z lidu měly vždy povahu ryze slovanskou, nepřijímaly žádné rytířské mazlení, Čechům nepřirozené. Pomáhaly při hospodářství, vedly si prostě, avšak s elegancí nenucenou. Nikde afektování, všude cit přirozený, vzešlý z doby patriarchální.*“²³⁵

Ačkoliv Biliánová odmítala dobovou adoraci husitskou tradice, v jednom prvku se s obecnou mentalitou českého vlastenectví shodovala. Tímto prvkem bylo její rozhodné, byť „vědecky“ zdůvodněné, odmítání českému národu etnický cizích tradic. To se projevilo jak v odmítavém

²³² - BILIÁNOVÁ 1931.

²³³ - EKERT, F.: *Posvátná místa král. hl. m. Prahy (Dějiny a popsání chrámů, kaplí, posvátných míst, klášterů, i jiných pomníků katolické víry a nábožnosti v hlavním městě Království Českého)*. Praha 1884.

²³⁴ - Viz její text „*Ženské zjevy v našem bájesloví*“, uveřejněný v Příloze.

²³⁵ - BILIÁNOVÁ 1933.

postoji k českým národovcům nejnepřátelštější tradici německé v její (mimořádně racionálně zdůvodněné) kritice německého původu pověsti o Libušině lázni ve Svátkově sbírce („Z Německa – odkud všechno „dobré“ k nám přichází, přineseny k nám pověsti o staroněmeckých kněžnách a hradech, v nichž byla tajná propadliště do hlubokých vod, kam německé kněžny vrhávaly milce své, když nabažily se jejich lásky. A takovouto pověst z Německa přinesenou pověsili nějakí dobří přítelíčkové i na naši „Libušinu lázeň“ – a nestačí všechna dobrá snaha, zas a opět vymítati toto cizí bejli z čistých a prostinkých pověstí našich“)²³⁶, tak i v razantně ironizujícím odmítnutím spekulací kolem možného keltského původu přemyslovské pověsti: „Asi od Keltů vzešel nejen Vyšehrad, než i Praha, jejíž název sám jest prý keltického původu od slova „perac“, tolik co Burg = hrad. Vzácný výklad – naposled je i náš Přemysl ryze keltického původu!“²³⁷

Na druhou stranu se někdy setkáme s druhou, racionálnější stránku osobnosti Biliánové, odlišnou od její obvyklé nostalgické sentimentality po zanikající staré Praze, nadšeného romantického hledání slovanského dávnověku, a národně buditecké adorace. V mnoha pověstech narazíme na mezi řádky skrytou jemnou ironii a nadhled autorky k vyprávěnému ději, blízký lidové nevěře v nadpřirozeno. Tak například vznik pověstí o strašidlech, údajně po nocích rámusících ve sklepích podskalských domů, přisuzuje Biliánová krysám, pohybujícím se v při každé větší vodě zaplavených podzemích prostorách („A potom nebylo co diviti se podskalským pověstem o rozmanitých strašidlech, když ze zazděných sklepů vycházely nejrozmanitější zvuky, šplouchání vody i kvikot myši“²³⁸).

Podobně oklamán byl i starý vyšehradský hrobník, který při kopání hrobů „narazil na sklepení a pevné zdi – nevnikl tam jen ze strachu před – neškodnými žábami.“²³⁹ Její vztah k lidovým názorům je tak někdy blízký ironii a lehkému despektu: „Teď již bude marno vštěpovati lidu, že bašta nad radnicí jmenuje se sv. Petra...jiné názvy marno a zbytečně vštěpovati do

²³⁶ - BILIÁNOVÁ 1904, str. 81 – 82.

²³⁷ - BILIÁNOVÁ 1900.

²³⁸ - BILIÁNOVÁ 1931.

²³⁹ - BILIÁNOVÁ 1902.

lidu“²⁴⁰, „Před několika lety nalezen byl pod schody těmi zabitý občan ze dvorce kapitulního, a pověst hned věděla, že ho zabil zmíněný pes – jalovice, ač úřední zpráva ohlásila, že zabil se pádem ze schodů, jsa podnapilý. Inu – jinak posuzuje věci úřední zpráva, a jinak pověst, a každý věří, co mu líbo.“²⁴¹ Podobně někdy Biliánová ironizuje i dobové budovatelské snahy a sebevědomí inženýrů budujících tunel pod Vyšehradskou skálou: „Ale co řeknou těmto lidovým vývodům – páni inženýři, kteří trvanlivost tunelu již určili „na věčné časy“? Těm nějaké to „rozstupování se“ skály v místech tunelu sotva asi přijde vhod.“²⁴² Lidovou víru v fakt, že vyšehradské vinice založil samotný sv. Václav zase uštěpačně glosuje slovy: „Beztoho, že on sám tu vinice založil; a když všude jinde, toť jistě taky tady.“²⁴³ Pověsti, lidová podání, nejsou tedy pro Biliánovou rozhodně nedotknutelná; ač jsou produktem „lidu“ a jejich děj se odehrává na území posvátného Vyšehradu - nemají stejnou relevanci jako historiografie či jako archeologie. Pověst nemůže být náhražkou relevantních údajů poskytovaných těmito vědami a je v nejlepším případě jejich dočasnou náhražkou.: „Kdy Vyšehrad založen byl, objasní dřív nebo později archeologické výzkumy a nálezy, prozatím však dlužno z přediv pověstí vzítí zavděk tím, co pravdě může býti nejbližší.“²⁴⁴

Pověsti vnímá Biliánová tedy jako poněkud neseriózní produkt lidové imaginace, s příměsí romantického příděchu zašlých věků: „Nu – dlužno věřiti mlhavé předině tak, jak ji lid podal.“²⁴⁵ Tento produkt lidové imaginace však potřebuje odborníka, který by pomohl rozluštit jeho „pravý význam“: „Jest však potřebí dokonalé místní znalosti, aby se člověk upravil v dějiště pověstí, zvlášť když je vypravují staří pamětníci.“²⁴⁶ Přesto se autorka jen málokdy pouští do racionalizujících vysvětlení možných variant pověsti typu: „Svatý Petr, knížete důtkami na pečeti mrskající, byl asi původem všech ostatních pověstí vyšehradských...“²⁴⁷ Mezi lidovými podáními ale vědomě selektuje, některé pověsti označuju za

²⁴⁰ - BILIÁNOVÁ 1904, str. 1.

²⁴¹ - Cit. d., str. 137.

²⁴² - BILIÁNOVÁ 1905, str. 4.

²⁴³ - Cit. d., str. 5.

²⁴⁴ - BILIÁNOVÁ 1900.

²⁴⁵ - BILIÁNOVÁ 1904, str. 125.

²⁴⁶ - Cit. d., str. 85.

²⁴⁷ - Cit. d., str. 58.

pravděpodobnější, jiné nikoliv: „*Sedm míst bylo lidem označeno jako katovna, ač jen 3 z nich katovnou býti mohly.*“²⁴⁸

Autorka na druhou navíc občas beletrizuje a neopomene čtenáře zarazit zvláštní, strašidelnou shodou mezi dějem pověsti a její lokalitou, o které ví více díky svým znalostem historie, shodou blízkou rekvizitám ze strašidelných a spiritistických povídek: „*Ale tolik pověstí o rozličných zjeveních a strašidlech není a nebylo jistě ani v jednom starodávném domě pražském jako zde. Valnou měrou přispělo k tomu hřbitovní místo, kde postaven jest, a potom jeho „výstavnost“; i stará kostnice jest prý v něm zastavena.*“²⁴⁹ či „*Tolik s vojáčky u hřbitova; podobných příběhů bylo by bez konce. Zajímavo, že v místech, kde většina vojáků mívá vidění, bývala za starých časů vrata na hřbitov (v místech hrobky Levého za presbyteřů).*“²⁵⁰, ale zároveň dobře ví, že už v její době víra v démonologická podání valně ustupuje. Koneckonců i v jejích textech vidí „duchy“ jen určití, většinou staří lidé: „*Příbuzná chodila za prací do Prahy a byla „vidoucí“ – totiž o křížových dnech narozená a proto viděla, co jiní neviděli; zjevení duchů*“²⁵¹, „*Majetníci tohoto domu byla zmíněná již paní Nygrýnová, kteráž „z míry citlivá a vidoucí byla na zjevení rozličná.*“²⁵²

Na závěr proto ocitujme ukázky z díla samotné Biliánové, akcentující obě vyhraněné polohy její tvorby – jednu vypjatě nacionální, jednu úsměvně, shovívavě ironickou. Obě tyto polohy, stejně jako sentimentální nostalgie po staré mizející Praze spojená s racionálním hledáním archeologických kořenů pověstí, adorace prastarého českého demokratického slovanského řádu spojená s odsuzováním husitství, silné národní uvědomění společně s tradičním katolicismem, víra v racionální jádro pověsti spojená s ironizováním jejich děje či informátorů, tvoří totiž v jejím díle jednu jedinou linii, které jí umožnilo vytvořit interpretačně tak mnohovýznamové dílo, jako je právě sbírka „Z tajů pražských pověstí“. Dílo, z kterého může čerpat jak folklorista zabývající se pověstmi, tak i literární vědec zkoumající dobovou populární literaturu, stejně jako historik zabývající se národním

²⁴⁸ - BILIÁNOVÁ 1928.

²⁴⁹ - BILIÁNOVÁ 1904, str. 75.

²⁵⁰ - Cit. d., str. 35.

²⁵¹ - Cit. d., str. 126.

²⁵² - Cit. d., str. 142.

hnutím 19. století, badatel zkoumající život ve staré Praze přelomu století, či jen obyčejný čtenář toužící po pobavení příběhy z kuriózního myšlenkového světa oné doby. Dejme tedy na závěr slovo samotné autorce v obou polohách její tvorby:

„Štěstí ještě neskonalé, že socha svatého Václava přišla na Vyšehrad: může-li býti pro ni místa vůbec kde vhodnějšího? Teď dívá se svatý patron zemský na vysokém komoni svém ke Hradčanům zachmuřeným, jakož se odtud jistě díval svatý patron náš živý a v jasné hlavě své snoval pásma dějů od Vyšehradu staroslavného ke Hradčanům věkopamátným, a věky osnovu rozpředly podle toku Vltavina od hradu ke hradu a slávou jest protkána tato dějin osnova i smutkem národa.

Kéž by jen všechny staré památky pražské, kteréž kdekolivěk překážejí novodobému rozvoji veleměsta, kéž by jen všechny dány byly na Vyšehrad!

Tato naše mohyla zašlých věků i slávy má dosti velepříhodného místa, aby v klín svůj přijala památky předků našich, kteréž potomstvu překážejí!

Vyšehrad je zrovna stvořen k účelu podobnému a časem jistě stal by se tak vzácnou ozdobou matičky Prahy.“

„Stál tedy náš Bruncvík bez hlavy, ustřelené mu Švédy v roce 1648, 238 let. A předkové naši věřili, „že bude v Čechách lépe“, až Bruncvíkovi naroste – nová hlava!

*Nuže – Bruncvíkovi **narostla** nová hlava a probuzená vlast naše v nové postavě republiky naší stojí pevně na svém místě s vytaseným mečem svého starého práva. **A potom – že pověsti – nemají pravdu!**“²⁵³*

²⁵³ - BILIÁNOVÁ: *Bruncvík pod Karlovým mostem*. Rkp., ndt., LA PNP.

6. Závěr

Pražské pověsti, obsažené ve sbírkách Popelky Biliánové, představují pozoruhodný typ narací, která prošel složitým interpretačním vývojem. Samotná sběratelka, ideově vycházející z v její době již neaktuálně chápané buditelsko-osvětové formy národního hnutí, nebyla odbornou folkloristkou a její motivace pro sběr pražských pověstí nebyla proto jen čistě sběratelská a vědecká. V přístupu Biliánové ke sběru a interpretaci pražských pověstí je možné vysledovat trojí vliv: nostalgii (snaha zachytit mizející atmosféru staré Prahy), romantické vlastenectví (snaha pomoci národní myšlence zdůrazněním symbolického významu Vyšehradu) a sběratelský pozitivismus (sběr všech látek bez rozdílu, minimální zásahy do obsahu textu, minimální snaha racionalizovat lidová podání historickým výkladem).

Biliánová, jako aktivistka za záchranu památek starého Vyšehradu a Podskalí ohrožených asanací, si k této činnosti přibrala i úkol zachytit místní lidová podání – jejím cílem bylo zachytit mizející látky, spjaté s oblastmi staré Prahy ohrožené rozvojem velkoměsta, neúprosně mizející ve shonu moderního věku. Pověsti interpretovala jako neoddělitelný doplněk *genia loci* stavebních památek a míst, určených k likvidaci, jako svůj příspěvek kolektivní paměti na lokality, které díky asanaci fyzicky zaniknou.

K této sentimentální motivaci se přidružila touha obohatit národní mýtus Vyšehradu, bájného sídla prvních českých knížat a symbolické kolébky českého národa, mýtus, který byl ohrožen jak dobovou kritikou Rukopisů, tak i dalšími poznatky dobové historiografie a archeologie, které jeho nacionálně symbolický význam snižovaly. Biliánová se tak snažila nahradit neaktuální a kritizovaný mýtus Vyšehradu jako kolébky českého národa, autentickými lokálními naracemi. Autorka, vnímající Rukopisy, tzv. národní pověsti (pověsti z dobových kronik) a postavy jako kněžna Libuše jako historickou realitu, se proto snažila naroubovat vyšší literární tradici národních pověstí na zcela lokální látky.

Díky přístupu Biliánové k pověsti jako folklornímu žánru, poplatnému dobově populární ideji lidovosti (pověst jako typický produkt lidu, tedy národně cenná esence, v herderovském duchu vyjadřující ducha lidu) autorka do velké části textů minimálně zasahovala. Její práce s textem a interpretace pověsti jako folklorního žánru byla sice částečně ovlivněna romanticky historizujícím viděním pověsti v duchu Augustina Sedláčka, ale ignorovala mytologický přístup Svátkův, abstrahující ideální variant pověsti. Díky tomu je část jejích textů, abstrahujeme-li od autorčiných historizujících a racionalizujících komentářů, poměrně autentickým přepisem folklorního textu. Stručnost jejích textů můžeme interpretovat jednak působením vlivu dobově vlivné Sedláčkovy definice pověsti, jednak praktickými publikačními důvody. Holistický přístup přitom velel Biliánové nevyřazovat pověsti s církevní tematikou, které se s perspektivou českého národního hnutí neslučovaly, stejně jako démonologické, numinózní pověsti, které se svým charakterem velmi odlišovaly od dobově favorizovaných historickým pověstí.

Přes sentimentalitu a dnes násilně působící historické a racionalistické explanace se však Biliánové nevědomky podařilo sebrat nikoliv pověsti vyplývající z mnohasetleté kontinuální narativní tradice, jak doufala, ale autentický soubor lokálního urbánního numinozního folkloru. Národně – buditelský zájem přivedl autorku na Vyšehrad sbírat starodávné slovanské pověsti, ale výsledkem byl soubor pověrečných povídek moderního velkoměsta, ovlivněných církevními legendami 17. a 18. století, jen částečně kontaminovaných tradicí českého národního hnutí. Motivována podobnou touhou záchrany mizejícího kultury stejně jako její současníci sbírající pověsti a folklor ve venkovských oblastech, začala Biliánová – vlastně shodou okolností - sbírat městské pověsti, do té doby odbornou veřejností prakticky netknuté.

K možnosti uveřejnění dobově netypické sbírky pražských pověstí s minimálním podílem historizujících podání z národní historie pak přispěla i nakladatelská politika vydavatele Pavla Körbera, specializujícího se na publikování literatury z prostředí staropražského života nižších vrstev na okraj společnosti, plné lidových typů a bizarních příhod.

Výsledkem sběrů Popelky Biliánové tak byla v našem prostředí naprosto ojedinělá sbírka autentického městského folkloru – nikoliv beletrizovaných historických příběhů ze starých kronik jako u mnoha jejích předchůdců, současníků a pokračovatelů v oblasti zpracování pražské pověsti, ale lokálně typických látek.

V prezentované práci jsou podrobeny pramenné analýze všechny uveřejněné pověsti Popelky Biliánové. Pověsti jsou rozděleny na podání přejatá z literatury a podání sebraná přímo v terénu. Ukazuje se, že kromě textů přejatých převážně z dobových kronik (jako Václav Hájek z Libočan) či předchozích sbírek pražských pověstí (Svátek, Košnář), tvoří většinu Biliánovou uveřejněných textů pověrečná podání (démonologické pověsti), zachycené autorkou přímo v terénu. Pomocí rozboru autorčiny pozůstalosti (korespondence, poznámky z terénu, rukopisy) je tak potvrzeno stanovisko Miloše Pulce, badatele v oblasti pražské pověsti, o folklorní autenticitě převážné části pražských pověstí Popelky Biliánové.

Pověsti Popelky Biliánové prošly složitým interpretačním vývojem. Autorkou byly vnímány jako idealizovaný produkt duše lidu, související s mýtickým obrazem ze slovanského dávnověku, tvořícím základ české národní myšlenky. Dobovým publikem pak jako napůl úsměvné zábavné texty z bizarní, v její době již nostalgicky vnímané atmosféry staré Prahy, zanikajícího Podskalí a Vyšehradu, související s dějištěm a typy lidových figurek autorčiných románů. Relativně přehlíženy odbornou folkloristikou, byly pověsti Popelky Biliánové rehabilitovány (převážně zásluhou Karla Krejčího) až literární historií 70. a 80. let 20. století a přiřazeny ke své dodnes aktuální interpretační formě, jako nedílná součást staropražského *genia loci*. Pražské pověsti Popelky Biliánové byly přejímány a přepisovány prakticky všemi pozdějšími literárními zpracovateli pražských pověstí (Tomek, Langer, Cibula), v současnosti obsahuje některé pověsti Popelky Biliánové prakticky každá sbírka literárně upravených staropražských pověstí a tyto látky se tak staly, podobně jako samotná osobnost autorky, součástí kolektivní pražské imaginace. Pražské pověsti Popelky Biliánové jsou tedy v současné české kultuře vnímány nikoliv jako rovnocenný doplněk vyšší literární tradice „starých pověstí českých“ (jak si

přála jejich autorka), ani jako autentický záznam dobového městského folkloru (kterým ale zčásti skutečně jsou), ale jako významná a neodělitelná součást atmosféry obrazu bizarní a záhadné lidové staré Prahy, jedné z alternativ k mnoha dalším obrazům Prahy 19. století - Praze obrozenecké, Praze industriálně-průmyslové, Praze literární.

Pražské pověsti Popelky Biliánové si tedy nakonec, přes svou spleť interpretací cestu od národně buditelských látek přes opovrhovanou kalendářní literaturu, od úsměvnou součást lidové literatury pozdního 19. století až k významnému prvku staropražského tajemna, své místo našly. Dnes již neodmyslitelně patří k staropražskému *geniu loci* - k obrazu tajemné, druhé Prahy - Praze podsvětí, šerosvitu, tajemných zákoutí a uliček, hlučných staropražských trhů a jarmarků, a svérázného světa vorařů zaniklého Podskalí - Praze arabesek Jana Nerudy, lidových figurek Ignáta Hermanna, temné podzemní Prahy Jana Ladislava Kukly, pitavalů a črt z pražského podsvětí Egona Ervína Kische, či bizarní a nezdravé atmosféře pražského *tandlmarku* Angela Maria Rippellina.

7. Přílohy

Všechny texty v této kapitole pocházejí z autorčiny pozůstalosti, uložené v Literárním archívu Památníku národního písemnictví. Jedná se o přepis vlastních rukopisů autorky se zachováním dobových i individuálních stylistických i gramatických specifik. Jedinou výjimku tvoří soubor *Svatojánských pověstí (7.1.1.)*, které vyšly jednotlivě ve formě jednotlivých listů bez jakýchkoliv bibliografických údajů (uvedení nakladatele, roku vydání, stránkování). Nejpravděpodobnějším vydavatelem je pražské nakladatelství Pavel Körber, vydavatel ostatních pražských pověstí Popelky Biliánové.

7.1. Nepublikované pověsti Popelky Biliánové

7.1.1 Svatojánské pověsti

1. O soše sv. Jana z domu pana Vunšvice

Na Václavském náměstí nad Vodičkovou ulicí jest dům č. 793, který v sedmnáctém století náležel rodině Vunšviců, seděním na Ronšperku a Bezvěravě.

Pan Matyáš Bohumír (Gottfried) Vunšvic byl velikým ctitelem sv. Jana Nep., kterýž tenkrát nebyl ještě ani svatořečen. Pan Matyáš zabil v královské zahradě v Paříži páva a byl za to k smrti odsouzen. I modlil se pan Matyáš horlivě k sv. Janu Nep. ve vězení svém a zázrakem byl odtud vysvobozen. Za vysvobození své děkoval sv. Janu a z vděčnosti dal udělati velikou sochu sv. Jana Nep. podle malého vzoru mistra Mat. Rauchmüllera z Tyrol, pro

zámeckou kapli svou na Ronšperku. Ale sochu tuto nedal asi na Ronšperk, podle všeho ji postavil na Kamenném mostě na místě sochy staré, která již předtím stávala na místě, kde světec tento do Vltavy byl shozen.

Pověst vypravuje, že pan Matyáš Vunšvic měl jediného synáčka. Ten, maje sedm let, jednoho dne zmizel z domu oteckého a nemohl býti nalezen přes úsilovnou, ba zoufalou snahu rodičů, zvláště otce. I modlil se pan Vunšvic se zdvojenou horoucností k sv. Janu Nepomuckému, aby mu navrátil syna, buď živého nebo mrtvého. Tak uplynul rok v nezměrném hoří otcově i matčině. A jednoho dne z ničeho nic drobná ručka otvírá dvěře komnaty otcovy a malý ztracený syn tu stojí tváří v tvář překvapeným rodičům svým. Ale jak byl změněn, ubožáček malý! Byl sláb a vychrtlý, v šatkách zedraných a špinavých, a šatečky jeho měly velmi podivný, neznámý střih. Rodiče, radostným vzrušením slova nejprve neschopni, překypovali potom v laskavostech a něžnostech k synáčkovi nalezenému a zahrnuli ho péčí nejněžnější. Když malý Vunšvic trochu pookřál v domě oteckém, vypravoval, co se s ním dělo.

Z domova vyvábila ho a odvedla stará cikánka, kteráž potom prodala ho v Turecku do otroctví. Mladý Vunšvic chován byl a zavřen v otroctví spolu s jinými otroky nejinak než jako zvěř. Co zkusil, zřejmě dost ukazovalo zmučené jeho tělo, což rozdíralo milující srdce rodičů. Než, bohudík, konečně bylo po trápení jeho: jednou v noci přišel k bídnému jeho lůžku jeho v chatě otrocké muž v kněžském rouše, vzal ho za ručičku a vedl ho pryč přes hory a doly. V jednom městě opustil ho tajemný kněz a zrovna se rozednívalo: mladý Vunšvic poznal k veliké radosti své, že ocitl se před domem oteckým v Praze. Rodiče jeho hned poznali, že s dítětem jejich stal se zázrak, a ten přičítali sv. Janu Nepomuckému.

Když nebohý hošík zotavil se v domě rodičů, vzal ho jednoho dne otec za ručičku a vedl ho na Hradčany. Za rok poté stála již tato socha na mostě.

Přes tuto spleť pravdy s bájí uvedená nitka ukazovala by tedy, že nynější socha sv. Jana na mostě postavena jest od pana Vunšvice na památku zemřelého synáčka jeho, snad prvorozeného.

Dřevěná socha sv. Jana z mostu byla v domě Vunšviců až do roku 1819. Toho roku byla zrušena vojenská strážnice prostřed Václavského

náměstí a usneseno přeložiti ji do domu páně Vunšvicova. A zvolena za strážnici právě kaple sv. Jana v domě tom a socha odtud měla býti přenesena do kostela sv. Jana Nepomuckého na Skalce. Z toho povstalo veliké jitření v obyvatelstvu okolním a zástupy lidu jednomyslně usnesly se, že nepřipustí, aby socha světcova v domě tom byla odstraněna. A když proskočila zvěst, že socha bude tajně odvezena z kaple Vunšviců, lidé hlídali kapli den co den. Ale nic naplat, jednou v noci přitáhlo vojsko k domu pánů Vunšviců, jízda rozehnala se do shromážděného lidu, vojáci vtrhli dovnitř a za chvíli vynesli z kaple sochu sv. Jana, položili ji na vůz a za silného průvodu vojska odváželi ji k Vyšehradu, do kostela svatého Jana na Skalce. Rychlostí blesku roznesla se po Koňském trhu zvěst, že sochu sv. Jana již odvážejí - lid se sbíhal, ale ničeho proti vojsku nepořídil. Socha přece odvezena na Skalku, kde stojí podnes.

Ale sv. Jan prý ze Skalky v noci chodíval do staré kaple své v domě Vunšviců. I vojáci, kteří spali na strážnici z kaple zřízené, vidali prý sochu světcovu na bývalém místě a báli se. Sv. Jan zjevoval se v domě u Vunšviců ještě dlouho potom. Tak před "rebulací" (1848) ležel tu na strážnici voják a nespál, bolely ho zuby. Olejový kahanec jako obyčejně blikal poblíž dveří a vojáček darmo halil hlavu do houně - zub bolel nekřesťansky. A tak najednou vojáčkovi připadá, že tu někdo z hluboka vzdychl. Vojáček koukne napravo - kamarád spal jako zabitý - koukne na levo - tam chrupe jiný vojáček jako když suky řeže. Ten vzdech vycházel však odněkud po výš - nad vojáčkem. I koukne tam vojáček a jako střela vyletí z postele: nad sebou viděl stát kněze. Vojáček jak byl tak byl - nemešká a vyrazí ven, pro "živého", "posta", ty spící nechal pod ochranou zjevení. Za minutku se vracel se živým "postem" všecek polekán až na smrt, ale kde nic tu nic - kněze nebylo tuto.

Vylál "post" vojáčkovi a slíbil, že to bude "meldovat", ale vojáček se věroval, že ano, že viděl tu kněze a ten že vypadal jako sv. Jan a vzdychal. No - někteří mu věřili, jiní ne, jak to vždycky bývá již. Ale zuby přestaly vojáčka bolet na ráz, z čehož se nebohý vojáček velmi těšil. A když potom vypukla ta nešťastná "rebulací", vzpomněli si lidé na vzdechy sv. Jana u Vunšviců a pokládali je za věštbu dějů, které tu blízko před domem počátek svůj vzaly.

Sv. Jan z kostela na Skalce i jinak byl vídán a vycházel odtud. Tu v krámečku u vchodu do zahrady před domem Faustovým, kudy vede cesta do kostela sv. Jana, prodávala před lety stará krámská housky a cukroví. Ta občas vídala vycházeti ze vrat zahradních od kostela kněze, který jí byl nějak povědomý, ale nijak nemohla si vzpomenouti, kde by ho byla již viděla. Vidala ho v rorátech nebo někdy pod večer. A jednou zas tak se jí mihl z vrat a prodavačka hlasno pozdravila: "Pochválen buď Pán Ježíš Kristus!" Kněz se k ní obrátil a pokynul hlavou - prodavačka poznala, že to byl svatý Jan z oltáře ve zdejší kostele - totiž na Skalce. Hrůza jí přeběhla po všem těle a prodavačka již odtud nikdy nevyhlížela ani příchodu, ani odchodu tajemného kněze a za to tím vroucněji modlila se k sv. Janu.

2. O soše sv. Jana u Kamenného mostu

Jak výše pověděno, dal pan Vunšvic sochu sv. Jana na most udělati od Jana Brokoffa podle jiné sochy téhož světce od Bauchmüllera z Tyrol. Tato socha, ulitá z bronzu v Norimberce, stala se pravzorem k nespočetným sochám téhož světce po všech vlastech našich i za hranicemi. A při ulití jejím přihodil se a zapsán jest zvláštní případ.

Kovolijec Jeroným Herold, kterýž sochu lil, posmíval se sv. Janu, a rouhal se mu. Když socha, 20 centnýřů těžká, skácela se a zabila Jeronýma Herolda, aniž sama vzala pohromy.

- A nespočetné jsou pověsti o zjeveních a zázracích svatého Jana po všech vlastích našich, kteréž vížou se k soše této. Tak hned o pokladu, který svatý Jan chudšasům prozradil.

Před lety stávala prostřed Kamenného mostu budka, ve které stráž konali vojáci. Jednou tu stál na stráži voják, a pozoroval dlouho a dlouho venkovského člověka, jenž po mostě ustavičně chodil a bedlivě prohlížel každý kámen i každou spáru na mostě. Když od stráže voják byl vystřídán, došel si k milému venkovanu a tázal se ho, čeho že tu na mostě tak bedlivě hledá. Voják mínil, že venkovan něco ztratil a dobromyslně nabízel se, že mu hledati pomůže, neboť vzhled venkovanův vzbudil jeho útrpnost.

Venkovan zprvu odbyl vojáka, jakož mnoho tázajících již odbyl, že hledati bude sám, aby voják se s ním nemeškal. Ale voják upřímně se k venkovanu měl a získal si jeho důvěry a tu se mu konečně venkovan svěřil. Hledá a neví čeho. Je z vesnice nedaleko Prahy, má mnoho dětí a bídu velikou. I prosil vroucně sv. Jana za pomoc a modlil se k němu. A tu před třemi dny zjevil se mu sv. Jan a posílal ho sem na Kamenný most, zde že chalupník nalezne poklad. - Chalupník sen ten pokládal za výplod usouzené hlavy své a na most nešel. Ale druhou noc se mu opakoval a sv. Jan důtklivě posílal chalupníka na most, zde že štěstí samo k němu přijde. A chalupník nešel zas. A po třetí sen se opakoval ubohému chalupníku a sv. Jan mu řekl, že nepůjde-li dnes ještě na most, se štěstím se mine. Tedy chalupník vstal a šel hned ráno sem, modlí se ustavičně a hledá a pátrá po všech spárech mezi kamením, zda-li by nenalezl pokladu, kterýž tu někde pod kamenem ukryt býti může. Ale přes nejusilovnější snahu svou nenalézá ničeho a tak vidí, že marný byl sen jeho.

Voják se zamyslí a povídá: "Také já měl po tři noci divný sen. Viděl jsem sv. Jana, jenž ke mně přišel a vedl mne na skálu, kde byly tři kříže, a ukazoval mi odtud pod vrškem chalupu. "Hleď - tamo na samém konci vesnice je chalupa a při ní zahrádka se starým štěpem. Jdi tam, kopejte pod štěpem a naleznete truhličku s penězi." - A tak jsem si myslel: „Doslouženo mám, zítra vystoupím a půjdu do světa a budu hledat vršek, na němž jsou tři kříže, abych našel chaloupku, již jsem ve snách viděl, a potom bych se s majetníkem dohodl o pokladu. Ale z tvého snu vidím, že i můj sen byl marný - tedy toho nechám a půjdu s Pánem Bohem rovnou cestou domů k mámě. Sen je sen a Pán Bůh řídí noc i den -" pravil voják a chalupník ho poslouchal, ani nedýchaje. Když nějak domluvil, chalupník ho vzal za ruku a povídá, jest-li by tak dočista na jisto poznal tu chalupu. Voják řekl že ano, a hned jal se jí popisovati. Stojí k silnici bokem, má dvě malá okénka a prohnutou, zelenou od mechu doškovou střechu a větrem sražený komín. Před chalupou jsou kamenné "mostky", vedle chalupy z lísek proplítaný plot a štěp je u saminké chalupy. "Vojáčku - to je moje chalupa! Už vidím v tom prst boží - my jsme oba šťastni - " a chalupník slzy radosti prolévaje, objímal vojáka. Ten koukal jako z nebe spadlý a nemohl úžasem ani slova

promluvíti.

"Vojáčku - už je to pravda - já jsem z Motola - tam odedávna byly tři kříže na skále" plakal chudák chalupník radostí. No - domluvili se brzo. Pomodlili se vroucně u sv. Jana a hned vydali se nejkratší cestou do Motola. Voják chalupu hned poznal a vykopávka truhly se zlatem nestála je mnoho práce. Rozdělili se poctivě o poklad a voják svou polovičku poctivě odnesl domů mámě a byli šťastní až do smrti.

3. Zjevení sv. Jana nad potokem

V jedné blízké vesnici u Berouna žila v minulém století vdova s mnoha dětmi v chalupě, kde potok se již do řeky vlévá. Na jednom břehu potoka je vesnice, na druhém starý zámek se dvorem. Vdova měla ve veliké úctě sv. Jana a rok co rok putovala do Prahy na svatojanskou pouť a brala střídavě dítky své s sebou. Nejmilejším byl jí synek Václav a toho také na mostě obětovala sv. Janu a poručila ho do zvláštní ochrany jeho. Uběhla léta, synek dorůstal a měl vojnu před sebou a bylo mu z ní ouzko. Stará matička rvala si vlasy z hlavy, jakož dříve matky obyčejně dělávaly, neboť vojenská služba za tehdejších dob byla mnohem horší, než-li nyní jest. Syn modlíval se vždycky k sv. Janu a u sochy jeho ve vsi zasázel mladé kaštany. A poslední večer před odchodem na vojnu byl se rozloučit u přátel ve vsi a šel domů - potokem, že to bylo blíž a vody málo. Když docházel k rodné chalupě, zaplakal si v duchu, spatří-li vůbec ještě někdy rodnou chaloupku svou.

A jak se tak v slzách dívá z potočin na rodnou chaloupku, vidí na protějším panském břehu mezi dvěma starými hrušněmi sv. Jana, jak jest na pražském mostě, s pěti hvězdami, a svatý Jan mu žehnaje, praví: "Neboj se ničeho, já tě ochráním." A zmizel v korunách stromů. Mladý muž neřekl nikomu o zjevení svém, nastoupil vojenskou službu a dostal se brzo do "patálie". Seč byla krutá a pojednou nepřátelský bodák zaleskl se vojákově před očima - v tom vedle bodáku mihla se kněžská pravice a bodák sjížděl

po prsou vojínových dolů. Voják spatřil jako když blesk se mihne za rukou známou tvář - byl to sv. Jan z Kamenného mostu. Nepřátelský bodák profal na prsou vojínových modlitební knížku v kapse uschovanou až do posledního listu, ale vojínovi neublížil: svatý Jan ránu srazil právě sem.

Takových a podobných pověstí řady sebrány býti mohly mezi poutníky svatojanskými zvláště za starších dob. -

O soše sv. Jana na mostě vypravují staří pamětníci a jest tak i zapsáno, že za "rebulací" r. 1848. obrátila se čelem k Malé Straně, odkud na Prahu bylo střídáno. To prý sv. Jan tak se obrátil, aby zadržel pohromu na Prahu se ženoucí. Tisíce lidí prý sem putovalo přes všechny zákazy a výstrahy - sv. Jan prý po několik dní byl tak obrácen a z toho byla veliká úzkost i strach v lidu obecném. A neznámo jakým způsobem sv. Jan obrátil se zas čelem ke Starému Městu, jakož od věků stával. -

Pověst o tom, že sv. Jan obrátil se k Malé Straně, zapsána jest již r. 1657., tedy dříve ještě, než nynější socha na most byla dána. Z toho zřejmo, že socha sv. Jana už zde byla dávno před sochou nynější.

4. O místě, odkud byl sv. Jan schozen do řeky

Sv. Jan nebyl schozen do řeky s místa, kde stojí socha jeho, nýbrž poněkud dále prostřed oblouku, kde v kamenném bradlení zasazen jest mosazný kříž, který málokdo z poutníků opomene políbiti.

A když prý sv. Jan byl odtud shozen do řeky, sbořil prý se oblouk ten, aby nemohl král Václav přejíti do hradu, neboť šel se na zapřenou podívati, bude-li sv. Jan opravdu utopen. Král Václav stál prý tenkrát ve strážní budce a ušel odtud na Staré Město, když sv. Jan byl opravdu do vody shozen. A když se oblouk sřítíl, nechtěl živou mocí po loďce vrátiti se do hradu, neboť se obával, že se ve Vltavě utopí.

Tento sřícený oblouk mostní nemohl však žádný stavitel zastaviti, a tu jeden z nich se zapsal se ďáblu a oblouk zastavěl. Stavitel zapsal ďáblu první duši, kteráž na most vstoupí, a chtěl tak učiniti s kohoutem. Ale ďábel

v tomto směru již napálený zde i jinde, byl chytřejší než-li stavitel, přestrojil se a šel ke stavitelově manželce, aby hned k choti svému na most přišla. To bylo právě ve chvíli, když dělníci poslední kameny zasazovaly do klenby. Choť stavitelova chodila sama druhá - stavitel spatřil jí, když nohu kladla na oblouk, v téže chvíli posledním kamenem doplněný. Stavitel strašlivě vykřikl, ale bylo již pozdě: ďábel uchvátil oběť smluvenou a vznesl se s ní do pekel. Ale dušičku živého dítěte, jež choť stavitelova pod srdcem nosila, tu si vzít nemohl, na tu práva neměl. A do nebe dušička dítěte nenarozeného také přijít nemohla, protože to bylo nekřtěnátko. A lítala tedy dušička ta neviditelná nad mostem, a jen kýchat směla. Vysvobodit mohl jí ten, kdo by jí i neviděné řekl: "Pozdrav Pán Bůh!" Tak učinil jednou jistý venkovan, jenž na kýchnutí neviditelné osoby řekl: "I pozdrav tě Pán Bůh - třeba bych tě neviděl - ať jsi, kdo jsi!" Dušička byla vysvobozena a vznesla se k nebi jako bílý ptáček a zašveholila ze vzduchu: "Dejž to Pán Bůh i tobě - děkuji ti, vysvobodil jsi mne."

5. Kaplička sv. Jana pod mostem

Pod Kamenným mostem býval za starých dob ostrůvek písčinný, na němž stála kaplička se sochou sv. Jana, zrovna prý takovou, jako jest ve Svatojanských proudech. Povodeň odnesla kapličku i se sochou, ba i s ostrůvkem, a nezbylo po nich nic jiného, než pověst mezi starými plavci.

Zde prý bývalo místo plavbě velice nebezpečné a ostrůvek byl sídlem vodníka. Mnoho a mnoho lidí se zde utopilo, ale staří, zbožní plavci měli v těchto nebezpečných místech jistou ochranu ve zmíněné soše sv. Jana. Socha světce držela v náručí kříž a kdykolivěk tu plavcům hrozilo nebezpečí od vodníka, snížil světec křížek v rukou a plavci se měli na pozoru před úklady vodníka v těchto místech a mohly ryby vyskakovat až na saminké vory, žádný z plavců se jich ani nedotekl: byly to jistě léčky od vodníka, a byl by jistě každého do vody strhl, kdo by se byl po rybě do vody sehnul. A také se mohla voda pod vory vařit, plavci se toho ani nevšimli: to jen tak vodník vyváděl na lesť, aby plavce svedl z cesty a do svých léček. Vodník tu

prý sídlel pod pilíři starého Juditina mostu, s něhož na zmizelý ostrůvek možno bylo sejít suchou nohou. Zmizelo to všechno a jen mlhavé pověsti zachytily se v paměti lidu o místech dávno zmizelých.

6. O sv. Janě na Janském náměstí

Pověst vypravuje, že tělo utopeného sv. Jana připlulo až ke klášteru Křížovníků, kde je rybáři vytáhli. Byla tenkrát noc a rybaři byli na nočním lovu. A tu najednou viděli po vodě plynouti pět hvězd, a veliká hrůza je pojala. Hvězdy plynuly tiše po hladině, a blíž a blíže k rybářům, které zde měli sítě roztažené. A najednou - hvězdy zachytily se v místech, kde sítě byly roztaženy. Rybáři ve hrůze prchali ve svých loďkách ke břehu - hvězdy tiše stály na hladině. "Nic platno, braši - musíme k sítím a vytáhneme je. To je nějaký zázrak", promluvil starší k rybářům. Pokřičovali se tedy a vyjeli na loďkách k místu, kde na hladině stálo pět jasných hvězd. Zatáhli sítě - veslovali s nimi ke břehu - a hvězdy blížily se za loďkami ve směru sítí. Když přijeli ke břehu, rozžehli smolnice, aby viděli, co v síť se uchytilo a splodilo zázrak se hvězdami. No, viděli a překvapením oněměli: v síti vytáhli utopeného kanovníka Jana. A pět hvězd zářilo mu kolem hlavy. Hned roznesla se pověst o tom po okolí a ráno zvěděla již o tom všechna Praha. Mrtvolu kněze utopeného uložili v kostele u Křížovníků, a na tom místě, kde z vody byla vytažena, postavili později sochu jeho, i náměstí to přezváno v Janské. Tak pověť.

A tisícové lidu marně lámou si hlavu, hledíce s Kamenného mostu po Vltavě ke Křížovníkům u mostu a podivují se zázraku novému, kterak že tělo sv. Jana plouti mohlo napříč Vltavy ke Křížovníkům, kde z vody bylo vytaženo. Křížovníci bývali v Praze trojí: Křížovníci na Zderaze ("Strážcové božího hrobu"). Křížovníci z Kamenného mostu ("S červenou hvězdou) a Křížovníci s červeným srdcem, později nazvaní Cyriaky. Tento klášter kostelem sv. Kříže Většího založil r. 1256. Přemysl Otakar II. na památku vítězství svého nad Prusy. Sem tedy připlulo tělo utopeného sv. Jana i bylo zde v klášterním chrámu po nějaký čas chováno. Socha sv. Jana stála zde

již od dávných dob. R. 1717 pořídil sem sochu sv. Jana probošt zdejších Křížovníků (Cyriaků) Jan Heinfeld, v klášteře byla kaple téhož světce zřízena již dávno před. Socha sv. Jana od Heinfelda stála na Janském náměstí ještě za povodně r. 1870., někdy po tomto roce urazili dělníci soše hlavu prkny, když odstraňovali dřevěnou kaplici po svátku svatojanském.

Z té doby vypravovala se zde pověst, že bezhlavá socha mívá za noci známý věnec z pěti hvězd bíle zářící na místě hlavy, kteráž tu někde odložena byla a ztratila se. Stará socha věnce toho vůbec neměla a nynější také ne. Bezhlavá socha byla k úštěpkům nevázané chásce a jednou v noci vypravilo se k ní několik zpitých chasníků řeznických, chtějí jí na místě hlavy nasadit cylindr. Když přišli k soše ve dne bezhlavé, měla socha hlavu a kolem ní věnec z pěti hvězd, jasně zářících. Chasníci upustili od záměru svého a odešli a ráno byla socha zase bezhlavá.-

Tato bezhlavá socha byla za nedlouho potom odtud odstraněna do obecního dvora na Poustka (tam, co stojí Rudolfinum) a sem na Janské náměstí dána socha od kostela sv. Mikuláše, když kostel byl na pravoslavný upravován. Tento sv. Jan představuje však královského almužníka.

7. Socha sv. Jana na Pankráci

Při silnici od vyšehradské brány ke kostelu sv. Pankráce stojí v pravo v ústupku mezi domy socha sv. Jana. Až do nedávna uctíván v soše této Mistr Jan Hus a ke dni 6. července přes všechny zásahy a bedlivou stráž bývala ozdobena socha věnci. Teď oslava tato přestala, neboť úředně bylo dokázáno, že je to socha sv. Jana, ovšem odlišná v provedení svém od obvyklých soch svatojanských u nás i v okolních zemích. Původ této sochy jest temný. Stará babka, žebračka z Pankráce, vypravovala před lety, že to není ani sv. Jan Nepomucký, ani Mistr Jan Hus. Že prý je to docela jiný svatý a její matka ještě věděla, který. - Škoda, že již obě hnijí. Tato socha pochází prý z kostela a stávala ve vinohradě, kde býval prý hřbitov. Socha tato přenesena sem opravdu z vinohradu: ale z kterého. Zajímavě by bylo se toho dopátrati. Vinohrady či-li vinice tu byly po všech stránkách - nejdéle se i se jménem udržely na stránkách pod Karlovem, od nichž i mlýnské rameno

Botiče, zrušené ve druhé polovici minulého století, mělo jméno své: Potok vinní. Tato část strání pod Karlovem obecně se jmenuje Folimankou. A mezi vinohrady na Folimance, studánkou Bučkovskou (pod Bělkou) a Vyšehradem bývala ves Psáře s farním kostelem neznámého zasvěcení se hřbitovem. A tato socha na Pankráci byla prý ve vinohradě ze země vykopána: tedy na snadě je závěr, že pochází z rozvalin kostela a hřbitova ve Psářích, o nichž neznámo, v kterých místech stály. Ves Psáře v nynějším údolí nuselském zaměňována jest mylně s podhradím Vyšehradu, nynějším to měště.

7.1.2. Kamenný mládeneček na Martinském kostele

"Pěkný mládeneček - uličník uličnická to byl a dobře se mu stalo, že tam na střeše zkameněl" - zahrozila by "paní Katinka z Vaječného trhu" nahoru ke sloupu kostela - kdyby tam totiž "Kamenný mládeneček" ještě byl - jakož tomu původně bylo. A všecko zdejší okolí dobře znalo příběh "Kamenného mládenečka". "Byl to kluk - "uličník uličnická" - který vybíral mladé holubům na střeše kostela právě, když kněz šel k umírajícímu s Pánem Bohem. Kostelník zvonil, lidé plakali, klaněli se nejsvětější svátosti a kluk na okraji střechy ležel na břiše, díval se dolů, posmíval se lidem a vyplazoval na ně jazyk. "Uličník uličnická" A jedna ze starých babiček ho zpozorovala, zahrozila na něho a "zavinšovala" ho: "Bodejž bys tam - kluku - zkameněl!" A jen to dořekla - kluk počal tuhnouti a tuhl až dočista zkameněl a neměl ani čas vyplazený jazyk vtáhnouti zpět do úst. A tak tam na střeše kostela zůstal na výstrahu všem nezbedníkům, "o něž nikdy nebyla a nikdy nouze nebude." - Tolik praví místní pověst.

Ve skutečnosti však byl tento "Kamenná mládeneček" určen asi za chrlice vody ze střechy a to ne snad na samém kostele, nýbrž na vedlejším hrádku knížete Burgunského, jímž byl nynější vedlejší dům Platýz. Poloha

chlapce, jakož i otevřená ústa s vyplazeným jazykem ovšem svědčila by chrličí a teprve snad pověst vzniklá z nezvyklého toho zjevu přenesla jej na první opěrný sloup kostela, později teprv přestěhována na vedlejší, teď již zbořený dům. Škoda však, že po obnově kostela sv. Martina nebyl dán zpět na svůj pilíř.

7. 2. Další texty Popelky Biliánové

7.2.1. Ženské zjevy v našem bájesloví.

Nadpomyslné - božstva:

Vesna, Lada, Děvana, Baba, Morana.

Zjevy životné:

a) dobromyslné: víly, rusalky, lesní ženky nebo panny, Bílé paní, Sudice a věštky.

b) zlovolné: čarodějnice, divoženky, Lucky, Můry, Polednice a Klekánice.

Význam božstev:

Vesna - bohyně mládí, krásy, jara.

Lada (Živa) - bohyně lásky, léta, úrody.

Děvana - bohyně vody (studánky a krásných vod)

Baba - matka země a všeho tvorstva.

Morana - bohyně smrti a zániku.

Místa uctívání:

Vesna - kvetoucí háje, sady, lučiny.

Lada - širé lány polí (= lada - na ladech).

Děvana-krásné vody - léčivé prameny a studánky - jezera a řeky.

Morana - pohřebiště a místa smutná - slavnosti na jaře - při skonu zimy.

Místa zjevů životných - dobromyslných:

Víly, krásné dívčí zjevy v bílém oděvu s vlasy rozpuštěnými a kvítím zdobené zjevovaly se tančící za luny svitu a ranního nebo večerního soumraku na kvetoucích lukách, v sadech a hájích.

Rusalky - opět krásné, mladé dívky v řekách a jezerech se koupající nebo v polích tančící kol studánek a pramenů.

Lesní ženky - zjevy ojedinělé v lesních tišinách na místech osamělých.

Bílé paní - nikoliv panny, zjevy zase ojedinělé, vyskytující se ponejvíce u studánek a Božích vod (zpravidla prameny to léčivé) ale i na jiných místech-zašlých osad, hradů a jiných kulturních míst-kaplí apod.

Sudice - zpravidla tři starší ženy, prorokující nově narozenému dítěti jeho budoucnost.

Místa zjevů zlovolných:

Čarodějnice - ženy staré, ohyzdné, žijící vždycky osaměle na místech pustých a vzdálených lidských obydlí, znalé v lékařství a bylinách léčivých i zlovolných a i v kouzlech, čtení, psaní. Tedy ženy poměrně velmi vzdělané.

Divoženky - jako čarodějnice žijící rovněž osaměle v rozličných místech odlehlých a nevynikají ani v lékařství ani v jiných znalostech, ale kradou děti sotva narozené a podstrkují za ně svoje ošklivé děti.

Polednice, Klekánice a Lucky mají jeden společný znak: jsou staré, ošklivé, vyskytují se "ve svou dobu" - tj. v poledne, před a nebo po klekání a Lucky na podzim před Vánocemi. Straší lidi a kradou jídlo, kromě toho drchají pradelnám prádla a která by pradla "v Lucky den" to zašprtí.

Můry jsou "neviditelné bytosti", které se v noci znají do domu protáhnouti klíčovou dírkou v podobě stěbla.

Z bohoslužby:

Stav kněží - kteří vykonávaly bohoslužbu božstvům rodu mužského.

Stav kněžek, které vykonávaly bohoslužbu bohyním. Starověká rovnoprávnost.

Kněžský stav byl nejpřednější v zemi a ve střediskách kněží byly zároveň školy "všelikého umění" - žezbářství apod.

V ženských střediskách kněžek krom toho i v umělém vyšívání a i jinému ještě.

Ale tyto školy byly asi odděleny od vlastního učiliště kněžského, kde

vyučována byla bohoslužba zvlášť - obřadným tancům, zjevům chorovodů atd.

Rovněž podstata božstev a znalost jich byla důležitou složkou učení kněžského mužského i ženského.

A božstva sama - představující u slovanských národů totéž - slunce - oheň - vodu - zemi - měla snad v jazyce větve slovanské jiný název - jiné jméno a tím vzniká nerozluštitelná spleť jmen i představ a slovanské nebe jest plno bohů a bohyň snad nikdy ani neuctívaných. A snad ani pravé jméno jejich se nám nedochovalo - vždyť jména nejvyšších božstev ani nesměla býti vyslovována.

A potom snad každý rod a každá větev měla kromě toho své vlastní, rodové bůžky-šotky, kteří snad ovládli svými jmény i paměti pozdějších pokolení, když křesťanství jalo se mýtití staré zvyky i víru pohanských předků našich. (Vždyť i tak mnohé význačné rody měly své svaté patrony - např. Habsburkové sv. Josefa).

A ještě něco - malá ukázka z dnešní - současné doby. Kolik je nás - starších i starých, kteří od dob svého dětství nebo studií - viděli vůbec někde vytištěný Otčenáš?

A přece se denně miliony lidí modlí tuto všesvětovou křesťanskou modlitbu. Nu - a můžeme vědět - jaká kultura se přežene přes naše slzavé pozemské údolí za dalších 1000 let? A kolik pak těchto katechismů a liturgií s Otčenášem přečká tuto dobu - při hodnotě a trvanlivosti dnešního papíru? A kolik pak lidí potom ještě bude umět přečísti tyto knihy, když do té doby bude vynalezeno nové, celosvětové písmo-a kolik pak lidí tomu bude rozumět, bude-li do té doby "všesvětovým" jazykem nějaké nové esperanto nebo co podobného?

Zde Otčenáš a tam v dálkách slovanské minulosti bohoslužba pohanská, tak důkladně vymýtaná z duše lidu ohněm i mečem a všechny zevní památky se stejnou důkladností ničeny a bourány, nebo - přeměňovány v svatyně křesťanské - jako kaple sv. Martina na Vyšehradě - podle zápisů kapitolních - "někdy pohanská".

A za Vratislava ke konci 11. stol. za jediný rok hořelo před vyšehradskou branou na sto hranic, na nichž upálení byli "čarodějové a čarodějky, kteří

odváděli lid od víry křesťanské a přidržovali jej ke staré víře pohanské." - tolik jich upáleno jenom na Vyšehradě za jediný rok - a kolik před tím a potom a kolik jinde!

A v 13. stol. zakazuje papežský nuncius obřad vynášení smrti - Morany - jakožto zbytek pohanstva a nařizuje, aby lid své mrtvé pochovával pořádně u kostelů na hřbitovech a ne na ladech a v hájích.

A přes to jsme ještě my staří za svého dětství vynášeli smrt s velikou slávou o Smrtné neděli a topili ji v řekách a rybnících.

Pozůstatky bohoslužebných obřadů z dob pohanských na dětskou hru zkomolené, jež křesťanství uznalo v této podobě již za neškodné.

A my ovšem dnes jim nerozumíme. Ale - rozumíme my dnes obřadům své vlastní, živé víry?

Rozumíme - a nerozumíme.

Latinské znaky - symbolika v obřadech.

Co krutých bojů bylo jenom pro přijímání pod jednou a pod obojí způsobou!

A těch jmen a názvů - skorem vesměs cizích.

Jáhen, kaplan, farář, děkan, vikář, biskup, arcibiskup - papež - řeholník - jeptiška - převor a převořice - kanovník, probošt, prelát, nuncius - atd. Vesměs samá cizí jména našich kněží ode dneška a přesto jedno: kněz (až na ty jeptišky a převořice). A ani ten náš kostel = hrádek není tím, čím jméno jej označuje.

A zajímavá robotka: Velkopřevorskému náměstí staří, místní obyvatelé říkají Krampiolský plácek.

Tázala jsem se jednoho z nich: "A proč Krampiolský?"

"Nu - proto, že tu strašívá v noci Krampiol. Chodí po plácku a dupe - má vysoké boty s ostruhama, černý hábit a na hlavě - klobouk až na nos." - Nu měl by asi radost z této představy pan Grand-Prior = velkopřevor řádu Maltánského na tomto náměstí. Grand přeložen jest správně na velký - ale to r v převoru nezčeštilo prvního v řádu. - A to je příhoda současná: jak pak máme potom rozuměti názvům starým, které snad podobně vznikaly?

Odstup od vlastní látky ženského námětu.

A jenom ještě jednu poučnou drobnost: ženské řehole a kláštery. (zase "české" jméno ale správné významu: jeptišky byly v domě pod závorou s

určitými "regulemi").

Měli jsme a dosud máme hojnost klášterů najmě ženských (Cisterciienky, Praemonstrátky, Uršulinky, Benediktinky, Klarisky, Barnabilky, Boromejky, Gabrielky, Dominikánky, Bílé, Šedivé, Milosrdné a Školské sestry, Anglické panny a jiné.

A zase všecko jedno: klášter a řeholnice. Ale ten půvab těchto klášterů a jich určení. Šedivé a Milosrdné sestry a Boromejky ošetřují nemocné, rovněž tak činily Bílé paní ve zrušeném klášteře dominikánském u sv. Máří Magdaleny. Školské sestry, Uršulinky a Anglické panny vyučují děti, Dominikánky ujímají se sirotků - atd.

A hned první ženské kláštery u nás měly už významné ústavy - Praemonstrátky v Doksech - Benediktinky u sv. Jiří - založila sv. Milada r. 973 - měly hned ústavu pro výchovu šlechtických dcer. A klášter u sv. Anny měl už ve 14. stol. vynikající učiliště hudby. Zajímavé jsou i názvy některých řeholí. Mnohé z nich vznikly jakožto bočné klášterů mužských. Ale Gabrielky mají svůj název po kostelu. Barnalítky = bosé Karmelitky po předešlé mužské řeholi Barnalitů - Bílé paní a Šedivé sestry podle svého roucha. A teď důležitá okolnost: všechny tyto kláštery hned při svém založení byly bohatě nadány pozemskými statky, z jejichž výnosu byly řeholnice živы ve svých klášteřích až na Milosrdné sestry, které na své nemocné žebraly - tak jako Milosrdní bratři.

A hned ty nejprvnější kláštery založené u nás bezprostředně po vzniku křesťanství, byly nadány statky pozemskými.

Starověké kláštery byly namnoze velmi bohaté - jako i kapituly - a jsou jimi dosud.

Postava známého - i neznámého - do křesťanských duchovenských útvarů dneška k duchovenským útvarům dob minulých - pohanských ze staroslovanské kultury tehdejších dob.

Dívčí válka. Zjev ve všem světě ojedinělý - v té podobě jinde neznámý: Dívky po vší zemi se vzbouřily proti Přemyslovi, vytáhly proti němu zbraně - ale byly poraženy - jejich hrad Děvín byl ztroskotán a zničen. A k tomu protějšek: "Po smrti Libušině svolal Přemysl vladyky a starší země, aby přehlédli a opravili zákony zemské."

A zde asi jest klíč k dívčí válce: Libuše, majíc vládu v rukou, obdařila asi zvlášť bohu upsané dívky = děvy rozličnými výsadami, kteréž Přemysl svými zákony hodně zkrátil a ostříhal tak, že "dívky se proti němu vzbouřily" hned "po vší zemi".

Dívky za starověku bývaly ještě přísněji střeženy nežli jsou teď a jest nemyslitelno, aby dívky žijící v prostředí rodinném mohly se vzbouřiti hned "po vší zemi".

Tedy to byl asi útvar samostatný, společenský, v němž dívky mohly jednati svéprávně a nezávisle - a byly to jistě kněžky - děvy a panny - žijící v staroslovanských Děvínech - hradech to a tolik asi, jako nynější kláštery. A tato střediska kněžek vládla jistě také pozemskými statky a lidem na nich - a když došlo k válce - k obraně - táhl do pole zbrojný lid - mužové z těchto statků - jakož tomu bylo i později na statcích křesťanských klášterů.

A Vlasta - náčelnice - řídila odboj proti Přemyslovi jistě odněkud z bezpečného zázemí a nehnila se do boje na koni s kopím v ruce, s vlajícími vlasy a v řasném slavnostním rouše, jak bývá zobrazována v čele svých, stejně tak vyzbrojených dívek - s přílbicemi na hlavě a s brněním na prsou. Budova se střechou a patry - ale bez základu jest útvar odbojných dívek z Dívčí války.

A pojednou - základy jsou tu a přiletěly hodně z daleka - až z Indie, z kolébky naší kultury.

"Bajadery" jsou kněžky - boží tanečnice. Žijí pohromadě v určitých střediskách a jsou vybírány již v útlém věku 5 nebo 6 let jenom z nejlepších rodin, musí býti tělesně krásné a duševně nadané. Deset let se vzdělávají na kněžku - deset let vykonávají bohoslužebné obřady a potom se může provdati - muže si volí sama - může zasahovati do věcí veřejných i vládnouti majetkem.

A - jako když bělmo z očí padá - neníž to přímá odpověď i vysvětlení našich rusalek, vil i těch ostatních bájných zjevů ženských v naší mythologii z počátků dějin?

"Jsou vybírány v útlém věku 5-6 let - z nejlepších rodin" - a už se řítí hlavou rozličné ty dětské hry a obyčeje.

Héla, Heliška (nebo Helička) - Eliška nebo už jenom liška:

"Nebyla Heliška pyšná - pyšná,
přece k nám na hody přišla - přišla,
pozvedni Heliško ručičku,
vyber si z kola družičku,
vyber si z kola z růže květ,
který by se ti dobře zved."

Je to naše dětská hra z Berounska - ale my jsme si Helišku zkrátily na lišku
a liška nešla do rytmu.

Heliška si vybrala z kola družičku malou, děvčátko, ne velkou družku -
jenom družičku, květ, který by se jí "dobře zved".

Tedy všecy družičky se také dobře nezvedly Helišce. A kdo to byla -
Heliška? Dál zas praví indický výklad dosud živého zřízení bajader - kněžek
- božích tanečnic.

"A když se kněžka po desetileté službě boží, může zůstati déle ve středisku
kněžek a stává se učitelkou mladých, nových kněžek bajader. Tedy Heliškou
u nás. Je to název úřadu nebo jméno osobní? Otázka - bez odpovědi.

A potom: Může si manžela voliti sama." Není-li to řečeno přímo o dcerách
Krokových - O Libuši s Přemyslem - o Kazi s Bivojem?

A zásah Libušin "do věcí veřejných" - volba její za kněžnu - když ta byla "nad
mater sličnější a nad otce Kroka moudřejší".

Baja jest indický tanec a ve slůvku dera snad časem tam nebo u nás y
zaměněno v r - bajadera - tanečící děva. Vždyť tam někde mají také chrám
Děvy-peje nebo Děvy-Peje.

Vždyť i na hoře Athos mají snad obraz bohyně jménem Lubussa.

Rodina, z níž družička byla za čekatelku nebo učenku na kněžku, pokládala
to za velikou čest a rovněž tak rodina byla velice hrda, vdala-li se kněžka do
jejího středu.

Tož tedy - až tam někde daleko v dálavách pohanských dob mají svůj původ
naše nežné dívčí poupátka - naše družičky - ozdoba církevních slavností a
pohřbů i jiných slavnostních úkonů.

A naše Královničky? Není-liž tato obřadní hra takřka názorným
předvedením obrázků svatby a vstupu jejího do občanského a rodinného
života.

Naše lidové hry, písně, tance a jiné zvyky národní jsou vzácné perly z dávné naší minulosti a ukázkami ušlechtilé kultury slovanské.

Z tak mnohých je zřejmo, že vlastní jejich smysl pozměněn byl na neškodné pouhou záměnou jednotlivých slov a rčení dosti průhledných.

Z kusých těchto námětů snadno lze již sestrojiti další sestavu zřízení a úřadu kněžek.

Od 6 let se vzdělávala a od 16 do 26 úřad kněžky vykonávala. U nás snad tomu bylo i poněkud jinak. Ale jisto jest, že věk od 16 do 26 let jest nejkrásnějším věkem dívčím a jistě božsky krásný byl pohled na sbor těchto luzných, dívčích zjevů tančících své chorovody ve stínu svatohájů pod korunami stromů nad studánkami božích vod a posvátných pramenů nebo kolem oltářů se sochami božstev oděných v nádherná roucha vyšívána a zlatem zdobená. A bílá, dlouhá roucha, rozpuštěné vlasy a čelenkami nebo kvítím zdobené zvyšovaly dojemný půvab obřadů nám ovšem naprosto neznámých, z nichž snad by se přece ještě něco zachytilo z našich lidových zvyků, her a písní.

7.2.2. Podrobná zpráva o strašidle

(ve vojenských kasárnách z června 1867)

60. léta a začátek června 1867. V klášteře kasárny. Postele se otrásaly, steny. Dvě noci, důstojník to potvrdil. Asi z podzemí - někdo strašil. Prokopali krytu v bývalém kostele sv. Petra a Pavla na Zderaze, důstojníci se tam spustili po provaze. I v kostele sv. Karla Boromejského. Nic nenašli, jen rakve. Pak ale strašení přestalo. Vysvětlení vojáků - možná jezovitské rejdy. Zato celé okolí zdejší dost pusté stalo se strašidly pověstným a každý rád vyhnul se místům těm zvláště za noci.

7.2.3. Ořech a Krteň

Pověst praví o Krtni, že Libuše jednou vracela se tady ze Šárky na Děvín a únavou zde usnula. A než se probudila, krtek prý zde u ni vyhrabal svoji hromádku, čemuž se Libuše zasmála a kázala toto místo nazvati Krteň. - Ale pověst jistě vědomě zde zakrývá něco jiného. - Krt nebo Krodo byl u Slovanů bůh blahobytu a kopeček sám sebou ukazuje, že na něm stával svatostánek se sochou tohoto božstva. A nedaleko odtud jest jiné místo ukazující ke kultuře bajeslovné: Ořech dnes řečený, ale dříve Ořechov - osada s kostelem. A pověst zase praví, že zde v háji chován bílý kůň - oř, tedy Oře chov. Ale Ořechov byl jednou přepaden, háj vykácen a oř - bílý kůň - byl smrtelně raněn, doběhl přece kus cesty a potom padl. A na místě tom vystavěn kostel a děj vyobrazen na jednom sloupu. Tedy - bílý kůň ve svatoháji. Ten byl zasvěcen božstvu slunce - Svantovítu a měl zde svůj svatoháj. Jest to sice trochu dále od Prahy - ale mythologickou spojitost s ní přece má.

7.2.4. Na Bábě

Lid praví ve zdejší pověsti toto: Jednou odváželi "naši" z Hradčan Svatováclavskou korunu před nepřítelem, aby ji někde ukryli. Ale "nepřátelé" to zpozorovali a ujížděli koňmo za nimi. Naši - byli to rytíři, nemohli jim ujetí a tak dorazili až pod vrch, kde u cesty seděla bába s nůši plnou roští. Rytíři seskočili z koní a Svatováclavskou korunu strčili bábě do nůše plné roští, kázali jí mlčeti a ujeli. Přijeli "nepřátelé" a tázali se báby po rytířích - bába ukázala jim na jinou stranu, nepřátelé odjeli, naši se vrátili a Svatováclavská - nebo česká - koruna byla zachráněna. Tolik místní pověst.

7. 3. Rukopisné pramenné a terénní poznámky Popelky Biliánové k pražským pověstem

1) Kapitolní pečeť

Kníže Fridrich prodal kapitolní ves Cvrčovice p. Habrovi r. 1187. sv. Petr se mu zjevil a vyčítal mu to – posměch – druhou noc zas zjevení a sv. Petr knížete zmrskal.

Friedrich sedí na loži – v hlavách má nebesa: - sv. Petr s důtkami.

2) Libušina „lázeň“

Pohyblivé dno (podtržení autorka) – jímž do vody shazování byli ti, jimž tento trest smrti byl určen.

3) Nároží – pošta – Žitná ul. – zednář – tajný spolek v témž domě se scházel – vyobrazěn každý – vyřezala obličej – obrazy – měl tytéž řezy muž doma.

4) Emausy – ranění v kostele mnich – kterou stranu přežehnal – umřeli do rána.

5) Zvonění u sv. Trojice – právě poledne – nikdo nezvonil.

6) Lužická ul. – porážka – řezník v podkroví hrál na citeru – políček skrze okno.

7) V poště – řinčelo řetězy – psi zjevení viděli. Starodávňý člověk.

8) Bílá paní v lázni Libušině. Stoka z hradiště.

9) Místní kněžnu Libuši - klade se právě na cestu koulejšího se psa směrem od Vojanské brány k Šleminovům. Tudy prý za starých dob vedla stezka do

knížecího paláce, po níž chodila kněžna Libuše do rady na radnici, jež bývala prý za starodávna u Volfů. Dlužno však s velikou opatrností ústní tyto zprávy měřit, někteří "vyšehradští" řeknou zcela vážně, že to ku př. u Kroka...

10) Vyšehrad

Čertův sloup

Zkamenělá pasačka

Kamenný oltář ve Vltavě

Rakev sv. Longina

Kamenný mládenec

Svatý Václav

Morový sloup

Panna Maria Dešťová

Panna Maria Šancovských

Ryčinka

Paní s holčičkou

Matka sestupující do

Labuť - zničený život

11) Vyšehrad II

Čertův sloup

Kamenný mládenec

Sv. Václav

Meridian

Zkamenělá pasačka

Morový sloup

Obraz Panny Marie Dešťové

Socha Panny Marie hradební

Na hřbitově

Náhrobek s holčičkou

Třebyský s velkou hlavou

Socha Kristova na hradbě

Náhrobek s přejetou husou

Maminka s holčičkou sochy
Kamenná rakev sv. Longina

Malá Strana

U tří zvonků
Zkamenělá dcera
Sv. Jan u Faustova domu
Sochy na technice
Olbřimové z Malé Strany
Kamenná panenka z Košíř
"Dědek" z Perštýna
Zář Mariánského obrazu
Židovské pachole u Týna

Kamenný most

Turek na mostě
Sv. Prokop s čertem
Bruncvík
Bradáč
Student Klement.
Sv. Václav
Lesnáčkové
Rytíř z Platněřské ul.

12) Horymírův skok - Křesomysl - Horymír z Neumětel - Šemík - Kovkopové
- hlad - vzpoura - Hor. dostal koně od bělovousého kmeta - kůň dupal v zem
- svolal duchy - po osvobození Hor. odvedl jej zpátky. Je skála, kde mu byl
odevzdán. Prý to bylo v Koněprusích. Šemík (šiml?) - vyskytuje se i v
německé báji.

13) Čertův sloup.

Šlo o duši ženy ďáblem posedlé - kněz položil ji na hlavu polštářek s ostatky svaté Rosalie - Zardan.

Hammerschied hájil pověst - v archivu dopis z r. 1665 od kněze z Kladska, který v Římě vyháněl téhož čerta z kteréhosi Švýcara.

14) Retkvičkářka v noci pod Slovanským vrškem viděla koulícího se psa - "ofoukl ji."

15) Na Ozerově tancující židovka - roztrhala plavce - husař rozházel v tanci všecky peníze - bílý pes s ohnivýma očima a "lidskou tlamou"

16) V Cihelně (u Zahrádků.) Klepání a cpaní se do dveří, bílé stíny po chodbě.

17) Rezek na ohnivém koni na Ozerově.

U Turků - Procházkovi.

Komise, Josef (hrbatý strašidlo shodilo z "kanape" vedle u Lannů hlídač zavřen, že on straší - Jezoviti).

Viktora seděl na babku, mladý pán.

18) Umrlčí ul. - umrlčí vůz - jel o půl noci.

Na Malostranske porazce - peníze horet.

19) U Jodlů.

Zvláštní věc, že když právě u Jodlů zemřeli, tak rádi se sem vracejí. Fanyňka Veyrauchovic byla mrzáčkem o berličkách, byla starší již, ale ne vyšší než osmileté dítě. A když zemřela, viděli ji lidé, jak se plouží domem u Jodlů a vkrádá se do bytů jako bílý chumel o berličkách. A podle berliček věděli, kdo to je. Jednou seděli u jisté rodiny u Jodlů sousedovic na besedě.

20) U tří panen na Malé Straně - kostlivec na ohnivém voze - dříve hřbitov a klášter.

21) Platněřská ul.

Zemřel milenec ve hněvu. Druhý den po smrti přistěhovala se do téhož bytu
- milenčina - jiná rodina - Duch udeřil tuto."

22) Svatojánský vršek - dům "Osel u lebky"

Bartolomějská ul. - dům proti kostelu - starobylý.

23) Soupis názvů pověstí

Kamenná pasačka na vyšehradské skále

Strašidlo Francouze na Vyšehradě škrtil vojáky a později už strašil.

Sloup ve Slupech

Oltář ve Vltavě pod skálou

Dům "U pěti králů"

Moráň

Pramen sv. Václava - Pučka

Strašidlo mlynáře (vyjíždí ze Šítkovských mlýnů - bez hlavy a bez kočího -
Svátek praví, že z Vyšehradu).

Černý pes se žhavým řetězem od kaple Panny Marie k vojenské bráně.

Podskalí - syn divé ženy.

24) Pochována Libuše ve skále - lvi tam u pokladů - rytíři a bílá paní.

25) Přední Kopanina - pohanský chrám bohyně Krasiny - sv. Ludmila
přesvětila.

26) U Krčilů = u Vodičků = č.783. (Průvod z kláštera sv. Anežky).

27) U sv. Jakuba - otrávení mnichové.

28) U Bílých - na místě dívčí školy - p. Mácha.

8. BIBLIOGRAFIE

Prameny

Fond Pozůstalost Marie Biliánové, Literární archiv Památníku národního písemnictví, Staré Hrady u Libáně, 13 k. – 1847 - 1941.

Fond Marie Biliánová, SOA Beroun, 1 b., 1 album b.v., p.č.4881, s. XXII-419.

Literatura

AARNE, A. – THOMPSON, S.: *The Types of the Folktale (A Classification and Bibliography)*. Helsinky 1928.

BAUMAN, R. (ed.): *Folklore, Cultural Performances and Popular Entertainments*. Oxford 1992.

BENEŠ (ed.): *Česká lidová slovesnost*. Praha 1990.

BENEŠ, B.: *Úvod do folkloristiky*. Brno 1989.

BILIÁNOVÁ, P.: Bílý kuň (Z pražských pověr). In: *Národní listy*, 30.5.1905.

BILIÁNOVÁ, P.: *Bruncvík pod Karlovým mostem*. Rkp., b.d., LA PNP.

BILIÁNOVÁ, P.: Bříza, májový strom našich svatohájů. In: *Národní politika*, 7.5.1933.

BILIÁNOVÁ, P.: Co s naším Vyšehradem? In: *Národní politika*, 27. 4. 1902.

BILIÁNOVÁ, P.: Čertův sloup. In: *Český svět* 21, 1924-25.

BILIÁNOVÁ, P.: Družičky. In: *Národní politika*, 21.5.1902.

BILIÁNOVÁ, P.: *Jak řezník napálil kostelníka*. Rkp., b.d., LA PNP.

BILIÁNOVÁ, P.: Jeruzalémská brána na Vyšehradě. In: *Zprávy z farnosti na Vyšehradě*, květen 1925.

BILIÁNOVÁ, P.: Kámen na kameni. In: *Národní listy*, 29.11.1904.

- BILIÁNOVÁ, P.: Kde jest pochován starý královský Vyšehrad. In: *Národní politika*, 3.3.1930.
- BILIÁNOVÁ, P.: Královská solnice v Podskalí. In: *Národní politika*, 1. 12. 1931.
- BILIÁNOVÁ, P.: Královský Vyšehrad. In: *Lada*, 1.5.1907.
- BILIÁNOVÁ, P.: *K vykopávkám na Vyšehradě*. Rkp., b.d., LA PNP.
- BILIÁNOVÁ, P.: *Mé vzpomínky na Golčův Jeníkov*. Rkp., 26.3.1939.
- BILIÁNOVÁ, P.: Měsíc máj kdysi a dnes. In: *Národní politika*, 7. 5. 1937.
- BILIÁNOVÁ, P.: Na Bábě. In: *Národ*, 23.9.1932.
- BILIÁNOVÁ, P.: Na Čihadle. In: *Národní politika*, 30.7. 1935.
- BILIÁNOVÁ, P.: O kamenných rakvích na Vyšehradě. In: *Národní politika*, 14.3. 1935.
- BILIÁNOVÁ, P.: Okénko do našeho bájesloví. In: *Národní politika*, 26.8.1928.
- BILIÁNOVÁ, P.: *O příchodu Čechů do vlasti naší*. Rkp., b.d., LA PNP.
- BILIÁNOVÁ, P.: Ořech a Krteň. In: *Národní listy*, 8.9. 1933.
- BILIÁNOVÁ, P.: O strašidlech na Vyšehradě. In: *Český lid* 13, 1904.
- BILIÁNOVÁ P.: O svatoháji na Vyšehradě. In: *Národní politika*, 19.4.1934.
- BILIÁNOVÁ,P.: *O založení Vyšehradu*. In: *Národní politika*, 5. 8. 1900.
- BILIÁNOVÁ, P.: O zlatých vlasech v kapli Panny Marie Vyšehradské. In: *Lada*, 1. 5. 1906.
- BILIÁNOVÁ, P.: Památka dušiček. In: *Národní politika*, 5. 11. 1898.
- BILIÁNOVÁ, P.: Perunův Týn v Praze. In: *Národní politika*, 31.5. 1933.
- BILIÁNOVÁ, P.: Plavec Viktora. In: *Národní listy (Nedělní zábavní příloha)*, 6. 3. 1904.
- BILIÁNOVÁ, P.: *Pražská strašidla*. Praha 1905.
- BILIÁNOVÁ, P.: *Pražské pověsti* (ed. Vít Vlnas). Praha 1995.
- BILIÁNOVÁ, P.: *Pověsti vyšehradské*. Praha 1905.
- BILIÁNOVÁ, P.: Roráty na Vyšehradě. In: *Národní listy*, 21.12.1911.
- BILIÁNOVÁ, P.: Studánka Jezerka. In: *Národní politika*, 18. 6. 1929.
- BILIÁNOVÁ, P.: Šítkovské báje. In: *Národní listy*, 3.4. 1929.
- BILIÁNOVÁ, P.: Ve vojenské bráně na Vyšehradě. In: *Praha ve dne v noci* 27, 27.5.1904.
- BILIÁNOVÁ, P.: Ves Krušina pod Vyšehradem. In: *Národ*, 20.12.1932.

- BILIÁNOVÁ, P.: Zelený Petřín. In: *Národní politika*, 31. 5. 1933.
- BILIÁNOVÁ, P.: Ze staropražských zákoutí. In: *Národní politika*, 14. 6. 1932.
- BILIÁNOVÁ, P.: Z míst práva útrpného v Praze. In: *Národní politika*, 26. 8. 1928.
- BILIÁNOVÁ, P.: Z pohanského Vyšehradu. In: *Národní politika*, 24.8.1933.
- BILIÁNOVÁ, P – CHALUPA, K.: *Z tajů pražských pověstí I*. Praha 1904.
- BILIÁNOVÁ, P.: *Z tajů pražských pověstí II*. Praha 1905.
- BILIÁNOVÁ, P.: *Z tajů pražských pověstí* (ed. Fr. Páta). Praha 1946.
- BOGATYREV, P.: *Souvislosti tvorby (Cesty ke struktuře lidové kultury a divadla)*. Praha 1971.
- BROUČEK, S. – PARGAČ, J. – SOCHOROVÁ, L. – ŠTĚPÁNOVÁ, I.: *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá*. Praha 1997.
- BRUNVAND, J.H.: *The Baby Train and Other Lusty Urban Legends*. New York 1993.
- BRUNVAND, J.H.: *The Choking Doberman and Other „New“ Urban Legends*. New York 1984.
- BRUNVAND, J.H.: *The Vanishing Hitchhiker. American Urban Legends and Their Meanings*. New York 1981.
- BUDIL, I. T.: *Od prvotního jazyka k rase (Utváření novověké západní identity v kontextu orientální renesance)*. Praha 2002.
- CIBULA, V.: *Pražské pověsti*. Praha 1972.
- CIBULA, V.: *Nové pražské pověsti*. Praha 1981.
- CRAPO, R. H.: *Cultural Anthropology (Understanding Ourselves and Others)*. New York 1996.
- ČAPEK, K.: *Marsyas čili na okraj literatury*. Praha 1971.
- Československá vlastivěda. Díl II. Člověk*. Praha 1933.
- Československá vlastivěda. Díl III. Lidová kultura*. Praha 1968.
- DORSON, R.M.: *Folklore and Fakelore*. Cambridge 1976.
- DORSON, R.M.: *Folklore: Selected Essays*. Bloomington 1972.
- DORSON, R.M (ed.): *Folklore and Folklife. An Introduction*. Chicago 1972.
- DUNDES, A. (ed.): *International Folkloristics*. Lanham 1999.
- DVOŘÁK, K.: *Mezi folklórem a literaturou*. Praha 1994.

- EIRÍKSON, H. Ö: Podíl folklóru na islandském národním obrození. In: *Český lid* 78, 1991, s. 57-62.
- EKERT, F.: *Posvátná místa král. hl. m. Prahy (Dějiny a popsání chrámů, kaplí, posvátných míst, klášterů, i jiných pomníků katolické víry a nábožnosti v hlavním městě Království Českého)*. Praha 1884.
- FEINTUCH, B.: *Eight Words to Study Expressive Culture*. Urbana 2003.
- FOIT, B.: Popelka Biliánová. In: *Ženské listy* 48, 30. 9. 1920.
- FORST, V. (ed.): *Lexikon české literatury (Osobnosti, díla, instituce)*. Praha 1985.
- GEORGES, R.A. – JONES, M.A.: *Folkloristics. An Introduction*. Bloomington 1995.
- HÁJEK, V, z Libočan: *Kronika česká*. Praha 1981.
- HANUŠ, J. J.: *Děva, zlatovlasá bohyně pohanských Slovanův*. Praha 1860.
- HANUŠ, J. J.: *Nástin báječných bytostí Báby a Děda hlavně co do starožitností česko-slovenských*. Praha 1864.
- HANUŠ, J.: *Rukopisové Zelenohorský a Královédvorský – památka z XIX. věku*. Praha 1907.
- HAVRÁNEK (ed.): *Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimíla*. Praha 1958.
- HERMANN, I.: *Fráter z Podskalí a jiné pražské obrázky*. Praha 1959.
- HEROLD, E.: *Malebné cesty po Praze I*. Praha 1866.
- HOBSBAWM, E. – RANGER, T. (eds.): *The Invention of Tradition*. Cambridge 1983.
- HORÁK, J.: *Návrh na utřídění pověstí*. Interní tisk ÚEF ČSAV, 1954.
- HORÁLEK, K.: *Folklór a světová literatura*. Praha 1979.
- HORÁLEK, K.: *Studie o populární literatuře českého obrození*. Praha 1990.
- HROCH, M.: *Na prahu národní existence*. Praha 1999.
- HROCH, M.: *V národním zájmu (Požadavky a cíle evropských hnutí 19. století ve srovnávací perspektivě)*. Praha 1999.
- HUMBERGER, J.: Družina Popelky Biliánové. In: *Lidové noviny*, 3. 11. 1925.
- CHALUPA, K.: *Z tajů pražských pověstí*. Ostrava 2001.
- JECH, J.: O přesný zápis folklorní, folkloristický a etnografický. In: *Československá etnografie* 1956, str. 55 – 67.

- JIRÁSEK, A.: *Staré pověsti české*. Praha 1894.
- KAPIČKOVÁ - KUDRNOVÁ, L.: Spisovatelé a básníci Podbrdsko - Popelka Biliánová. In: *Monografie Hořovicka a Berounsko V*. Beroun, Hořovice 1930.
- KARBUSICKÝ, V.: *Báje, mýty, dějiny (Nejstarší české pověsti v kontextu evropské kultury)*. Praha 1995.
- KARBUSICKÝ, V.: Epická podstata Kosmových látek a jejich datování. In: *Zprávy Společnosti československých národopisců při ČSAV 1-2*, 1962, str. 5 - 14.
- KARBUSICKÝ, V.: *Nejstarší pověsti české*. Praha 1967.
- KLÍMOVÁ, D.: Příprava katalogu českých pověstních žánrů. In: *Slovenský národopis XI/2 - 3*, 1963, str. 439 - 486.
- Kosmova Kronika česká* (ed. Dušan Třeštík). Praha 1971.
- KOŘALKA, J.: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914*. Praha 1998.
- KOŠNÁŘ, J.: *Pět legend ze Staré Prahy*. Praha 1905.
- KOŠNÁŘ, J.: *Staropražské pověsti a legendy*. Praha 1992.
- KOŠNÁŘ, J.: *Legendy o Panně Marii, založené na lidových pověstech slovanských*. Praha 1902.
- KOTTAK, C. P.: *Anthropology (The Exploration of Human Diversity)*. New York 1994.
- KRAMAŘÍK, J.: Dodatek k článku M. J. Pulce „Podání o zahynutí kněžny Drahomíry. In: *Český lid 48/6*, 1961, str. 261 - 262.
- KREJČÍ, K. (ed.): *Podivuhodné příběhy ze staré Prahy (Ze sbírek staropražských legend a pověstí)*. Praha 1981.
- KREJČÍ, K.: *Praha legend a skutečností*. Praha 1981.
- KREJČÍ, K. (ed.): *Růže z pražských trhů*. Praha 1981.
- KROLMUS, V.: *Faustův dům v Praze*. In: *Český lid 22*, 1913, str. 55.
- Kronika tak řečeného Dalimila*. Praha 1947.
- KUKLA, K. L.: *Podzemní Praha*. Praha 1920.
- KUNZ, L.: *Soupis prací Zibrtova českého lidu*. Praha 1960.
- LANGER, F.: *Pražské legendy*. Praha 1956.
- LEGIS - GLÜCKSELIG: *Geschichte und Altenthümer der böhmischen Burg - und Felsenstadt Wischegrad*. Prag 1853.

- LEŠČÁK, M. – SIROVÁTKA, O.: *Folklór a folkloristika (O ľudovej slovesnosti)*. Bratislava 1982.
- LORBER, E.: Pověst o Libuši. In: *Český lid* 11, 1902, str. 477.
- MACURA, V.: *Český sen*. Praha 1998.
- MACURA, V.: *Znamení zrodu (České národní obrození jako kulturní typ)*. 1995.
- MÁCHAL, J.: *Bájesloví slovanské*. Praha 1907.
- MÁCHAL, J.: *Nákres slovanského bájesloví*. Praha 1891.
- Malá československá encyklopedie. Svazek V*. Praha 1987.
- MALINOWSKI, B. K.: Myth, cosmology, and symbolic classification. In: HICKS, D. (ed.): *Ritual and Belief (Readings in the anthropology of religion)*. New York 1999.
- MAREK, J.: *Česká moderní kultura*. Praha 1998.
- MELICHERČÍK, A.: *Slovenský folklór*. Bratislava 1959.
- MERHOUT, C.: *Bruncvík na Karlově mostě*. Praha 1941
- MERHOUT, C.: *Malostranské pověsti*. Praha 1941.
- MILLER, V.: *Pověsti stověžatého města. Třebechovice pod Orebem* 1946.
- NEJEDLÝ, V.: *Staré pověsti české jako historický pramen*. Praha 1953.
- NERUDA, J.: *Arabesky*. Praha 1864.
- ORING, E. (ed.): *Folk Groups and Folklore Genres. A Reader*. Logan 1989.
- PAPROCKÝ z Hlohol, B.: *O válce turecké a jiné příběhy (Výbor z Diadochu)*. Praha 1982.
- P. Biliánová – Z tajů pražských pověstí, sv. IV. In: *Národní politika* 20. 12. 1904.
- PETRÁŇ a kol: *Počátky českého národního obrození*. Praha 1990.
- PETZOLD, L.: *Einführung in die Sagenforschung*. Konstanz 1999.
- POLÍVKA, J.: *Lidové povídky slovanské*. Praha 1929.
- POLÍVKA, J.: *Slovanské pohádky*. Praha 1932.
- POLÍVKA, J.: *Súpis slovenských rozprávok. Sväzok I. Turčianský sv. Martin*, 1923.
- POLÍVKA, J.: *Súpis slovenských rozprávok. Sväzok V. Turčianský sv. Martin*, 1931.

- POUROVÁ, L.: K otázkám třídění pověstí. In: *Český lid* 50/2, 1963, str. 67 – 73.
- PROPP, V. J.: *Morfologie pohádky a jiné studie*. Jinočany 1999.
- PULEC, M.: Jak žijí pražské pověsti. In: *Český lid* 48 1959, str. 49 - 59.
- PULEC, M. - NOVÁK, M.: K sběru místních pověstí z Vyšehradu a Podskalí (Z folkloristického průzkumu Prahy). In: *Český lid* 51/3, 1964, str. 139 - 153.
- PULEC, M.: Podání o Pérákově. In: *Český lid* 52/3, 1965, str. 158 – 164.
- PULEC, M.: Podání o zahynutí kněžny Drahomíry. In: *Český lid* 48/3, 1961, str. 106 - 117.
- PULEC, M.: Pověsti Prahy a Krakova. In: *Český lid* 50/2, 1963, str. 82 – 91.
- RAK, J.: *Bývali Čechové... (České historické mýty a stereotypy)*. Jinočany 1994.
- RIPPELINO, A. M.: *Magická Praha*. Praha 1992.
- ROBEK, A.: *Lidové zdroje národního obrození*. Praha 1974.
- ROSMAN, A. – RUBEL, P. G.: *The Tapestry of Culture (An Introduction to cultural anthropology)*. New York 1995.
- RÖHRICH, L.: *Sage*. Stuttgart 1966.
- RÖHRICH, L.: *Sage und Märchen (Erzählforschung heute)*. Freiburg 1976.
- RUFFER, W.: *Historie Wyssehradská neb Wyprawování o Hradu, o Kapitole a Městu Hory Wyssehradu u Prahy w Králowstwj Českém*. Praha 1861.
- Rukopisy Královédvorský a Zelenohorský* (ed. Karel Nesměrák). Praha 1997.
- RUTH, F.: *Kronika královské Prahy a obcí sousedních*. Praha 1903-1904.
- SADÍLEK, J.: *Kosmovy staré pověsti ve světle dobových pramenů (Antické a biblické motivy)*. Praha 1997.
- SALZMANN, Z.: *Jazyk, kultura a společnost*. Praha 1997.
- SEDLÁČEK, A.: *Sbírka pověstí historických lidu českého v Čechách, na Moravě i ve Slezsku*. Praha 1894.
- SEDLÁČEK, A.: *Historické pověsti lidu českého*. Praha 1998.
- SCHENDA, R.: *Von Mund zu Ohr. Bausteine zu einer Kulturgeschichte volkstümlichen Erzählens in Europa*. Göttingen 1993.
- Sippurim. Ghettosagen, jüd. Mythen und Legenden*. Praha 1909.

- SIROVÁTKA, O.: *Česká lidová slovesnost a její mezinárodní vztahy*. Praha 1967.
- SIROVÁTKA, O.: *Literatura na okraji*. Praha 1990.
- SIROVÁTKA, O.: *Srovnávací studie o české lidové slovesnosti*. Brno 1996.
- SKLENÁŘ, K.: *Obraz vlasti. Příběh Národního muzea*. Praha, Litomyšl 2001.
- STRAKA, C.: Pověsti strašidelné ze Strahovských letopisů. In: *Český lid* 25, 1925, str. 15 -22.
- STRÁNSKÁ, D.: *Příručka lidopisného pracovníka*. Praha 1936.
- SVÁTEK, J.: *Pražské pověsti a legendy*. Praha 1883.
- SVÁTEK, J.: *Zlomky z české démonologie (v zrcadle lidových skazek a pražských pověstí)*. Praha 2001.
- ŠALANDA, B.: *České pověsti ze současného sběru (Doklady k dějinám lidového myšlení)*. Praha 1989.
- ŠALANDA, B.: *Od oběti ke spasiteli*. Praha 1997.
- ŠTĚPÁNKOVÁ, M.: *Etnografická činnost Popelky Biliánové*. Diplomová práce FF UK, Praha 1983.
- TILLE, V.: *České pohádky do roku 1848*. Praha 1909.
- TILLE, V.: *Literární studie*. Praha 1892.
- TILLE, V.: *Soupis českých pohádek I.* Praha 1929.
- THOMPSON, S.: *Motif-Index of Folk-Literature*. Copenhagen 1955-1958.
- THOMPSON, Stith: *The Folktale*. Berkeley 1977.
- TOMEK, V. V.: *Pražské židovské pověsti a legendy*. Praha 1932.
- TYRŠOVÁ, R. – KOŽMÍNOVÁ, A.: *Svéráz v zemích československých*. Plzeň 1911.
- WEISEL, L.: *Sippurim. Prager Sammlung jüdischer Legenden in Neuer Auswahl und Bearbeitung*. Wien und Liepzig 1921
- VLAŠÍČKOVÁ, D. (ed.): *Strašidelné příběhy města pražského*. Praha 1990.
- WENIG, A.: *Staré pověsti pražské*. Praha 1934.
- WENIG, A.: *Věvec pražských pověstí*. Praha 1908.
- WEYROTHER, C. Ritter von: *Prager Sagen*. Praha 1863, 1864.
- WOLTMANN, C. von: *Volkssagen der Böhmen I-II*. Prag 1815.
- ZÍBRT, Č.: Dvě neuvěřitelné rozprávky o pražském potoku Botiči. In: *Český lid* 11, 1902, str. 231 - 236.

ZÍBRT, Č.: Ilustrace českých pověstí z roku 1787 a 1837. In: *Český lid* 10 (1901), str. 207 – 209, 11 (1902), str. 369 – 370.

ZÍBRT, Č.: Pověsti o Libuši podle Hájka a jiných záznamů. In: *Český lid* 11, 1902, str. 252 - 260.

ZÍBRT, Č.. Stará vyobrazení české pověsti o Přemyslu a Libuši. In: *Český lid* 7, 1898 str. 240 - 241.

ZÍBRT, Č.: *Zlatý jelen na pražském mostě, Slepý mládenec, Sibylla a jiná proroctví staročeská*. Praha 1911.